

ГАНС ХРИСТИАН АНДЕРСЕН

ҚОР ОДАМ

Әртаклар

ОЛТИН БОЛА

Н оғорачининг хотини черковда бўлиб, турли сурат ва ўймакор нақшлар билан безатилган янги меҳробга тикилибди. Нақшлар жудаям чиройлимиш! Матога сурати туширилган бош теграсидаги заррин нақшлар ҳам, ёғочдан ўйиб ясалган, сўнг устидан олтин суви юритилган ўйма нақшлар ҳам ўта чиройлимиш. Суратдаги тил-

ларанг соч қуёш нурида олтиндай товланармиш; чиройи таърифга сиғмасмиш! лекин қуёш нурлари ундан ҳам чиройлимиш! Ботаётган қуёшнинг қорамтир дарахтлар орасидан таралаётган нурларига хаваси келармиш! Ҳаммасидан ҳам парвардигорнинг жамолига тикилиш ҳузурмиш! Ноғорачининг хотини қизғиш қуёшга боқаркан, хаёлига яқинда кўрадиган фарзанди келибди. Аёл чақалоқ туғилишини зўр хурсандчилик билан орзиқиб кутаркан. Қуёшга тикилиб туриб, унинг порлоқ нури туғиладиган боласига ўтиб қолишини орзу қилибди; ҳеч бўлмаса боласи меҳробда порлаб турган нақшлардан бирига ўхшаб қолишини хоҳлабди!

Буни қарангки, аёлнинг ой-куни етиб, кўзи ёрибди. Чақалоғини бағрига босганча отасига кўрсатиш учун баланд кўтарибди, чиндан ҳам боланинг сочлари тилларангмиш, худди ботаётган қуёш шафағидай қип-қизилмиш.

— Олтин болам, бойлигим, қуёшим! — деб суйибди она боласини ва жингалак сочларидан ўпибди.

Ноғорачининг уйида музика янграгандай бўлиб кетибди, ашула, шоду хуррамлик, шовқин-сурон авжга минибди! Ноғорачи ноғорани чунон тарақлатиб чалибдики, асти қўяверинг! Ноғора ҳам катта ёнгин бўлганда чалинадиган ноғора экан-да. Унинг гумбурлашидан: «Олтин соч! Боланинг сочи қип-қизил! Онасининг эмас, ноғоранинг така-тумига қулоқ сол! Так-така, тум-тум!» деган маънони уқиш мумкин экан.

Бутун шаҳар аҳли ҳам шу гапни такрорлабди.

Болани черковга олиб бориб чўқинтиришибди. Петер деб исм қўйишибди. Бутун шаҳар ҳам, ноғора ҳам уни ноғорачининг олтин соч Петери деб атабди, лекин онаси унинг тилларанг сочларидан ўпиб, олтин бола деб атабди.

Йўл бўйидаги қияликка кўпгина исмлар чизиб ёзилган экан.

— Бунинг ҳам бирор маъноси бўлса керак! — дебди ноғорачи ва ўзи билан ўглининг исмини ўша ерга ёзиб қўйибди.

Қалдирғочлар учиб келибди, улар ўз саёҳатларида қоятошларга ва Ҳиндистондаги ибодатхоналар деворларига ўйиб ёзилган ёзувларни кўришган экан. Бу ёзувлар қудратли, машҳур подшолар ҳақида хабар берад экан, лекин улар жуда қадим замонларда ўтгани

учун бу бархаёт исмларни ўқиб ҳам, айтиб ҳам бўлмас экан.

Машхур ном! Бу шон-шараф!

Қалдиргочлар ана шу қиялик тупроғини ўйиб, ўзларига уя қуришибди. Қияликка ёзилган исмларнинг ўчиб кетишига ёмғир ва шамол ҳам озми-кўпми сабаб бўлибди. Кўп ўтмай ноғорачининг ҳам, Петернинг ҳам номи ўчиб кетибди.

— Ҳар қалай, Петернинг исми бир ярим йилча турди! — дебди отаси.

«Аҳмоқ!» — деб кўнглидан ўтказибди ёнгида чалинадиган ноғора. — Така-така, тум-тум-тум!»

Ноғорачининг олтин соч ўғли Петер анча тетик, қувноқ бола экан. Ҳаммадан ҳам овози зўр экан. У ашула айтишни қойиллатаркан, куйлаши ўрмон қушларининг сайрашига ўхшаб кетаркан. У ҳеч қанақа оҳангни билмаса-да, ашула айтганда куй чиқаравераркан.

— Ўғлим ашулачи бўлади! — дебди онаси. — У черковда куйлайди, ўзи жуда ўхшаб кетган заррин нақшлар олдида туради!

— Малла мушук! — дейишаркан шаҳарнинг ҳазилкашлари. Ноғора бу гапни қўни-қўшнилар оғзидан ҳам эшитаркан.

— Петер, уйга борма! — деб қичқиришаркан кўча болалари. — Чордоқда ётиб қолсанг уйнинг юқори қавати ёниб кетади. Ёнгида чалинадиган ноғораларингга иш ортади!

— Ноғора чўпидан эҳтиёт бўлинг! — деркан Петер, ёш бўлса ҳам болаларнинг олдида дадил бориб, биринчи ўгирилганининг қорнига мушт туширганда оёғи осмондан бўлиб йиқиларкан, буни кўрган бошқалари эса жуфтакни ростлаб қолишар экан.

Бир вақтлар сарой буфетчиси бўлган кишининг ўғли, шаҳарнинг музикачиси, димоғдор ва машхур одам Петерга алоҳида меҳр қўйибди. Уни тез-тез ўз хузурига чақираркан-да, қўлига гижжак тутқизиб, чалишни ўргатар экан. Боланинг қўллари гул экан, ундан оддий ноғорачидан кўра дурустроқ шаҳар машшоғи чиқиши аниқ сезилиб қолибди.

Петернинг ўзи эса:

— Мен солдат бўламан! — дебди.

У ҳали ёш бола бўлгани учун ҳам мундир кийиб, қилич тақиб, бир-икки, бир-икки деб қадам ташлаб юриш дунёда энг маъқул иш, деб биларкан-да!

— Ногора садосига қараб қадам ташлашни ўргана-сан! Трам-там-та-там! — дебди ногора.

— Ишқилиб, ўғлим генералликкача кўтарилсин-да, — дебди отаси. — Унда уруш бўлиши керак!

— Худо сақласин! — дебди онаси.

— Биз ҳеч нарса ютқазмаймиз! — дебди отаси.

— Боламиз-чи? — деб эътироз билдирибди хотини.

— Ўзинг ўйла, ўғлимиз урушдан генерал бўлиб қайтса-чи?

— Қўлсиз, оёқсиз бўлиб-а! Йўқ, яхшиси, менинг олтин болам соппа-соғ қолсин.

«Трам-там-та-там!» — деб гумбурлабди ёнгида чалинадиган ногора, бошқа ногоралар ҳам чалинибди; уруш бошланибди. Солдатлар урушга жўнабди, улар билан бирга ногорачининг ўғли, малла кокилли, олтин бола Петер ҳам кетибди. Онаси йиғи-сиғи қилибди, отаси эса ўғлининг тимсолида машҳур одамни кўрибди; шаҳар музикачиси, Петер урушга бормасдан, санъат уйида хизмат қилиши керак эди, деган фикрни айтибди.

Борди-ю, солдатлар «Малла кокил» дейишса, Петер кулиб қўя қоларкан, борди-ю, бирор кимса «тулки териси» деб қолса борми, у лабларини тишлаб, азбаройи газаби қайнаганидан бундай гапларни эшитса ҳам эшитмаганга оларкан.

Бола шўх, тўғрисўз, хушчақчақ экан, ўзидан катта одамлар «қувноқ табиатлик — энг яхши сафар сўвдо-ни» дейишаркан.

Кўпинча у тунларни ҳам ташқарида ўтказишга мажбур экан, шундай пайтларда ёмғирда ҳўл бўлса ҳам, лекин хурсандчиликни тарк этмас, ҳамиша унинг ногора чўплари «Трам-там, та-там! Сафарга!» деб тунларкан. Чиндан ҳам у ногорачиликка туғилган экан.

Жанг бўладиган кун ҳам етиб келибди. Қуёш юз кўрсатмаган бўлса-да, тонг отган экан. Ҳаво салқин, лекин жанг қизғин экан. Ҳаммаёққа қалин туман тушибди, лекин ўқ дори тутунлари ундан ҳам қалинлашиб кетибди. Ўқлар ва гранаталар одамлар боши устидан гувиллаб ўтибди, баъзилари бошларга, танага, қўл-оёқларга тегибди, аммо солдатлар олға интилишаверибди. Гоҳ у, гоҳ бу солдат ўқ еб, бўрдай оқариб ерга қулайверибди. Лекин ёш ногорачининг ранги оқармабди, унга ўқ тегмабди. Гўё у теварак-атрофда ўйин бўлаётгандай, замбарак ўқлари шу ўйинда думалаётган тўплардай олдинги маррада бемалол сакраб юрган полк итига тикилиб ўтираверибди.

«Марш! Олга!» Бу командани бериш ноғорага юкланибди, бунақа командани бажармасликнинг иложи йўқ, аммо шу пайт бажармасликка тўғри келиб қолибди — ақл амр бериб қолибди! Мана, жангни тўхтатиш ҳақида буйруқ бўлибди, аммо ёш ноғорачи буни тушунмай, ҳадеб «Марш! Олга!» маъносида ноғорани гумбурлатаверибди. Солдатлар ноғора садосига бўйсунибди. Ҳа, ноғорага кўп куч сарфлабди, лекин чекинаётганларга яна куч-қудрат бағишлабди.

Жангда кўплар ҳалок бўлибди; гранаталар одамларнинг танасини илма-тешиқ қилиб юборибди, бир неча соатга, балки бир умрга тарк этилган ярадор жангчилар ётган доҳолларга ўт қўйиб юборибди! Бунақанги даҳшатни ўйлашдан нима фойда? Ҳарҳолда улар ҳақида жанг майдонидан анча нарида осойишта шаҳарларда ҳам бош қотирилади. Ноғорачи хотини билан жанг ҳақида бир дақиқа бўлсин ўйлашни бас қилмабди; ахир уларнинг Петери урушда-да!

— Ҳадеб зорланишлар ҳам жонга тегди! — дебди ёнгин пайтида чалинадиган ноғора.

Жангнинг еттинчи куни экан. Қуёш юз кўрсатмаган бўлса-да, тонг отган экан. Ноғорачи хотини билан ухлаб ётаркан, улар бир кун илгари ўғиллари хусусида гаплашиб ўтиришиб, анча вақтгача ухлашмаган экан, ахир, у жанг майдонида, «худонинг паноҳида». Ноғорачи туш кўрибди, тушида уруш тамом бўлганмиш, солдатлар уйларига қайтишибди. Петер кўксига кумуш хоч билан қайтибди. Онаси ҳам туш кўрибди, тушида черковда турганмиш, ўйиб ишланган сурати матога туширилган жингала сочи олтинранг болаларни, улар орасида ўзининг олтин боласини кўрибди. У оқ кийимдамиш, фаришталардан ҳам ўта мулоим овозда куйлаётганмиш! Кейин у фаришталар билан осмону фалакка, қуёш томонга кўтарилибди, кўтариларкан, онасига меҳрибонлик билан бош ирғабди...

— Олтин болагинам! — қичқирибди онаси ва уйғониб кетибди. — Демак, олло таоло уни ўз даргоҳига чақирибди! — шундай деб, аёл бошини чодирга тираб, қўлларини қовуштириб, йиғлаб юборибди. — Ўғлим қаерларда ётибдйкин? Ҳамма учун қазилган умумий қабрдамикин? Эҳтимол, чуқур ботқоқликдамикин? Унинг қабрини ҳеч ким билмайди! Ҳеч ким унинг қабри устида дуо ўқимади. Аёлнинг оғзидан унсиз «Э худойим» деган сўз чиқиб кетибди. Кейин боши

ёстиққа шилқ этиб тушибди-да, чарчоқликдан мудраб кетибди.

Кунлар шу зайлда ўтаверибди; хаёт эса ўз йўлида давом қилаверибди.

Кеч кира бошлабди, унинг бир учи ўрмонда, бошқа учи ботқоқда эмиш. Халқ нақлига кўра, камалакнинг учи қаерга тегса, ўша ерда хазина, олтин кўмилган бўлади. Бу ерда чиндан ҳам олтин — олтин бола ётар экан. Еш ногорачи ҳеч кимнинг хаёлига келмас экан, фақатгина онасининг хаёлидан ўтгани учун тушига кирган экан.

Кунлар ўтаверибди; хаёт ўз йўлида давом қилаверибди.

Аммо боланинг бошидаги тилларанг кокилидан бир тола ҳам тўкилмабди!

Борди-ю, ўғлининг қайтишини кутса ёки унинг қайтаётганини тушида кўрса, «Трам-та-та-там, мана, ўзи ҳам!» — деб ногора айтса, онаси қуйлаши мумкин экан.

Солдатлар қўшиқ айтишиб, «ура» деб қичқаришиб, майсаларга кўмилишиб уйларига қайтишибди. Уруш тугаб, сулҳ тузилибди. Полк ити эса ҳаммадан олдин чопиб, катта-катта доиралар ҳосил қилиб, шу билан ўз йўлини уч ҳисса кўпайтираётгандай бўлибди.

Кунлар, ҳафталар ўтибди ва ниҳоят Петер ҳам отасининг қошига кириб келибди. У роса қорайган бўлса-да, лекин юз-кўзлари чарақлаб турганмиш. Онаси уни бағрига босиб лабларидан, юз-кўзларидан, тилларанг сочларидан ўпибди. Ниҳоят фарзанди ўз қучоғида! У отасининг тушига кирганидек кумуш хоч тақиб ҳам эмас, онасининг тушига кирганидай ҳам эмас, балки соғ-саломат қайтибди. Роса хурсандчилик бўлибди! Ҳаммалари ҳам кулишибди, ҳам йиғлашибди. Петер ҳатто эски ногорасини ҳам қучоқлаб олибди.

— Ҳалиям шу ердамисан, оқсоқол! — дебди у, отаси эса ногорани роса гумбурлатиб чалиб юборибди.

— Худди уйда ёнгин чиққандай чалади-я! — дебди ногора. — Кокили чўғдай, юраги ҳам ўт-олов, олтин бола қайтиб келди! Так-така-тум!

Хўш, кейин-чи? Кейин нима бўлди? Буни шаҳар музикачисидан сўра.

— Петер ногорадан ҳам ўзиб кетди! Петер мени ҳам ортда қолдиради! — дебди у. — Музикачи бекорга сарой буфетчисининг ўғли дейсанми. Бу бежиз эмас!

У бутун умрида ўрганганини Петер ярим йилда ўрганибди.

Ногорачинийг углида аллақандай самимийлик, софдиллик бор экан. Унинг юз-кўзлари чарақлаб турар, буни ҳеч ким инкор қилолмас экан.

— У сочларини бўятганда дуруст бўлармиди! — дебди қўшниси. — Полицмейстернинг қизи сочинин бошлаб бўядию келинчак бўлди-қолди!

— Тўғри-ку, кейин унинг сочлари худди балчиққа ўхшаб кўкариб кетди-да, шунинг учун у сочини доим бўяб юриши керак!

— Хўш, нима бўпти! Маблағи соч бўяшга бемалол етади! — дебди қўшни аёл. — Петернинг маблағи ҳам ўзига етарли! У энг зодагон оиладан чиққанга, ҳатто бургомистрнинг ўзига ўхшайди. У Лотта хонимни фортепяно чалишга ўргатяпти!

Ҳа, у қойиллатиб чаларкан! Бутун эҳтироси билан чаларкан, унинг бармоқлари остидан ҳеч қандай нота қогозида бўлмаган ажойиб куйлар тараларкан. У бутун тун бўйи — хоҳ қоронги, хоҳ ёруғ бўлсин, музыка чалиб чиқаркан. Қўшнилари ва ногоранинг айтишига қараганда, бунга бардопи қилиб бўлмас экан.

У куй чалар, хаёллари уни баланд-баландларга парвоз қилдирар, бошида ажойиб режалар чарх ураркан. Шухрат!

Бургомистрнинг қизи Лотта фортепяно ёнида ўтираркан. Унинг нозик, мулоғим бармоқлари клавишлар устида ўйнар, Петернинг қалб торларини чертар экан. Назарида юраги катталашиб, қалбига сигмаётгандай бўларкан. Бу ҳолат бир печа бор такрорланибди, кунларнинг бирида Петер ўша нозик, мулоғим бармоқларни ушлаб ўпибди, қизнинг шахло қўйкўзларига тикилибди. Бу пайт қизга нима деганини худо билади! Бизнинг сал-пал фаҳмимиз етади, холос. Лотта қулоқларигача қизариб кетибди, лекин ҳеч нима демабди, чунки шу пайт хонага бегона одам — юрт маслаҳатчисининг ўғли кириб қолибди; унинг кенг пешанаси гарданига улашиб кетгандай экан. Петер улар билан узоқ ўтирибди ва Лотта унга ҳамон мулоғим табассум қилармиш.

У кечқурун уйга келиб, бегона юртлар, гижжагида яшириниб ётган ўзига тегишли хазина ҳақида гапирибди.

Шухрат!

«Трам-там-там-там! — дебди ноғора. — У ақлдан озибди. Уй ичида ёнғин бошлангандай-а!»

Эртаси кунни онаси бозорга борибди.

— Янгиликдан хабаринг борми, Петер? — дебди у бозордан қайтгач. — Ажойиб янгилик! Бургомистрнинг қизи Лотта кеча юрт маслахатчисининг ўғлига унашилибди!

— Бўлиши мумкин эмас! — дебди стулдан сакраб тураркан Петер. Лекин онаси бу гап рост, дебди. Бу хабарни у сартарошнинг хотинидан эшитибди: аёлнинг эри эса унашиш бўлиб ўтганини бургомистрнинг ўзидан эшитибди.

Петернинг ранги докадай оқариб кетибди, стулга беҳол ўтириб қолибди.

— Э худойим! Сенга нима бўлди? — деб хитоб қилибди онаси.

— Ҳеч нима, ҳеч нима! Фақат мени ўз ҳолимга қўй! — дебди у, кўзларидан маржон-маржон ёш оқибди.

— Эркатоим! Олтин болам! — дебди онаси ва бола-сига қўшилиб йиғлабди, ноғора эса димоғида ўзича: «Мана, қўшиқ ҳам тугади!» деб қўйлабди.

Аммо қўшиқ тугамаганди: унинг ҳали талай бандлари, ажойиб, олтинга тенг байтлари бор эди.

— Ановининг керилишини қаранглар! — дебди қўшниси. — Бутун олам унинг олтин боласи мактубларини ўқиши, ўғли ҳамда унинг ғижжаги ҳақида газеталар нималар ёзганини эшитиши керакмиш. Ўғли унга тез-тез мўмайгина пул ҳам юбориб турибди, ахир унга пул керак-да, ҳозир у тул бўлиб қолган!

— У қирол ва императорлар олдида музика чалади! — дебди шаҳар музикачиси. — Мен ана шундай шарафга муяссар бўлолмадим, лекин у менинг шогирдим, кекса устозини унутмайди.

— Бир вақтлар отасининг тушида Петер кумуш хоч тақиб уйга қайтган экан, лекин урушда уни олиш амримаҳол! Ҳозир унда командор хочи бор! Отаси тирик бўлганда роса қувонарди-да! — дебди онаси.

— У машхур одам! — деб гумбурабди ноғора.

Жонажон-шаҳри эса ёғоч қавушда чопқиллаб юрган малла Петер, ноғорачининг ўғли, собиқ ноғорачи, турли кечаларда музика чалган музикачи — машхур одам деб такрорлабди.

— У қирол саройидан ҳам олдин ўзимизникида

музика чалган, — дебди бургомистрнинг хотини. — Ўша пайтларда у Лоттамизга ошиқу беқарор эди. У ҳамиша баландпарвоз эди! Лекин ўша пайтларда унинг бу қилиғи қўполлик саналарди! Эрим бу қўполлигини билиб роса кулганди. Энди эса бизнинг Лоттамиз юрт маслаҳатчиси!

Чекинаётганларни олга даъват этиб, зафарга ёр этган собиқ ёш ноғорачи бўлмиш камбағал боланинг қалби ҳам, ўзи ҳам бебаҳо экан.

Унинг кўксига адо бўлмас товушлар манбаи — олтин хазина бор экан. Ана шу товушлар гўё бир бутун жисму жондан қуйилгандай гижжак торларидан куйлар, ана шу торларда ёз тунлари эльфлар рақсга тушгандай бўларкан. Шунинг учун ҳам тингловчилар унга мафтун бўлишар, шунинг учун ҳам унинг шухрати ўз мамлакати ташқарисига ҳам доврўг таратган экан. У қалбларда ўт-олов ёндирар, завқ-шавқ ёнгинини пайдо қиларкан.

— Нақадар келишган йигит! — дейишаркан ёшу қари хонимлар. Хонимлардан энг кексаси, ҳатто ёш гижжакчининг соч толаларини солиш учун машхур кокил альбоми ҳам тутибди.

Ниҳоят гижжакчи шахзодалардай кийиниб, қироллардай бахтиёр бўлиб, ноғорачининг фақир кулбасига қайтибди! Унинг юз-кўзлари қуёшдай чарақлаб турганмиш. Онаси уни ўпиб, хурсандлигидан йиғлаб юборибди, у ўғлини бағрига босганча боши билан қадрдон анжомларга: пиёла ва гул солинган стакан турган сандиққа, ўзи болалигида ётган ёғоч ўриндиққа ишора қилибди. Петер кекса ноғорани уй ўртасига олиб чиқиб қўйибди-да, шундай дебди:

— Отам бўлганда ҳозир роса гумбурлатиб чаларди! Отам учун мен чала қолай! — у ноғорани шунақаям гумбурлатиб чалибдики, ҳаммаёқ ларзага келибди. Ноғорага йигитнинг бу қилиғи жуда маъқул тушиб, қувонганидан ёрилиб кетибди.

— Мушлари хўб бақувват-да! — дебди ноғора. — Энди бир умрга ундан эсдалик бўлиб қолди бу!

Онаси ҳам олтин боласига қараб терисига сиғмасмиш.

Олтин бола ҳақидаги қисса ана шундан иборат экан.

ДАРБОННИНГ ҲҒЛИ

Генералнинг оиласи болохонада, дарбоннинг оиласи эса ертўлада яшар эан. Уларни бир-биридан катта оралик — биринчи қават ҳамда мансаб даражаси ажратиб турар экан. Бари бир иккала оила ҳам бир том тагида яшар, ҳар иккала хонадоннинг деразаларидан кўча, ҳовли манзараси кўриниб тураркан. Ҳовлида ўтлоқ жой бўлиб, у ерда гулга кўмилган акация дарахти ўсаркан. Гул мавсуми экан-да. Дарахт тагида ёз кунлари ясанган энага билан ундан ҳам ортиқроқ ясанган генералнинг қизи «жажжи Эмилия» ўтираркан. Уларнинг қаршисида яланг-оёқ, қоракўз, қорасоч дарбоннинг ўғли ўйинга тушаркан. Қизча унга жилмайиб боқар ва қўлчаларини узатаркан: бир куни ана шу ҳодисани генерал кўриб қолибди-да, бошини чайқаб: «Charmant!» деб қўйибди. Генералнинг ҳали ўн гулидан бир гули очилмаган қиздай ёш, гўзал хотини бўлиб, у деразадан ҳеч қачон ҳовлига қарамас, энагага қизчани овунтириш учун ертўладан болани чақиришни буюрар экан, хуллас қизи билан ҳеч иши йўқ экан. Аёл шунчалик ёш эканки, кўрган одамлар уни генералнинг тўнғич қизи бўлса керак, деб ўйлашаркан. Энага ўзига берилган буйруқларни сира иккита қилмас экан.

Қуёш болохонани ҳам, ертўлани ҳам бирдай ёритаркан. Акация гуллаб, сўнг гулини тўқаркан, лекин келгуси йили яна янги новдалар чиқараркан. Йил сайин дарахт гуллаб бораверибди, дарбоннинг ўғли ҳам гулдай гўзаллашиб, лолақизғалдоқнинг ўзи бўлибди қолибди!

Генералнинг қизи ранги оппоқ, латиф, акациянинг пушти гул баргидай экан. У энди ҳовлидаги дарахт тагида камдан-кам кўринар, кўпинча онажони билан усти ёпиқ каретада соф ҳаводан нафас олиб сайр қиларкан. Қиз карета деразасидан дарбоннинг ўғли Георгни кўриб қолганда бошини чиройли ирғаб қўяр, ҳатто узоқдан бўса ҳадя қиларкан, онаси эса унинг катта бўлиб қолганини айтиб, бошқа бундай қилма, деркан.

Бир куни Георгнинг генерал ҳузурига рўзнома ва хатлар олиб киришига тўғри келибди. У зинапоя тагидаги хужра ёнидан ўтаётиб қандайдир чийиллаган то-

вуш эшитиб қолибди, хужра ичига жўжа яшириниб олган бўлса керак, деб ўйлабди. Лекин у ерда дока рўмол ва тўр пардаги ўралган ҳолда генералнинг қизи йиғлаб ўтирганмиш.

— Фақат дадам билан ойимга айтма — жаҳллари чиқади! — дебди қиз.

— Нимани, хоним? — деб сўрабди Георг.

— Ҳаммаси ёниб кетади! — дебди қиз. — Анови ёқ ёняпти!

Георг болалар хонаси эшигини очибди; қараса, дераза дарпардалари ёниб бўлибди, карнизга ўт кетибди. Георг сакраб дераза олдига борибди-да, дарпардаларни тортқилаб, одамларни ёрдамга чақирибди. У бўлмаганда катта ёнғин чиқиши ҳеч гап эмас экан-да.

Генерал билан хотини Эмилияни сўроқ қилибди.

— Мен гугуртни олиб, чаққан эдим, лоп этиб дарпарда ёниб кетди. Ўчираман деб тупуравердим-тупуравердим, тупугим адоқ бўлиб қолди... Дадам билан ойимнинг койишидан қўрқиб бу ерга яшириниб олдим.

— Тупуравердим-тупуравердим эмиш! — дебди генерал. — Бу қанақа гап бўлди? Бу гапни илгари ҳеч ота-онангдан эшитганмидинг? Бу анови ертўладагиларнинг гапи!

Ҳарҳолда болакай Георгга тўрт скиллинг беришибди. У пулни булкахонага эмас, балки қутичага ташлаб қўйибди, кўп ўтмай қутича ичидаги пуллар кўпайиб қолибдики, уларга бўёқ солинган яшик сотиб олса ҳам бўладиган бўпти. Бола кўп расм чизар экан-да. Суратлар унинг қалами учидан қоғозга ўз-ўзидан тўкилиб қолавераркан. Дастлабки бўёқ берилган суратлар Эмилияга совға қилинибди.

— Charmant, — дебди генерал, ҳатто хотини ҳам бола нимани чизмоқчи бўлганига ақли етибди. — «Унинг қобилияти бор!» — Дарбоннинг хотини ертўлага ана шундай хабар билан қайтибди.

Генерал ва унинг хотини зодагонлар тоифасидан экан, уларнинг каретасига иккита герб туширилган бўлиб, эр-хотиннинг герби алоҳида-алоҳида экан. Генерал хотинининг герби унинг ички кийимларида, тунги қалпоғида, ҳатто ҳожатхонасидаги қопчиқда ҳам бор экан. Унинг герби ана шунақа қимматли экан! Отаси уни бир неча червонга олган, отаси ҳам, ўзи ҳам герб билан тугилмаган экан. Буни улардан бошқа ҳамма биларкан. Генералнинг герби қадимий ва йирик экан. Битта гербни тақиб юриш вазминлик қилар, уларда эса

иккита герб бор экан. Генералнинг хотини ясан-тусан билан, керилиб сарой базмларига гербини жаранглатиб тақиб бораркан.

Генерал кекса, соч-соқоли оқариб кетган бўлишига қарамай, эгарда маҳкам ўтираркан. У ҳар куни мулозимлари қуршовида отда юраркан, мулозимлар одоб сақлаб ундан сал кейинда боришаркан. Одамлар орасига кириб қолганда эса ҳаммага эгарда ўтиргандай кеккайиб боқаркан. Орденлари ниҳоятда кўп экан, бунга унинг унча дахли йўқ экан. У ҳарбий хизматни жуда ёшлигидан бошлаган, барча кузги машқларда қатнашган экан. Ўша вақтлардан анча хотиралар, латифалар қолган экан, латифалардан фақат биттасини айтаркан, холос. Унинг унтер-офицери шаҳзодалардан бирини асирга олган, асир ўзининг унча катта бўлмаган бўлини маси билан шаҳарга генералнинг орқасида асир сифатида борган экан. Ана шу унутилмас ҳодисани у кўп йиллардан бери ҳикоя қиларкан, ҳеч қачон эсдан чиқмайдиган сўзларни айтишни қанда қилмасакан. Генерал шаҳзодага қилични қайтариб бераётиб: «Фақат унтер-офицеримгина сиз олиё ҳазратларини асирга олишга қодир, мен эса ҳеч қачон!» деганда, шаҳзода: «Сиз мисли йўқ одамсиз!» — деб жавоб қайтарган экан. Генерал ҳақиқий урушда ҳеч қачон бўлмаган, уруш кетаётганда эса у дипломатик йўл билан учта чет эл саройида бўлган экан. Француз тилини шунақаям қийиб ташларканки, ҳатто ўз она тилисини ҳам унутиб қўйган экан, рақс тушишга энчил бўлиб, ҳамшиша отлиқ юраркан, кўксигади орденларнинг сон-саногини йўқ экан. Сарбозлар унга салом бераркан, ҳатто ҳусн бобида тенги йўқлардан бири ҳам унга салом берибди, кейин эса унинг хотини бўлиб қолибди. Ҳадемай улар осмондан тушган фариштадай чиройлигина қиз кўришибди. Қизча сал улғайгач эса дарбоннинг ўғли унинг қаршисида ўйинга тушадиган бўлибди, қиз сал каттароқ бўлгач ўзи чизган суратларни унга ҳадя этибди. Қиз суратларни бажону дил қабул қилар, ўйнар, сўнг майда-майда қилиб йиртиб ташларкан. Қиз бирам чиройли, нозик-нихол эканки, асти қўяверинг!

— Атиргулим! — деркан генералнинг хотини, — сен шаҳзодалар учун туғилгансан!

Шаҳзода эса эшик орқасида турар, лекин буни ҳеч ким билмасакан. Одамлар остонадан нарини кўрмас эканлар.

— Тунов куни ўғлимиз нонини қиз билан бирга

баҳам кўрибди, — дебди дарбоннинг хотини. — Ноннинг орасига на пишлоқ, на гўшт қўйилмаган экан, лекин қизнинг оғзига жуда ёқибди. Борди-ю, генерал билан хотини буни билиб қолишса, роса шовқин кўтариларди-да! Лекин улар ҳеч нарсани кўришмабди!

Ҳа, Георг нонини қиз билан баҳам кўрибди; агар ёқтирса қизга қалбини ҳам ҳады этишга тайёр экан. Бу бола оққўнгил, ақл-идрокли, зеҳили экан. Расм чиқишни яхшилаб ўрганиб олиш учун кечки расм чиқиш синфига қатнаркан. Эмилия ҳам фанларни тез ўзлаштираркан: у мураббияси билан француз тилида гаплашаркан ва рақс муаллимидан таълим оларкан.

— Георгимиз пасха байрамида балоғат ёшига етади! — дебди дарбоннинг хотини. — Георгнинг катта бўлиб қолганини қаранг-а.

— Шундан қейин уни ўқишга берилса яхши бўларди-да! — дебди отаси. — Озодароқ хунарни танлаши керак. Бизга ҳам битта нонхўр камайиб, анча дуруст бўларди!

— Бари бир уйга ётгани келади-ку! — деб эътироз билдирибди онаси. — Бутунлай оладиган устани топиш амримаҳол. Уни ҳали кийинтиришимиз ҳам керак. Унинг учун бир бурда нон-ку, бир илож қилиб топилар. Икки япроқ ёпилган картошка бўлса бас! Ҳозир ҳам у бекорга ўқияпти. У ўз йўлидан кетаверсин, мана кўрарсиз, у бизни хурсанд қилади! Ахир, профессор ҳам худди шундай деди!

Балоғат ёшига етган куни кийдириладиган кийимлар тайёр бўлибди; она уларни ўзи тикибди, ўғли уста бичиқчи экан, камбағаллик туфайли эски кийимларни ямаб бутлаш анча иш берган экан-да. Дарбоннинг хотини, агар ўғлимнинг устахонаси, шогирдлари бўлса, у сарой тикувчиси бўлиши ҳам мумкин, дер экан!

Шундай қилиб, кийим тикилибди, георгнинг балоғат ёшига етгани нишонланибди. Уша куни у тутинган отаси, бой кекса приказчикдан каттагина жездан ясалган соат олибди. Бу соат жуда қадимий, синовдан ўтган, бир оз олдинга кетиб қоладиган экан. Орқада қолганидан кўра шуниси ҳам тузук. Бу ўта қимматбаҳо совга экан! Генерал оиласидан саҳтиён муқовали дуо китоб совга қилинибди. Совгани Георг суратлар ҳады қилган ойимқиз юборибди. Китобнинг биринчи, тоза варағига: «Георгга эсдалик учун — марҳаматли Эмилия» деб ёзилган экан. Шундай ёзишни генералнинг хотини айтиб турган экан. Генерал уни ўқиб:

— Charmant, — дебди.

— Чиндан ҳам бу мана шундай жаноблар томонидан кўрсатилган гамхўрлик! — дебди дарбоннинг хотини. — Георгни ясантириб, қўлига дуо китобни берибдида, генералникига миннатдорчилик билдиргани юборишибди.

Генералнинг хотини ўраниб ётган экан, зерикканда тутадиган одатдаги асабийлик дардини тортаётган экан. Лекин у Георгга мулойимгина нигоҳ ташлабди, унга яхши тилак тилабди, ўзига азоб бераётган бошоғриғига ҳеч қачон мубтало бўлмаслигини ҳам тилабди.

Генерал бўлса халат кийиб, бошига такия қўндириб, ағдарма рус этигида уёқдан-буёққа юраркан. У ўз ўйлари ва хотираларига берилиб, хона ичида уёқдан-буёққа юрибди-да, сўнг тўхтаб:

— Демак, Георг христианлар жамиятининг тўла ҳуқуқли аъзоси бўлибди-да, — дебди. — Ҳалол бўл, бошлиқларни хурмат қил! Қариганингда буни генералдан ўрганган эдим деб юрасан!

Генерал ҳеч қачон узундан-узоқ нутқ сўзламаган экан. Ана шуларни айтиб, яна ўз ўйларига берилиб, жиддий қиёфага кирибди.

Ҳамма кўрганлари ичида Георгнинг хотирасида ойимқиз Эмилия қолибди. У нақадар латиф, мулойим, гўзал ва назокатли! Унинг суратини фақат совун кўшиги пуфагига чизиш мумкин. Унинг қўйлақлари, тилларанг сочларидан атир ҳиди димоққа урилади, ўзи эндигина очилган атиргулга ўхшайди! Бир вақтлар у билан нонини баҳам кўрган эди. Қиз ўшанда ўзига тегишли нонни очкўзлик билан лунжини тўлдириб еган ва миннатдорлик билан бош ирғатган эди, гапирай деса оғзи банд эди-да. Шулар эсидамикин? Албатта. Ахир, чиройли китобча унга «Эсдалик учун» ҳадя этилган-ку. Янги йил киргандан кейин дастлаб ой янги бўлганда у ҳовлига қўлида нон, асал суртилган скиллинг, дуо китобча билан чиқибди-да, китобнинг тўғри келган жойини очибди. Қани, иқболига нима чиқаркин?

Китобнинг миннатдорлик дуолари ёзилган жойи очилибди. У китобни ёпиб, Эмилия учун очмоқчи бўлибди, лекин дафн дуолари ёзилган жойларни очмасликка интилибди. Буни қарангки, худди ўша саҳифалар очилибди! Унга ишонмаса ҳам бўларкан-у, шундан кейин Эмилия бетоб бўлиб ётиб қолибди ва уларникига ҳар куни доктор экипажи келиб турганини кўриб жуда кўрқиб кетибди.

— Қизни даволашолмайди! — дебди дарбоннинг хо-

тини, — олло таоло кимни даргоҳига қабул қилишни билади!

Лекин қизни даволашибди! Георг яна расм чизиб, унга жўната бошлабди. Айтгандай, у подшо саройи суратини чизибди. Георгнинг суратида қадимий Москва Кремли ўзининг улкан бодрингга ўхшаш ям-яшил ва олтин суви юритилган минора ва гумбазлари намоён бўлибди. Эмилияни бу суратлар жуда қувонтирибди. Орадан бир ҳафта ўтгач, Георг яна бир неча сурат юборибди. Уларнинг ҳар бирида турли бино суратлари солинган экан: қиз уларга қараб туриб хаёлларга берилиши, ана шу девор ва деразалар ортида қандай ҳодисалар бўлаётганини билиши мумкин эди.

Суратлар орасида ўн олти қаватли, ҳаммаёғига қўнғироқлар осилган хитой биноси, адл мармар устунлар ва айвонлар билан қуршалган иккита юнон ибодатхонаси, нуқул ходадан қурилган, нақшинкор норвег черкови бор экан. Унда фақат Эмилиянинг ўзи яшаши керак экан. У бошқа бинолардаги энг чиройли томонларини олиб, «Эмилиянинг қасри»да мужассамлаштирган экан. У норвег черковидан нақшинкор устунни, юнон ибодатхонасидан мармар устунни, хитой биносидан қўнғироқларни, подшо Кремлидан ям-яшил, олтин суви югуртирилган гумбазларни олган экан.

Бунақа қасрни ҳар қандай бола ҳам ҳавас қиларкан! Ҳар бир дераза остига: «Бу ерда Эмилия ухлайди», «Бу ерда ўйинга тушади», «Бу ерда меҳмон-меҳмон ўйнайди» ва бошқа ёзувчалар ёзиб қўйилибди. Буларнинг ҳаммасига қараш ҳузур бағишларкан! Суратга роса тикилишибди.

— *Charmant*, — дебди генерал.

Лекин қари графга (генералдан ҳам мартабалироқ, қаср ва мулкка эга бўлган қари граф ҳам бор экан) бу суратни дарбоннинг кичкинагина ўғли чизганини айтишса ҳам, индамабди. У айтарли кичкина эмас, яқинда балоғат ёшига етди-ку. Чол суратга тикилибди, одамларнинг гапи у қулоғидан кириб, бу қулоғидан чиқибди.

Ниҳоят ҳавонинг қовоғи солиқ турган кунларнинг бири Георг учун қувончли, ёруғ кун бўлибди. Рассомлик Академиясининг профессори уни ҳузурига чақирибди.

— Менга қара, дўстим! — дебди у. — Бир гаплашиб олайлик! Парвардигор сени истеъдодли қилиб яратибди, ўзи сенга саҳоватли ҳомийни ҳам юборади. Анови бурчакда истиқомат қилувчи қари граф менга сен

хақингда гапирди. Суратларингни мен ҳам кўрдим. Уларни қўя турайлик, талайгина нуқсонлари бор! Энди ҳафтада икки марта менинг рассомлик мактабимга келиб туришинг мумкин. Ҳадемай яхши расм чизадиган бўлиб оласан. Сенда рассомликдан кўра ҳам меъморлик нишоналари кўпроқ мавжуд деб ўйлайман. Вақти келиб, буни билиб оласан! Лекин бугун бурчакдаги уйга бориб, кекса графга миннатдорчилигингни билдир, шундай ҳомийни етказган парвардигорга ҳам миннатдорчилик изҳор этгил!

Бурчакда улкан бино тураркан, деразалари остида деворга ёпиштирилган фил ва туялар бор экан; ҳаммаёқда ўтмиш муҳри сезилиб тураркан. Лекин кекса граф бизнинг замонамизни афзал кўрар, унинг нимаси яхшилигининг ҳам фарқига бормас, у қаёқдан келяпти — болохонаданми, ертўладанми ё чордоқданми — суриштирмас экан.

— Ҳақ гапни айтганда, ким зодагонроқ бўлса, шунча одми бўлса керак! — дебди дарбоннинг хотини. — Кекса граф ўзини қанчалик оддий тутади-я! Биз билан фақир одамдай гаплашади! Генерал билан хотини бунақа қилишолмайди. Кеча Георг хурсандлигидан ўзини қўйгани жой тополмай қолди, граф унга шунақаям меҳр-оқибат кўрсатибдики! У олий ҳазрат бугун мени хузурларига қабул қилгандан бери севинчдан теримга сиғмай юрибман. Георгни ўқишга бермай чакки иш қилдикмикин-а? Унинг қобилияти зўр эди!

— Гапинг тўғри-ю, лекин унга бир суюнчиқ ҳам керак-да! — дебди эри.

— Унинг суюнчиғи бўлади! — деб жавоб қайтарибди хотини. — Бу хусусда граф яхши гапларни айтди!

— Ҳарҳолда бу мурувватлар генерал оиласининг шарофатидан, — дебди эри. — Уларга ҳам миннатдорлик билдириб қўйиш керак.

— Нега миннатдорлик билдирмас экан? — дебди хотини. — Менимча, уларга бунчалик елпатак бўлмаса ҳам бўлади. Аммо олло таолога чин юрагимдан шукрона келтираман. Ойимқиз Эмилия шифо топаётгани учун ҳам унга шукрона келтираман!

Ҳа, генералнинг қизи кун сайин соғая борибди; Георг ҳам тез одимлар билан олдинга илгарилабди. Уша йилнинг ўзида у кичик кумуш медаль, оз фурсат ўтгач эса, катта кумуш медаль олишга муяссар бўлибди.

— Оҳ, уни ўқишга берганимизда кўп маъқул иш бўларди! — деб кўзёши қилибди дарбоннинг хотини. —

Хеч бўлмаганда бағримизда бўларди. Римда нима қилади?! У қайтиб келганда ҳам у билан дийдор кўришолмасак керак! Болагинам қайтиб келмайди ҳам!

— Бу ишлар унинг бахти, шон-шуҳрати учун қилинпти-ку, — деб хотинини юпатибди дарбон.

— Баракалла сизга, эржон! — дебди хотини. — Шундай дейсиз-ку, лекин ўзингиз ҳам бунга ишонмайсиз. Менга қанчалик оғир бўлса, сизга ҳам шундай.

Чиндан ҳам шундай экан. Ўғилдан ажралиш отаона учун жуда оғир экан, лекин ҳамма: «Йигитчанинг бошига бахт қуши қўнди» деб таъкидлашаркан.

Шундай қилиб, Георг ҳамма билан хайрлашибди; хайр-хўшлашиш учун юқорига — генерал хонасига кўтарилибди. Генералнинг хотини боши оғриб ётгани учун кўринмабди. Генерал бўлса, хайрлашаётиб ёш йигитга шахзодага нима дегани ва шахзода унга нима деб жавоб қайтаргани ҳақидаги бирдан-бир латифасини айтиб берибди, сўнг Георгга хайрлашиш учун икки бармоғини узатибди.

Эмилия ҳам Георгга қўлини узатибди-ю, лекин кўриниши ғамгин эмиш. Георг ҳам маъюсланиб қолибди.

Вақт ҳуда-беҳуда ўтаверади; вақт бир хилда, лекин нафсиз ўтибди. Георг учун эса вақт нафсиз ўтмабди, уйдагиларни қўмсаган пайтларини ҳисобга олмаганда, вақтнинг чўзилганини унчалик сезмабди. Ҳамма кадрдонлари — пастдаги ва юқоридагилар қандай яшаш-яптийкин? У уйдан хат олди дейлик, хатга кўп нарсани сиғдириш мумкин, ундан киши қалбига қуёш нурлари таралиши, қалбни зимистон, зулмат ичида қолдириши мумкин. Отасининг вафот этгани ҳақидаги хатни олганда йигитчанинг қалби зимистон бўлиб кетибди. Онаси тул қолибди. «Эмилия мен учун юпатувчи фаришта бўлиб қолди, пастга — менинг ёнимга тушиб турибди», — деб ёзаркан онаси. Дарбонлик эса ўз қўлида қолибди, бунда қизнинг ҳиссаси катта бўлибди.

Генералнинг хотини кундалик юрита бошлабди. У ҳар бир қабулни, ўзи иштирок этган базмларни, шунингдек таниш-билишларникига меҳмонга борганларини таърифлаб ёзибди ва бошқа зодагонларнинг таклифномалари кундаликнинг сурати ўрнида хизмат қилибди. Генералнинг хотини кундалиги билан жуда фахрланибди, асабийлашишга тўла уйқусиз тунлар, саройдаги базмларга тўла кунлар ўтиши билан кунда-

лик ҳам тўла борибди. Ниҳоят Эмилияни саройдаги базмга олиб боришибди. Онаси испанча дид билан тикилган қизил кийимда, қора тўр каштада, қизи эса бошдан-оёқ оқ кийимда, латиф ва нозик бўлиб борибди! Қизнинг олтинранг кокиллари жингала-жингала, ярқироқ яшил лентага ўхшаб тўлганиб турганмиш, сочига оқ нилуфар гул тақиб олганмиш. Қизнинг кўзлари шунақаям тиниқ ва мовий, оғзи бежирим, лаби гунчадек эмиш, хуллас, турган-битгани денгиз маликасининг ўзгинасимиш; хусни таърифга сиғмасмиш! У билан учта шаҳзода рақсга тушибди; албатта бирданига эмас, балки навбат билан тушишибди. Генералнинг хотинининг бир ҳафтагача боши оғримабди.

Лекин бу бирламчи базм охиргиси бўлмайди. Эмилия энди ўзини тутиб туrolмабди. Яхшиямки бу орада ёз келиб, табиат қўйнида дам олиш имкони туғилиб қолибди.

Генерал оиласи граф қасрига меҳмонга таклиф қилинибди.

Графнинг боғи томоша қилса арзийдиган экан. Унинг бир қисми эскича усул ва дид билан барпо қилинган экан: ҳаммаёқда яшил пардадай усти текис қирқилган бута тўсиқлар яшнаб турганмиш, деворларнинг ҳар қаер-ҳар қаеридан туйнуқлар очилганмиш: қора қайин ва тис буталари эса юлдуз ҳамда эҳром шаклида қирқилганмиш; у ер-бу ерда чиганоқлар ётқизилган горлар кўзга ташланибди, уларнинг тубидан фавворалар отилиб турганмиш; ҳаммаёқда гранитдан ясалган ҳайкаллар боққа файз, кўрк бериб турганмиш, ҳар бир гулпушта ҳам балиқ, герб шаклига, ўз номига эгамиш. Боғнинг бу қисми французча дид билан безатилган экан. Бу ердан яшнаб турган ҳашаматли боққа ўтиларкан, боғда дарахтлар ўз ҳолича ўсиб ётганмиш, шу вайдан уларнинг шох-бутоқлари ҳар томонга тарвақайлаб, танаси йўғонлашиб кетганидан, қуюқ соя ташлаб турганмиш. Боғдаги майса ўтлар шунақаям ям-яшилмишки, унинг устидан бемалол юриш ҳам мумкин экан. Бу жой инглизча дид билан барпо қилинган боғ экан.

— Ўтмиш ва замонавийлик,— дебди граф.— Булар бир-бири билан жуда уйғунлашиб кетган. Яна икки йилдан кейин боғ бутунлай бошқача-қиёфага киради, талай ўзгаришлар киритиш ва пардоз бериш ҳаракати-дамиз! Сизларга боғнинг сурати ва чизмаларини, айт-

гандай, меъморнинг ўзини ҳам кўрсатаман. У бугун бизникида тушлиқда бўлади!

— Charmant, — дебди генерал.

— Боғ бу дунёнинг жаннати! — деб хитоб қилибди генералнинг хотини. — Ана, қадимий қасрга ҳам келиб қолдик!

— Бу товуқхона! — дебди граф. — Минорада каптарлар, иккинчи қаватда куркалар, биринчи қаватда эса уларга қарайдиган паррандачи Эльза исмли кампир яшайди. Кампирнинг хонасидан паррандалар турадиган ҳамма хоналарга йўллар бор, тухум қўядиганлари алоҳида, жўжа очиб чиққанлари алоҳида хонада, ўрдаклар сувга тушиши учун алоҳида йўлак бор!

— Charmant, — дебди генерал.

Ҳаммалари паррандаларни томоша қилишга отланишибди.

Эльза кампир меҳмонхона ўртасида, меъмор Георг эса унинг ёнида тураркан. Узоқ айрилиқдан кейин у Эмилия билан мана шу ерда — товуқхонада учрашибди!

Йигит роз турар, унга тикилган билан ҳуснижамолига тўйиб бўлмас эди, чунки жудаям чиройли, келишган йигит бўлиб кетган экан-да! Истараси иссиқ, қоп-қора сочлари кўркама экан, лабларида эса: «ҳаммангизни яхши биламан!» деган маънода муғамбирона табассум ўйнарган. Эльза кампир ёғоч кавушларини ечибди, асилзодаларга ҳурмат юзасидан пайпоқда қолибди. Товуқлар қа-қалаб, хўрозлар қичқирибди, ўрдаклар «ғоқ-ғоқ»лаб юрибди. Йигитнинг ёшлик пайтларида бирга ўйнаб юрган яқин ўртоғи — генералнинг гўзал қизи унинг ёнгинасида турар, оқиш юзлари гул-гул яшнар, кўзлари чақнар, лаблари унсиз гапириб тургандай экан. Қиз йигитнинг кўнглидагидай қилиб назокат ва одоб билан эгилиб таъзим қилибди. Қизнинг бу таъзими йигит билан қариндош бўлмаган ёки базмларда гоҳ-гоҳида рақсга тушган қизнинг таъзимига ўхшаб кетибди, Георг эса Эмилия билан ҳеч қачон бирга ўйинга тушмаган экан.

Граф унинг қўлини сиқиб, меҳмонларга таништирибди:

— Навқирон дўстимиз, сизлар учун унча бегона бўлмаган жаноб Георг!

Генералнинг хотини эгилиб салом берибди, қизи эса қўлини узатиб юборишига сал қолибди.

— Ие, бу ўзимизнинг жаноб Георг-ку! — дебди гене-

рал. — Ахир, биз эски кадрдон, кўшнимиз-ку! **Charmant!**

— Сиз бутунлай италияликка айланиб кетибсиз! — дебди генералнинг хотини. — Италияда истиқомат қилувчилардай итальянча гапирсангиз ҳам керак?

Генерал хотинининг итальян тилида сўзламай, балки ашула айтишини биларкан.

Дастурхонга ўтиришганда Георг Эмилиянинг ўнг томонига ўтирибди. Уни генералнинг ўзи стол ёнига олиб борибди. Граф эса генералнинг хотинини. Георг жаноблари суҳбатга берилиб кетиб қизиқ нарсаларни гапириб берибди. Овқат маҳалида Георг ўтиришнинг гули бўлиб ўтирибди. Бу борада граф ҳам ундан қолишмас экан. Эмилия эса бутун вужуди қулоқ бўлиб жимгина ўтирибди, кўзлари севинч ва шодликдан шундай чарақлабдики, қўяверасиз.

Тушликдан кейин қиз билан Георг айвонга чиқишибди; баланд ўсган атиргул шохлари уларни бошқалардан пана қилибди. Георг биринчи бўлиб гап бошлабди.

— Онамга дўстона, илиқ муносабатда бўлганингиз учун ташаккур билдиришга ижозат бергайсиз! — деб гап бошлабди у. — Онам вафот этган тунда уни ёлғиз қўймаганингиздан хабарим бор. Ташаккур сизга!

У Эмилиянинг қўлидан ўпибди. Нима қипти, бунинг боиси тушунарли. Қиз номус ўтида қоврилибди, ҳархолда жавоб тариқасида йигитнинг қўлини қисиб қўйибди ва унга ажойиб, жозибали мовий кўзларини меҳр билан тикибди.

— Ойингиз бирам яхши, бирам меҳрибонки! Сизни бирам яхши кўрадики! У киши хатларингизни ҳам менга ўқигани берарди, шу боисдан сизни озми-кўпми биламан! Болалигимда менга жуда меҳрибон эдингиз, суратлар ҳадя қилардингиз!..

— Сиз бўлса йиртиб ташлардингиз, — дебди Георг.

— Йўқ, «қасрим» хали мавжуд! — деб жавоб қайтарибди қиз.

— Энди сизга чинакам қаср қуриб беришим мумкин! — дебди Георг шавқ билан.

Генерал билан хотини ўз хоналарида дарбоннинг ўғли ҳақида гурунглашибди. Унинг ўзини тута билиши, гаплари, билимдонлиги хусусида гап кетибди.

— У информатор бўлиши ҳам мумкин! — дебди генерал.

— Даҳоли йигит! — дебди хотини ва бошқа гапирмабди.

Ажойиб ёз келибди. Жаноб Георг граф қасрида тез-тез суюкли меҳмон бўлиб турибди. Борди-ю, у келмай қолса қўмсашиб қолишаркан.

— Биз бечораларга нисбатан олло таоло марҳамат қилиб сизга катта қобилият ато қилган! — дебди Эмилия унга. — Уни жойига қўйиб эъзозлайсизми?

Георгга бу гап хуш ёқибди, ўзи ҳам бу гўзал қизни анча истеъдодли деб ҳисобларкан-да.

Генерал эса Георгни бунчалик паст табақадан эмаслигига тобора ишончи орта борибди.

— Лекин онаси раҳматлик анча мухтарам аёл эди, бунга тан бериш керак, — дебди у.

Ёз ўтиб, қиш келибди, жаноб Георг одамларни яна ўз хусусида гапиришга мажбур қилибди. У энг бадавлат хонадонларга, асилзодалар ҳузурига таклиф қилибди. Ҳатто генералнинг ўзи уни саройдаги базмда кутиб олибди. Эмилия учун ҳам базм бериш мўлжаллари бор экан. Унга Георгни ҳам таклиф қилишсамикин ё йўқми?

— Қирол кимни таклиф қилса, генерал ҳам ўша одамни таклиф қилаверади! — дебди генерал ва қаддини шундай ростлабдики, гўё бўйи бир қарич ўсгандай бўлибди.

Георгни таклиф қилишибди, у базмда бўлибди, базмда шаҳзода ва графлар ҳам иштирок этишибди. Уларнинг бири иккинчисидан яхши ўйинга тушармиш, лекин Эмилия фақат дастлабки ўйингагина тушибди: қиз гарчи зиён етказмаган бўлса-да, ўзи билан ўйинга тушаётган йигитнинг оёғини беҳосдан босиб олибди, шундан сўнг ўзини эҳтиётлаб, ортиқ ўйинга тушмай қўйибди. Бир жойда ўтириб, бошқаларнинг ўйинга тушишини томоша қилибди. У ҳамон томоша қилар, жаноб меъмор бўлса ёнида тик тураркан.

— Сиз унга авлиё Петр соборининг ҳаммаёғини чизиб беринг, — дебди генерал ёнидан ўтиб борар экан, илтифот билан жилмайиб.

Орадан бир неча кун ўтгач, генерал илтифот билан жаноб Георгни ўз уйида қарши олибди. «Ёш йигит ўзини базмга таклиф қилинганлиги учун эҳтимол миннатдорчилик билдиргани келгандир, бошқа нима учун ҳам келарди?» — деб ўйлабди генерал. Бироқ... О, даҳшат ва тентаклик курсин! Генерал ўз қулоқларига ишонмабди. Жаноб Георг жуда баланддан келибди,

унинг илтимоси кўз кўриб, қулоқ эшитмаган илтимос экан! У Эмилиянинг қўлини сўрабди!

— Йигит!— дебди генерал шолғомдай қизариб.— Нималар деяпсиз? Гапингизга тушунмаяпман! Мендан нима истайсиз? Мен сизни танимайман! Жаноб! Жаноб! Ҳой йигит! Сиз уйимга бостириб қиряпсиз-а! Бу ерда хўжайин менми ё сизми? Энди нима қилдим-а?..

У ётоқхона эшиги олдиғача тисарилиб борибди, ичкарига киргач, эшикни ёпиб, қулфлаб олибди. Георг ташқарида қолибди. Йигит бир лаҳза тек турибди-да, сўнг ўгирилиб, қайтиб кетибди. Даҳлизда Эмилияга дуч келибди.

— Дадам нима деди?— деб сўрабди қиз титроқ овоз билан.

Георг уйнинг қўлини маҳкам қисибди.

— У мендан ўзини олиб қочди. Лекин яхши пайтларга умид боглаб тураверамиз!

Эмилиянинг кўзларига ёш келибди, йигитнинг кўзларида эса қатъият ва жасорат учқунлари чақнабди. Уларга оқ фотиҳа бергандай қуёш нурлари ҳар иккала кўзларда жилва қилибди.

Генерал ўз хонасида устига қайноқ сув қуйилган одамдай ўтираверибди. Юраги қинидан чиққудай бўлиб, дукиллаб ура бошлабди. «Аҳмоқлик! Дарбоннинг жинниси!» — деб пичирлабди.

Орадан бир соат ўтар-ўтмас генералнинг хотини эридан ҳамма гапни эшитибди, Эмилияни чақириб, ёнига ўтқизибди.

— Шўрлик болагинам! Сени, бизни шунчалик ҳақоратлашса-я! Сен ҳам йиғлаяпсанми? Кўзёшларинг ҳеч тинмайди-я! Шу кўринишингда ҳам гўзалсан-а! Менинг тўй кунимдагига ўхшаб кетибсан! Йиғлайвер, йиғлайвер, жонгинам!

— Йиғлайвераман,— дебди Эмилия,— отам икковларинг розилик бермагунларингча йиғлайвераман!

— Қизгинам!— деб қичқирибди генералнинг хотини.— Тобинг йўқ! Алаҳлаяпсан! Оҳ, яна бошим оғриб қолди. Вой, жоним! Эмилия, онаизорингнинг ғам-ғуссада ўлиб кетишига йўл қўйма! Онасиз қоласан!

Генералнинг хотини ҳам кўзёши тўкибди — у ўлим ҳақидаги фикрга сира тоқат қилолмабди.

Рўзномаларда кишиларни турли лавозимларга тайинлагани ҳақида хабарлар босилди, чунончи, меъмор

Георгга профессор унвони берилгани ҳам маълум қилинди.

— Аттанг, ота-онаси қора ер тагида ётибди, бу хуш-хабарларни ўқий олмайди!— дейишибди генералнинг уйи остидаги ертўлада яшаётган янги дарбон билан унинг хотини. Улар ўзлари ўтирган уйда профессор туғилганини билишар экан-да.

— Энди у мартабаликлар рўйхатига тушиб, солиқ тўлаб туришига тўғри келади,— дебди эри.

— Ҳа, камбағал одамнинг боласи учун бу катта гап!— дебди хотини.

— Бир йилда ўн саккиз талер-а!— дебди эри.— Бу ҳазилакам пул эмас!

— Йўқ, мен у ҳақда эмас, ҳурмат хусусида гапир-япман!— деб эътироз билдирибди хотини.— Бу пуллар нима бўпти! У йил давомида бунақанги пуллардан кўпини топади! Хўш, бадавлатгина қизга ҳам уйланиб олади. Ҳой, эр, бизда ҳам бола бўлганда эди, ўғлимиз меъмор ёки профессор бўлиши мумкин эди!

Ертўладагилар Георг ҳақида илиқ гапларни айтишибди, болохонадагилар ҳам улардан қолишмабди, айниқса кекса граф кўп яхши гапларни айтибди.

Бунга меъморнинг болалигида чизган суратлари баҳона бўлибди. Нега энди бу ҳақда гап очилди? Гап Россия, Москва ҳақида, бир вақтлар Георг чизган ва Эмилияга ҳадя этган Кремль ҳақида кетибди. Георг қизга кўп суратларни тўхфа қилган, лекин графнинг хотирасида нақшланиб қолгани битта: «Эмилия ухлайдиган», «ўйинга тушадиган», «меҳмон-меҳмон ўйнайдиган» хоналари бўлган «Эмилия қасри». Шундай қилиб, граф профессор катта истеъдод эгаси эканлигини, вафот этганда ҳам катта мартаба билан ўлишини айтибди. Бунинг шубҳаланадиган жойи йўқ экан-да! Хўш, нима учун гўзал ва ёш ойимқизга қаср қуришининг иложи йўқ экан?

— Бугун граф одатдан ташқари ҳазилкашлик қилиш кайфиятида!— дебди генералнинг хотини граф кетгач. Генерал отланибди, бошини чайқабди, малайларининг кузатувида отлиқ саройга отланибди, мулозимлар одоб сақлаб сал ортда борибди, генералнинг отдан тушиши ҳам одатдан ташқари тантанали бўлибди.

Эмилиянинг туғилган куни етиб келибди; ҳаммаёқдан гуллар, хатлар, визит карточкалари ёғилиб кетибди. Генералнинг хотини қизининг лабидан, генералнинг ўзи эса пешанасидан ўпибди, улар жудаям

меҳрибон ота-оналар экан-да. Энг олий мартабали меҳмонлар — шаҳзодалардан иккитаси бу ерга ташриф буюриб, оилани ўта бахтиёр этишибди. Базмлар, театрлар, дипломатик лавозимга тайинлашлар, сиёсат ҳақида гапиришибди. Ўзларининг ва чет элнинг машҳур арбоблари ҳақида ҳам гап кетибди; шу пайт беихтиёр ёш профессорнинг номи тилга олинди. «У абадийлик қасрига киради! Унинг фамилияси энг яхши номлардан бири бўлиб қолади!» Унинг ҳақида ана шунақа гапларни айтишибди.

— Энг яхши ном эгаси бўлиб қолади! — дебди генерал хотини билан ёлғиз қолганда. — Лекин қандай номда?

— Қанақа номга ишора қилишаётганини билман! — дебди генералнинг хотини. — Лекин айтмайман! Бу ҳақда ўйлашни ҳам ҳоҳламайман! Албатта, буни ёлғиз худонинг ўзи билади... Лекин мен жуда ҳайратда қоламан!

— Мен ҳатто тасаввур ҳам қилолмайман! — дебди генерал.

Чиндан ҳам худонинг марҳамати кенг, унда битмас-туганмас қудрат яшириниб ётади. Георг ҳам ана шу марҳаматдан бебаҳра қолмади. Лекин биз туғилган кунни хотиримиздан чиқариб қўйдик!

Эмилиянинг хонаси дўстлари ва дугоналар юборган гулларга кўмилиб кетибди; стол усти эса эсдалик ва дўстликдан далолат берувчи ажойиб совғаларга тўлибди. Лекин Георгдан ҳеч нарса йўқ, бўлиши ҳам мумкин эмас экан. Нимага ҳам бўлсин? Қизнинг уйи усиз ҳам унинг ҳақидаги хотираларга тўла. Бир вақтлар қизчанинг хонасидаги дарпардалар кўйиб кетганда, Георг ўт ўчирувчилардан ҳам олдин ҳаракат қилгани, Эмилия тиқилиб йиғлаб ўтирган зина остидаги ҳужрадан ҳам хотиралар гули мўралаб турибди. Деразадан болалик хотираларини жонлантириб турувчи акация дарахти ҳам кўриниб турибди. Унинг ҳозир на гули, на япроғи бор, унинг новдалари қиров билан қопланган, гўё маржон гул тақиб олганга ўхшайди. Новдалар орасидан ўн тўрт кунлик тўлиной мўралаб турибди. Ой қанчалик ўзгарувчан бўлишига қарамай, Георг Эмилия билан битта нонни баҳам кўрган пайтдан буён заррача ўзгармабди.

Қиз яшик ичидан «Кремль» ва «Эмилиянинг қасри» суратларини олибди. Улар ҳам Георг ҳақида гапиришаётгандаймиш, қиз суратларга суқ билан боқибди.

Суратлар унинг хаёлларига гулгула солибди! Қиз ота-онасига билдирмай ўлим тўшагида ётган дарбон хотини ёнига тушганларини, унинг ёнига ўтириб, қўлини ушлаганини, аёл жон таслим қилганда дуо ўқиганини, аёл ўлаётиб: «Георг... сендан розиман!» деганини эслабди. Она ўшанда фақат ўглини ўйлаганди, Эмилия унинг сўзларига алоҳида мазмун бағишлаганди. Ҳа, ҳарҳолда Георг Эмилия билан унинг туғилган кунини хаёлан бўлса-да, бирга ўтказибди!

Эртаси куни генералнинг туғилган куни бўлибди. У ўз қизидан бир кун кейин, албатта бир неча йиллар олдин туғилган экан! Яна совғалар ёғилибди. Совғалар ичида одатдан ташқари қулай ва қимматбаҳо эгар турганмиш; бунақа эгар шахзодалардан бирида бор эди, холос. Буни ким юборди экан? Генерал буни кўриб терисига сиғмай кетибди. Эгар ёнига хат қўйилганмиш. Унга: «Кечаги учун раҳмат!» деб ёзилганмиш. Бунинг кимдан эканлигига ҳамманинг ақли етар экану лекин хатнинг охирига: «Генерал танимайдиган шахсдан!» — деб ёзиб қўйилган экан.

— Оламда мен танимайдиган одам борми ўзи? — дебди генерал. — Ҳаммани танийман! — Унинг хаёллари бепоён олам бўйлаб кеза бошлабди. Йўқ, у ёқда у ҳаммани танийди. — Бу хотинимдан! — деб ўйлабди пи-хоят. — У мени калака қилмоқчи! Charmant!

Лекин хотини уни калака қилишни хаёл-хотирига ҳам келтирмаган экан. Бу тантана ўтиб кетибди.

Яна байрамга ҳозирлик кўрила бошланибди, лекин генералникида эмас, балки шахзодалардан бириникида. Махсус маскарад кийими кийиб бориладиган базм куни тайинланибди, маска кийишга ҳам ижозат берилибди.

Генерал Рубенс қиёфасига кирибди, у тик ёқа испанча костюм кийибди, ёнига қилич осибди, виқор билан керилиб юра бошлабди. Хотини эса Рубенснинг рафиқаси қиёфасида, қора бахмалдан тикилган, ёқаси ҳашаматли ёпиқ қўйлакда иссиқдан нафаси қайтиб қийналибди. Костюм генералга қарашли Фламанд рассоми чизган суратдан нусха олиб тикилибди; суратда айниқса аёлнинг қўллари жудаям чиройли экан, генерал хотинининг қўллари ҳам айнан ўшанга ўхшаркан.

Эмилия юққа тўр ва кашталарда худди Психеянинг ўзи бўлиб қолган экан. У осмонда учиб юрган оққуш парига ўхшар, Психея костюмига мансуб бўлган қанотчаларга эҳтиёжи йўқ экан.

Бу шунақаям ажойиб базм бўлибдики! Шунақаям ранг-баранглик, ҳашамат зўр бўлибдики! Ҳаммаёқ гулга тўлиб кетибди! Кўзлар қамашиб, тиниб кетибди, Рубенс хотинининг бежирим билакларига қараш қаёқда.

Капюшонига акация новдаси сурати туширилган, қора домино кийган йигит Психея билан ўйинга тушибди.

— Бу ким бўлди?— деб сўрабди генералнинг хотини.

— У киши қирол олий ҳазратлари!— дебди генерал.— Бунга ишончим комил: у кишини қўл қисишидан билгандим.

Генералнинг хотини шубҳаланибди. Генерал Рубенс эса мутлақо шубҳаланмабди, у қора домино кийган кимсанинг олдига келиб, унинг кафтига шаҳзоданинг отасининг исмини ёзиб қўйибди. У эса бошини чайқаб қўйидагича ишора қилибди:

— Хат эгар ичида! Генерал танимаган шахс!

— Ундай бўлса сизни танийман-ку!— дебди генерал.— Эгарни сиз юборгансиз.— Домино ўнг қўлини баланд кўтарибди-да, оломон ичида ғойиб бўлибди.

— Анови қора доминолик ким экан, Эмилия?— деб сўрабди генералнинг хотини.— Ҳозир сен у билан ўйинга тушдинг-ку!

— Мен унинг исмини сўрамабман!— деб жавоб қайтарибди қизи.

— Чунки уни танигансан! У профессор! Граф, сиз ўз ҳимоянгизга олган одам шу ерда!— деб гапида давом этибди генералнинг хотини, ёнида турган графга мурожаат қиларкан.— Акация новдаси сурати туширилган қора домино.

— Бўлиши мумкин!— дебди у.— Айтгандай, шаҳзодалардан бири ҳам худди ана шундай кийинган!

— Мен унинг қўл қисишидан сезиб қолдим!— деб гапида туриб олибди генерал.— Шаҳзодадан эгар совға олганман. Бунга ишончим комил, уни тушликка таклиф қиламан!

— Майли, шундай қила қолинг! Агар у шаҳзода бўлса, албатта келади!— деб жавоб қайтарибди граф.

— Борди-ю, у анови... бошқа бўлса келмайди!— дебди генерал ва ҳозиргина қирол билан суҳбатини тугаллаб турган қора доминога яқинлашибди. Генерал доминони тавозе билан тушликка таклиф қилибди, у билан яқинроқ танишиш истагида эканлигини изҳор

этибди. Генерал баланд овоз билан аниқ гапирибди, юзида ишончи комил одамларга хос табассум ўйнабди, ахир, у тушликка кимни таклиф қилаётганини биларкан-да!

Домино ниқобини олибди: у Георг экан.

— Генерал ўз таклифини тақрорлайдими? — деб сўрабди у.

Генерал яна бир қарич ўсгандай бўлибди, виқор ва димоғдорлиги баттар ошибди; у икки қадам орқага ташлабди, сўнг қадимги менуэт рақсига тушгандай бир қадам олдинга юрибди, юзига генералга хос олижаноб хислат беришга интилиб, бунинг уддасидан чиқибди ҳам.

— Мен ҳеч қачон сўзимдан қайтмайман! Профессор таклиф этилди! — дебди.

У ҳамма гапдан хабардор бўлиб турган қиролга кўз қирини ташлаганча узоқлашибди.

Генералникида тушлик бўлибди; тушликда фақат граф билан у ҳимояга олган одам бўлибди.

«Энди гишт қолипдан кўчди!» — деб ўйлабди Георг. Чиндан ҳам энг тантанали вазиятда гишт қолипдан кўчибди.

Ҳа, ёш йигит яна генералнинг уйда пайдо бўлибди, ўзини олий табақадан чиққандай тутиб гаплашибди, генерал буни ўз кўзи билан кўрибди, пайқамасликнинг иложи бўлмабди-да. Бундан ташқари, йигит олий даражада отамлашадиган улфат чиқиб қолибди, бундан завқланиб кетган генерал беихтиёр бир неча бор: «Charmant!» деб хитоб қилиб қўйибди. Генералнинг хотини эса бу тушлик ҳақида дарҳол одамларга гап тарқатибди, саройдаги энг ақлли ва энг муҳтарам хонимлардан бири келгуси сафар ёш профессор таклиф қилиниши биланок уларникида тушлик овқатини ейиш истаги борлигини изҳор қилибди. Профессорни яна тушликка таклиф қилишга тўғри келибди. У таклифни бажону дил қабул қилибди ва яна олий даражада ёқимтойлигича қолибди; маълум бўлишича, ҳатто у шахмат ҳам ўйнарган!

— У мутлақ ертўла тоифасидан эмас! — дебди генерал. — Эҳтимол, у олий насабли одам боласи бўлса керак! Бунақалар кўп, бу ўринда йигитчамиз айбли эмас.

Қирол саройида бўлган профессор генералникида ҳам бўлиши мумкин, лекин бу оилада илдиз отаётганини ҳам олдиндан кўра оладими? Бу ҳақда гап бўлиши

мумкин эмас — бутун шахарда нукул шу хақда дув-дув гап.

У хархолда илдиз отишга улгурибди.

Худо ундан мархаматини аямабди, у юрт маслаҳатчиси бўлганда, Эмилия ҳам шу лавозим эгаси бўлибди, бу ҳеч кимни ажаблантирмабди.

— Хаёт ё фожиа, ё комедия! — дебди генерал. — Фожиада севишганлар ҳалок бўлишади, комедияда қовушишади.

Георг билан Эмилия қовушибди, улар кўчқордай-кўчқордай учта ўгил кўришибди, албатта, бирданга эмас.

Ширин болакайлар бобоси ва момосиникида меҳмонда бўлишиб, ҳамма хона ва залларда ёғоч от миниб чопқиллашибди, уларнинг кетидан генерал ҳам ёғоч от миниб эргашибди, гўёки «жажжи юрт маслаҳатчиларининг жокейи» бўлибди.

Генералнинг хотини эса диванда ўтириб олиб, ҳатто асаби бузилиб, боши оғриган кунларида ҳам набираларига жилмайиб боқибди.

Георгнинг мартабаси ана шундай улуғлашиб кетибди. Унинг обрўи яна ошибди, шундай бўлмаганида дарбоннинг ўғли ҳақида гапириб ҳам ўтирмасдик.

БОЙЧЕЧАК

иш шамоли увиллабди, уй ичи эса шинам ва иссиқ экан. Ана шу уйчада гул яшириниб олган экан. Албатта, у қор ва тупроқ остида ўз илдизини яширган экан. Сўнг ёмғир ёғибди. Томчилар қор пардасини тешиб, гул илдизига тома

бошлабди. Томчилар ердаги ёрқин, нурга тўла хаёт ҳақида ҳикоя қилишибди, ундан кейин эса мулойим ва қатъиятли қуёш нури қор орасидан ўтиб, илдизни илита бошлабди.

— Кимсиз? Кираверинг! — дебди гул.

— Кирулмаман! — дебди қуёш нури. — Мен эшикни очолмайман. Ёзгача сабр қил, ўшанда кучга тўламан.

— Ёз қачон бўлади? — сўрабди гул. Қуёш нури ҳар сафар ерга етиб борганда ана шу саволини такрорлайверибди. Лекин ҳали ёзга анча эрта бўлиб, ҳаммаёқ қор

билан қопланган экан, ҳар куни кечаси сув музлаб қоларкан.

— Бу жуда жонга тегди-ку!— дебди гул.— Вужудим зирқираяпти. Қаддимни чўзишим, қаддимни ростлашим, эркинликка чиқишим, ёзга таъзим қилиб, эрталабки салом беришим керак. Оҳ, бу нақадар улуғ бахт!

Охири гул ўрнидан турибди, керишиб чўзилибди, илиқ тупроқ, қор суви ва қуёш нуридан намланган қобиғига ёнбошлабди. У кўм-кўк пояси учида оч яшил ғунчасини кўтарганча дарҳол юқорига бўй чўза бошлабди, ғунчанинг нозик гулбарглари қор устига чиқибди. Қор совуқ экан, лекин кўз қамаштириб ярқираб турганмиш, унинг орасидан чиқип анча осон экан, қуёш нурлари ҳатто илгаригидан ҳам яқинмиш. Қуёш нурлари қўнғироқдай товушлари билан:

— Хуш келибсиз! Хуш келибсиз!— дейишаётганмиш, ҳатто куйлашаётганмиш.

Гул қор устидан қуёш нурига пешвоз чиқибди.

Қуёш нурлари гулни силаб-сийпабди, нозиккина бўса олибди, натижада гул бутунлай очилиб кетибди. Гул қордай оппоқ бўлиб, қувонч ва шарм-ҳаё билан бошини қуйи эгиб тураверибди.

— Чиройли гул!— деб куйлабди қуёш нурлари.— Нақадар нафис, латифсан! Сен илк очилган гул! Сен яккаю ягонасан! Севиклигимиз! Сен шаҳар ва қишлоқларга илиқ ёздан дарак олиб борасан! Қорлар эриб, совуқ шамоллар бош олиб кетади! Бизнинг мавсумимиз бошланади! Ҳаммаёқ яшил либос кияди! Сирень, толбута, атиргул сингари дўстларинг пайдо бўлади, лекин сен илк гулимизсан, нафис ва латифсан, беғуборсан!

У бутун ҳаво куйлагандай, қуёш нурлари унинг барглари, пояларига сингиб кетгандай севинибди, латиф, нозик-ниҳол, лекин шу билан бирга ёшлик гўзаллиги билан оч яшил либосида тураверибди ва ёзни шарафлайверибди. Лекин ҳали ёзга узоқ экан, булутлар қуёш юзини тўсибди, совуқ изғирин шамол эсибди.

— Сал эртароқ бош кўтарибсан!— дебди унга об-ҳаво билан Шамол.— Биз ҳали сенга кучимизни кўрсатиб қўямиз! Қудратимизни билиб олсан! Уйингда жим ўтираверганинг, ясаниб кўчага чиқмаганинг маъқул эди. Сен айтган фурсат ҳали келгани йўқ!

Яна совуқлар бошланиб кетибди. Қуёш йилт этиб кўринмаган бадқовоқ кунлар узоққа чўзилибди. Кунлар шундай совибдики, бечора нозик гулнинг томир-

томйригача музлаб кетибди. Лекин ўзининг бу қадар кучлилигини ўзи фаҳмламабди — ёз бари бир келади, деган ишонч ва сурур унга куч-қувват бағишлабди. У ёзга садоқатлилигича қолибди, қуёш нурлари кутишга арзийди деб далда берибди. У қалби севги, ишонч ва умидга тўла ҳолда оқ ҳарир кийимда қор бетида тура-верибди, лайлакқорлар ёққанда ва изгирин шамоллар эсганда эса бошини қуйи солибди.

— Адойи тамом бўласан, — дейишибди унга. — Музлаб қоласан, хазон бўласан! Бу ерларда нимани ахтариб юрган эдинг? Нега қуёш нурига ишона қолдинг? У сени алдади. Ажаб, бўлди, тентак. Сендақа ёз хабарчисини қара-ю!

— Аҳмоқ! — деб такрорлабди гул аёзли тонг отганда.

— Ёз хабарчиси! — деб қийқиришибди боғ ичига чопқиллаб киришган болалар. — Қаранглар, бирам ажойиб, чиройли, эндигина очилган ёлғиз гул экан!

Гул бу гаплардан қуёш нуридан қувонгандай севишиб кетибди. Шунчалик севишибдики, ҳатто болалар уни узиб олганини ҳам пайқамабди. Қараса, у бир боланинг қўлида турганмиш, бола уни ўпибди, ҳадемай ўзини иссиққина хонада кўрибди, атрофдан унга меҳрибон кўзлар боқибди, уни сув ичига солиб қўйишибди. Сув шунақаям тетиклантириб, куч-қувват бағишлабдики, гул учун гўё ёз бошланиб кетгандай бўлибди.

Яқинда балоғат ёшига етганини нишонлаган уй эгаси қизининг кўнгил қўйган йигити бўлиб, у ҳам яқинда балоғат ёшига етганини нишонлаган экан.

— Бир унинг бошини айлантирай! — дебди қиз; сўнг латиф гулни олиб, атир сепилган варақ олибди, вараққа гул ҳақидаги шеър битилган экан. У шундай мисралар билан бошланаркан: «Бойчечак: Яна ёз фасли келди!» депти. Хат қуйидаги сўзлар билан тугаркан: «Сенга айтиб қўяй, биз учун эса севги мавсуми келди!» — деб ёзиб қўйибди.

Хушрўй оймқиз ҳам йигитга илиқ қуёш ваъда қилибди. Бу гаплар шеърда ёзилган экан, кейин шеърни гул билан бирга конвертга солиб, жўнатиб юборибди. Гул ўзини яна илдиз қобиғига кириб қолгандай ҳис этибди, атроф қоронгилашиб кетибди-да. Шундай қилиб, бойчечак саёҳатга отланибди; у почта қопида кетибди, бошқа хатлар уни ҳар томондан қисиб эзгилашибди, бу унга ҳеч қандай хузур-ҳаловат бағишламабди. Саёҳат ҳам тугабди. Севиқли йигит конвертни очиб,

хатни ўқибди, ниҳоятда хурсанд бўлиб, гулни ўпибди; кейин гулни шеър билан бирга кўпгина хатлар сақла-наётган қутичага ташлаб қўйибди, лекин қутидаги хатларнинг бирортасида ҳам гул йўқ экан. Қуёш нур-лари айтгандай, у бу ерда яккаю ягона бўлиб қолибди, бу ҳақда ўйлаш унга ҳузур багишлабди.

Бу ҳақда у истаганича ўйлаши мумкин экан, у бутун ёз ва узоқ қиш давомида ўйлабди, гул яна йигит-нинг кўзига тушибди. Бу сафар йигит заррача бўлсин хурсанд бўлмабди: у шеърни кўлига олиб, майда-майда қилиб йиртиб ташлабди, шунда гул ерга тушиб кетибди. Тўғри, гул қуриб гужанак бўлиб олганди, лекин бу уни ерга ташлаб юбориш керак деган сўз эмас-да. Хат билан шеър ловиллаб ёнаётган жойга қараганда бу ерда яхши. Ўзи нима гап? Кўпинча учраб турадиган воқеа бўлди, холос.

Бойчечак эрта баҳорда ёз хабарчиси бўлиб ёлгончи-га чиқди. Қиз ҳам муҳаббатини изҳор қилиб, сўнг сўзида турмай ёлгончи бўлиб қолди, бу ўта ёвуз те-гишқоқлик. Ёз фасли келганда қиз бошқа бир йигит-нинг этагини тутиб кетибди.

Эрталаб қуёш нури ерда яналоқ бўлиб ётган кички-нагина бойчечакка тушибди, у гўё ерга чизиб қўйилган расмга ўхшармиш. Чўри қиз ўша ерни сўпираётди гулни олибди ва китоблардан бирининг ичига солиб қўйибди. Китоблар чангини артаётганимда тушиб кет-ган бўлса керак, деб ўйлабди-да. Гул яна шеърлар, шеър бўлганда ҳам босмахонада босилган шеърлар ичи-га тушиб қолибди. Булар қулёзма шеърларга қараган-да анча олижанобрoқ, анча қимматбаҳо шеърлар экан!

Орадан йиллар ўтибди. Китоб тоқчада тураверибди; кейин уни олиб, очишибди ва ўқишибди. Бу жуда яхши ва нодир китоб экан: у Дания шоири Амброзиус Стуб-нинг шеър ва қўшиқлари экан, ўқишга арзийдиган асарлар экан. Китобни ўқиётган одам уни варақлай бошлабди.

— Ох, — дебди у, — бу ерда илк очилган, эси паст бойчечак ётибди-ку! Менимча, уни китоб орасига бежиз солиб қўйишмаган! Шўрлик Амброзиус Стуб! Унинг ўзи ҳам илк бор очилган бойчечакка ўхшарди, унинг қисмати ёвуз шамоллар, қор ва совуқлар бўлди. У қадр-дон Фюн оролида гўё стакан ичида севги мактуби орасига солиб қўйилган бойчечакдай у помешчикнинг уйидан бу помешчикнинг уйига сарсон-саргардон кезиб юрди, лекин ҳеч қачон соддадил, афанди табиат, аммо

ҳамиша навқирон, яккаю ягона биринчи дания шоирини пайқамади. Ҳа, жажжи бойчечак, китоб орасида эсдалик бўлиб қолавер, сени бу ерга бежиз қўйишмаган!

Шундай қилиб, бойчечак яна китоб орасига тушиб қолибди. У ўзини ажойиб қўшиқлар китоби ичида бежиз ётмаганини ва бойчечакни улуғлаган шоир ҳам ақли камроқ, қишга қарши чиққан йигитча бўлганини ўйлашдан хузур қилибди: гул буни ўз билгича тушунибди, биз инсонлар ҳам кўп нарсани ўзимизча тушунамиз-ку.

Шундай қилиб, энгилтак жажжи бойчечак ҳақидаги эртақ ҳам тугабди.

ХОЛАМ

оламини билсангиз эди — ҳақиқий тилла аёл! Тилла деганда ўта соҳибжамол, гўзал аёл экан деб ўйламанг, балки ёқимтой, ёруғ жаҳонда тенги йўқ аёл. Бор-йўғи ана шу киши билан ҳазиллашиб, кулишинг-да! У кишини ҳеч иккиланмай кулгили сахна ўйинида қатнаштириш ҳам мумкин. Бунинг боиси бор: холамининг ҳаёти театр билан, театрга алоқадор ҳамма нарса билан боғланган. Умуман, холам анча эътиборли аёллардан эди, шу ваздан жосус Болман холамини «театр савдөйиси» деб улуғларди.

— Театр — мактабим, билимларим манбаи, — дерди холам. — Театр шарофати билан муқаддас тарих «Мусо», «Исо ва унинг акалари» бўйича билимларимни янгилаб олдим. Буларнинг ҳаммаси опера-да. Театр шарофати билан жаҳон тарихи, географияси ва психологияси билан танишдим! Француз пьесаларидан Париж ҳаётини билиб олдим: бу энгилтак ҳаёт кечириш бўлса-да, анча қизиқ! «Рикебур оиласи» устида қанчалар кўзёши қилдим-а! Ўзингиз ўйлаб кўринг, пьеса қаҳрамони бўлган қиз ўз севгилисига турмушга чиқиши учун пьеса қаҳрамони бўлган йигит ўлар даражада ичимлик ичади-я! Ҳа, эллик йил театрга абонент бўлиб қанчадан-қанча кўзёши тўқдим.

Холам ҳар бир пьеса, ҳар бир сахнанинги ички ҳаётини, ҳозир ёки илгари сахнага чиққан ҳар бир артист-

нинг номини биларди. Омади гапни айтганда, у бир йилда тўққиз ой яшарди, уч ой ёз театр таътили пайти, да қариб қоларди, ярим кечагача чўзилган битта театр оқшоми эса ёшартириб юборарди. У бошқа одамлар сингари «Ҳадемай баҳор ҳам келади!» «Лайлак келибди!» «Газеталарнинг ёзишича, маймунжон пишибди», деб ўтирмайди, аксинча: «Ҳеч гапдан хабарингиз борми? Театр мавсумига абонемент очилибди! Ҳадемай томошалар бошланади!» — деб кузни олқишлайди.

У киши уйнинг афзаллиги ва қулайлигини театрға қанчалик яқинлиги билан ўлчарди. Театр орқасидаги кичкинагина тор кўчадаги кўримсиз уйини тарк этиб, сал нарироқдаги катта кўчага, рўпараси харобазордан иборат уйга кўчиб борганида жудаям хафа бўлган.

— Мен уйда ҳам ўз кўшкимга — деразамга эга бўлишни истайман! Ўзингча фикр юритиш ярашмайди, одамларга ҳам назар ташлаб туриш керак! Ҳозир гўё қишлоқда, овлоқ жойда яшаётгандайман! Одамларни кўргим келса, ошхонага киришим, стол устига чиқишим керак — ўшандагина деразадан кўшниларимни кўраман. Тор кўчада яшаганимда яхши эди! У ерда деразадан зиғир сотувчи савдогарнинг уйи шундоқ кўриниб турарди, театр ҳам икки қадам нарида эди, энди бўлса театрдан уч минг қадам нарида яшайпман!

Баъзан холамнинг тоби ҳам қочиб қоларди, лекин қандай оғир ҳолатда бўлмасин, томошаларни қанда қилмасди. Бир куни доктор унга кечқурун оёғига ачиган ҳамир қўйишни буюрибди. У оёғига ҳамир қўйибди-ю, бари бир театрға борибди, оёғида ҳамир билан томошани ниҳоясига етказибди. Ўлса ўлардики, лекин театрдан қолмасди. Ахир, Торвальдсен ҳам театрда ўлиб қолган-ку, холам бунақа ўлимни савобдан бошқа нарса эмас, дерди.

Холам ҳатто жаннатни ҳам театрсиз тасаввур қилолмайди. Албатта, бу бизга ваъда қилингани йўғ-у, лекин у дунёнинг жаннатига тушган ажойиб артистлар ўша ерда ҳам ўзига яраша иш топиб олишлари ҳақиқатга яқин!

Холамнинг хонасига театрдан ўзига хос телеграф ҳам ўтказилган, телеграмма ҳар якшанба куни қаҳва ичишаётган пайтда келарди. Пардани кўтаришга ва декорацияни ўзгартиришга сигнал берадиган театр машинисти жаноб Сивертсен телеграф хизматини бажарарди.

Холам ундан репертуар ҳақида қисқа, лекин аниқ

маълумотлар оларди. Сивертсен Шекспирнинг «Бўрони»ни балойи азим деб атарди, чунки уни сахнага қўйишнинг ҳашами кўп-да! Биринчи пардада: «Денгиз дастлабки сахна ортигача!» «Бу билан у денгиз тўлқинлари жуда ёйилиб кетади», демоқчи. Агар сахна ҳар бешала пардада битта хонадондаги воқеаларни кўрсатса, бу пьеса ўта оқилона ёзилган, ҳузур қилиб дам олиш мумкин, дерди. Чунки хона ўзгармаса, артистлар ҳеч қандай найрангсиз ўйнай-веради-да. Илгари замонларда, яъни бундан ўттиз йил муқаддам юқорида номи зикр қилинган жаноб Сивертсен машинистлик қилаётган ёш пайтларида, холамнинг гапига кўра, у холамга нисбатан жуда ҳимматли экан. Ўша пайтларда шаҳардаги яккаю ягона театрда томошабинларни сахнанинг ҳар икки томонидаги шип остига жойлашган ўринга қўйиш одати бор эди. Машинист ҳам ана шунақа ўринлардан бир-иккитасига эга эди. Бу жойлар ҳамиша сараланган одамлар билан лиқ тўла бўларди; айтишларига кўра, ҳатто ўша ўринларга генералларнинг хотинлари ва бошқа зодагон хонимлар ҳам ўтириш орзусида бўларкан. Ўша ердан сахна орқасига, парда туширилгандан кейин асар қаҳрамонлари сахнада ўзларини қандай тутишларига қараш мароқли экан-да.

Холам трагедия ё балет намоиш қилинаётганда ўша ўринларда кўп ўтирар экан. Бу пьесаларда артистларнинг энг кўп қисми қатнашгани учун юқоридан томоша қилиш анча қизиқ бўларкан. Томошабинлар қоронғиликда бўлса-да, бемалол ўтиришаркан; ҳаммалари кечқурунги егуликларини олиб келишаркан. Бир куни Уголино зиндонида ётган ва очдан ўлишга маҳкум этилган киши ролини ўйнаётган артистга қази ва уч дона олма ташлашибди! Томошабинлар ичаклари узилгундай кулишибди. Театр маъмурияти юқоридаги ўринларни олиб қўйибди, бунга ўша қази ва олмалар сабабчи бўлибди.

— Ҳарҳолда, юқоридаги ўринда ўттиз етти марта ўтиришга улгурдим!— дерди холам.— Жаноб Сивертсенни ҳеч қачон унутмайман.

Томошабинларга юқоридаги ўринга ўтириш учун ижозат бўлган охириги оқшомда. «Сулаймон суди» намоиш қилинарди; жаноб Сивертсеннинг шарофати билан, гарчи у театрдан ҳамиша кулиб юргани учун бунга сазовар бўлмаса-да, холам жосус Болманга ҳам билет олганди. Лекин у «театрдаги оврагарчиликларни ичи-

дан» кўрмоқчи эди. У худди ана шундай гапни айтибди ҳам, гапи ўзига ўхшаш совуқ экан-да.

У юқорида «Сулаймон суди»ни томоша қилиб ўтириб ухлаб қолибди. У ўзини сон-саноқсиз қадахлар кўтариш эълон қилинган катта тушлик зиёфатдан келган одамдай тутибди. Шундай қилиб, у ухлаб қолибди, томошанинг охиригача ухлабди, уни қоп-қоронғи, бўм-бўш театр ичига қамаб қўйишибди.

— Уйғонсам,— дебди у кейинроқ (холам унинг гапларига ҳеч ишонмасди),— «Сулаймон суди» тугабди, ҳамма чироқлар, шамлар ўчибди, халойиқ тарқаб кетибди, ана ўшанда чинакам томоша — хотима бошланди. Буниси жуда қизиқ бўлди! Ҳамма нарса жонланиб, «Сулаймон суди» эмас, балки «Театрда қиёмат» бошланди.

Ана шунақа бемаъни гаплари билан жосус Болман холамини лақиллатмоқчи бўлибди, театр шипи остидан жой олиб бергани учун ана шунақа «миннатдорчилик» изҳор қилибди!

Жосус айтган гапларнинг ҳаммаси сиртдан қараганда қизиққа ўхшаб кўринаркан-у, аслида у заҳархандага тўла экан.

— Юқори жудаям қоронғи экан!— дебди у.— Лекин «Театрда қиёмат» деган сирли томоша бошланиб кетди. Эшик ёнида турган назоратчилар ҳар бир томошабиндан театрга қўли боғлиқсиз, бурнига бурундиқ тутмай киришга ҳуқуқи бор ё йўқлигини тасдиқловчи қоғозларни талаб қила бошлади. Театрга кеч қолиб келган жаноблар — вақтга қараб иш тутиш қийинда!— театрга кираверишда айланиб юришди, кейинги парданинг бошланишида театрга шовқинсиз кириб олиш учун пойафзалларига кигиз боғлаб олишди. Бундан ташқари уларга бурундиқ ҳам тақилди. Шундан кейин «Театрдаги қиёмат» бошланди.

— Буларнинг ҳаммаси худога хуш келмайдиган заҳархандалик, кўнгли қоралик, холос!— деб жавоб қилибди холам.

Жосус ҳамон гапида давом этибди:

— Осмонга кўтарилишни истаган декоратор ўзи чизган нарвон билан кўтарилиши керак экан, нарвон эса келгусидаги ҳамма қонунларни ёппасига инкор этар экан! Созлаш қисмининг мудирини самога кўтарилишдан олдин то хўрозлар қичқиргунга қадар тегишли бўлмаган мамлакатларга ўрнатилган бино ва ўсимликларни лозим бўлган жойларга кўчириб ўрнатиши керак экан!

— Жаноб Болманнинг ўзлари қандай қилиб бўлса-да, самога кўтарилиш гамини есалар бўларди!

Холамнинг гапига қараганда, унинг комедия ва трагедияда ўйнайдиган артистлар, ашулчилар ва балет ўйинларини ижро этувчилар ҳақида айтган гаплари ичи қораликнинг ўзи экан! У юқори ўринда ўтиришга арзимас ҳам экан! Холам унинг заҳарханда гапларини такрорлашни ҳам хоҳламабди. У бўлса, буларнинг ҳаммаси ёзилган, мен ўлгандан кейин албатта босилиб чиқади, деб ишонтирибди. Бўлмаса холам уни ғажиб ташлар экан!

Холам ўзининг ҳузур-ҳаловат қасри — театрда фақат бир марта даҳшатга тушган. Воқеа қишнинг «бирпаслик» тунд кунларидан бирида содир бўлганди. Ташқари совуқ, қор ёғаётганди, лекин холам албатта театрга бориши керак эди. Бунақа томошани қолдириб бўладими. Устига-устак холамникида яшайдиган одам холамга тиззасигача келадиган мўйна этик ҳам берган эди.

Холам театрга борибди, ложага ўтирибди, оёғи исиб кетса ҳам, этигини ечмабди. Тўсатдан одамлар: «Ёнғин!» — деб бақириб юборишибди. Саҳна орқасида, шип остида тутун буруқсабди. Ҳаммаёқ тўс-тўполон бўлиб кетибди. Холам чап томондаги иккинчи ярус ложасида ёлғиз қолибди; унинг гапига кўра, ўша жойдан саҳна безаги чиройли кўринаркан, қирол ложасини ҳам саҳна безаги яхши кўринадиган қилиб ўрнаштиришади-да! Ниҳоят холам эшик олдига етиб борибди, олдин чиқиб кетган томошабинлар шошилишда эшикни ёпиб қўйишибди. Холам тузоққа илингандай бўлиб қолибди. Тўппа-тўғри даҳлизга чиқишнинг иложи йўқ экан, қўшни ложадан ошиб ўтишнинг ҳам имкони йўқ экан, панжаралар анча баланд экан. Холам бақириб-чақирибди, ҳеч ким эшитмабди. У эгилиб, пастдаги ярусга қарабди, у ерда ҳам ҳеч ким йўқмиш. Холам даҳшатдан яшариб, қушдай енгил, чаққон бўлиб кетибди, у панжарадан ошиб, пастга тушмоқчи бўлибди, ҳатто оёғини оширибди, иккинчи оёғи ўриндикда экан. У ана шундай ҳолатда, от миниб олгандай, ясанган-тусанган, гулдор кўйлақда, мўйна этигини осилтирганча ўтираверибди. Ажойиб манзара! Одамларнинг кўзи унга тушганда, бақириб-чақирибларини эшитганда уят ўтида ёниб кетай дебди, чунки театр ёнмаётган экан-да.

Унинг гапига қараганда, ўша кун унинг ҳаётидаги

энг унутилмас оқшом бўлиб қолибди. Яхшиямки, ўшанда у ўзининг қандай аҳволга тушганини кўрмаган, бўлмаса уятдан ўлиб қоларкан.

Унинг меҳрибони, машинист Сивертсен холамнинг уйига ҳар якшанба келаркан, у якшанбадан-бу якшанбагача кутиш чўзилиб кетгани учун кейинги пайтларда чоршанба кунлари уйига «қорин тўйғазишга» (дастурхонда қолган овқатларни ейишга) кичкина бир қизни таклиф қиладиган бўлибди. Қизча балетларда қатнашар, лекин қорин қайғусида юрар экан. У Эльф ҳамда маҳрамбачча ролларида чиқаркан; унинг энг қийин ролларидан бири «Сехрли сурнай»даги «шернинг орқа оёғи» экан. Бора-бора у олдинги оёқ ролини ҳам бажарадиган бўлибди, лекин унга бир марта роль бажаргани учун атиги уч талер тўлашибди, ваҳоланки, орқа оёқ ролини бажарганда бир риксдалер тўланарди. Шунга яраша уч букланар ва нафаси қайтиб кетарди! Буларнинг ҳаммаси холамини қизиқтирарди.

У эски театр ёпилгунга қадар яшаса бўларди-ю, яшолмади! Театрда ҳам ўлмади! У иззат-ҳурмати билан ўз уйи, ўз ўрнида жон берди. Унинг сўнгги гаплари ҳам қизиқ эди. У: «Эртага қанақа пьеса қўйилади?» — деб сўради.

Холам вафотидан кейин беш юз риксдалерга яқин пул қолди. Ҳар йигирма риксдалердан бир процент фойда олиш учун шартнома тузамиз. Бу фойдани бунга муносиб, ёлғиз қизга умрбод қарилик нафақаси тариқасида берамиз. Холам шундай васият қилган. Бундан ташқари, қиз театрдаги чап томон яруси ложасида ўтириб, шанба кунлари кўрсатиладиган энг яхши пьесаларни томоша қиларди. Пенсияонер қизга фақат битта мажбурият юкланган — ҳар шанба куни у театрда марҳум холамини эслаб қўяди.

Холам бутун умри бўйича ана шу нарсага таъзим қилган ва хизмат қилган.

БАҶА

удуқ чуқур бўлганидан арқон ҳам узун эди. Сув тўла пақирни тортиб олишаётганда чигир аранг айланарди. Қуёш шуъласи ҳеч қачон қудуқнинг тиниқ, мусаффо сувига тушмасди, қуёш нури тушган жойларда эса йўсин ўсарди.

Худди ана шу ерда кттагина бақалар оиласи истиқомат қиларди. Қудуқ ичида уларни кўчманчилар деб аташарди. Ростини айтганда, бу ерга энг аввало оёғи осмондан келиб, энг кекса бақа — бақаларнинг момоси келиб қолганди, у ҳозир ҳам бор. Азалдан қудуқ ичида яшаётган кўм-кўк бақалар сувда ўзларини яхши сезишар, кекса бақани ўзларининг қариндоши деб билар, унга қарашли бақаларни «чўмилгани келган чорбоғчилар» деб аташарди. Чорбоғчиларга эса бу ер ёқиб қолибди, улар «қуруқликда» мустақкам ўрнашиб олишибди ва қудуқнинг нам деворларини «қуруқлик» деб номлашибди.

Бақаларнинг момоси бир куни саёҳатга чиқибди — пақирни тортиб олишаётганда унинг ичига тушиб кетибди. Тепага кўтарилса, ҳаммаёқ ёп-ёруғмиш, ҳатто кўзлари қамашиб кетибди. Бахтига, пақирдан ўз вақтида сакрабди. У сувга шалоплаб тушибди, уч кунгача қимирлай олмабди, елкалари зирқираб қаттиқ оғрибди. У тепадаги оламдан унча хабардор эмас экан, лекин ўзи ҳам, бошқалар ҳам қудуқ ичи бутун олам эмаслигини яхши билишаркан. Албатта, момо бақа юқоридаги ҳодиса ва воқеаларни айтиб бера олар экан-у, лекин у ҳеч қачон саволларга жавоб бермаган экан, шу важдан унга ҳеч ким савол ҳам бермас экан.

— Эҳ, анови семиз кампир мунча хунук-а! — дейишаркан ёш бақалар ғазабланиб.— Жудаям бадбашара-я! Унинг болалари ҳам, неваралари ҳам ўзига ўхшаган хунук бўлади.

— Бўлиши мумкин,— дебди момо бақа.— Лекин улардан бирортасининг ёки ўзимнинг бошимда қимматбаҳо тош яширинган.

Кўм-кўк бақалар унинг гапларини кўзларини лўқ қилиб эшитишибди, лекин бунақа гаплар уларга ёқмабди, шу важдан афтларини бужмайтиришиб, сув остига шўнғишибди. Ёш бақачалар эса ғурур билан орқа оёқларини кўтариб қўйишибди. Улар гўё қимматбаҳо тош ҳар бирининг бошида тургандай қимирлашмабди, охир-

оқибат улар момоларидан нима учун керилишлари лозимлигини ва қимматбаҳо тошнинг нималигини сўрашибди.

— У жудаям чиройли, қиммат нарса! — дебди мо-мо. — Уни таъриф-тавсифлашга ҳам ожизман. Кишилар ўзини хурсанд қилиш ва бошқаларнинг ҳавасини келтириш учун тақиб юришади. Бошқа савол берманглар, жавоб бермайман.

— Ахир, менда қимматбаҳо тош йўқ-ку, — дебди энг кенжа ва энг хунук бақача, ундан ҳам хунуги йўқ экан-да. — Менга бунақа чиройнинг нима кераги бор? Бошқалар ҳавас қилса, бунинг қанақа хуш ёқадиган жойи бор? Йўқ, мен бутунлай бошқа нарсани орзу қиламан, бир марта бўлса ҳам қудуқ қирғоғига кўтарилиб, ташқарига назар ташласам, майли. Юқорида таърифга сиғмайдиган гўзалликлар бор бўлса керак!

— Жойингда ўтиравер! — деб гапга аралашибди мо-мо бақа. — Бу ерда сен ҳаммани, ҳамма эса сени танийди. Пақирдан эҳтиёт бўл, яна эзиб-негиб қўймасин! Пақирга тушиб қолдингми, дарров настга сакраш пайида бўл. Лекин ҳеч ким қудуққа мендек эпчиллик билан тушолмайди, мана, терим ҳам, суягим ҳам бус-бутун.

— Вақ! — дебди кичкина бақа, бу бизнинг «оҳ!» деганимизнинг ўзгинаси экан.

Унинг қирғоққа чиққиси, ташқарини томоша қилгиси, кўм-кўк ўт-ўланларни жудаям кўргиси келибди! Эртаси куни сув тўла пақир бир зумга кичкина бақа ўтирган тош олдида тўхтаб қолган экан, унинг юраги гуп-гуп урибди, пақирга сакраб тушибди ва унинг тубига яшириниб олибди. Пақирни юқорига тортиб олишибди-да, дарҳол сувини тўкиб ташлашибди.

— Роса омадим келди-ку! — дебди бақага кўзи тушган бир киши киноя билан. — Бунинг хунуклигини қаранг-а! Бунақа бадбашарасини ҳеч учратмаганман! — Шундай дебди-да, ёғоч кавуши билан бақани тегиб юборибди, сал бўлмаса майиб қилаёзибди. Яхшиямки бақа дарҳол ўзини қичитқи ўт ичига олибди. У ҳар бир пояни кўздан кечирибди, осмонга қарабди: қуёш нурлари япроқлар орасидан мўралабди, япроқлар жудаям тиниқлашиб кетибди. Бақа қичитқи ўт поялари орасида одамлар ўзини ўрмонда юрганда қандай ҳис этса, у ҳам ўзини шундай ҳис этибди.

— Бу ер қудуққа қараганда анча гўзал экан! Бу ерларда умрбод қолиш мумкин, — дебди жажжи бақача. У қичитқи ўт устида бир соат ўтирибди, икки соат ўти-

рибди. — Қизик, бу ёғи қанақа бўларкин? Шу ерга етиб келгандан кейин атрофни ҳам томоша қилиш керак-да!

У шоша-пиша олдинга интилибди, ҳадемай ўзини йўл ёқасида кўрибди. Қараса, қуёш чарақлаб турганмиш, ҳаммаёғи тупроқ бўлиб кетганмиш, шундай бўлса ҳам йўлни кесиб ўтибди.

— Мана бу ерни қуруқлик деса бўлади. Атрофнинг кўркамлигини қара-я! Қандай яхши! Ҳатто ичларим қимирчилаб кетяпти!

Кўп ўтмай ариқ бўйига етиб борибди. Бу ерда бўта-кўз ва табулғалар гуллаб ётганмиш. Ариқ бўйида жонли девордай дўлана ва маржон дарахтлари буталари қалин ўсганмиш. Оқ печакгул чирмовикдай юқорига интилибди. Умуман, бу ерда гулларнинг ҳисоби йўқмиш! Уларнинг устида капалаклар учиб юрганмиш. Бақа уни ҳам гул бўлса керак, оламни кезиш учун юқорига кўтарилган бўлса керак, деб ўйлабди.

— Мен ҳам ана шунақа тез ҳаракат қилолсайдим, — деб хўрсинибди бақа. — Вақ! Вақ! Нақадар гўзал!

Бақа ариқ ичида саккиз кечаю саккиз кундузни ўтказибди. Егани олдида, емагани кетида бўлибди. Тўққизинчи куни: «Олға! Олға!» деб олдинга интилибди.

Яхшиликдан яхшилик изламайдилар, лекин у нимани ахтармоқчи бўлибди? Ё ўзига ўхшаган бир-икки та чўл бақа ва кўк бақаларни топмоқчимикин? Тўққизинчи кун кечаси шабада ўзига қадрдон овозларни олиб келибди, қариндош-уруғлар шу яқин ўртада бўлса керак-да.

— Ҳаёт гўзал! Қудуқдан чиқиб олиш, қичитқи ўт устида ўтириш, чанг йўлларда сакраб-сакраб юриш, намгина ариқ ичида ҳузур қилиб дам олиш нақадар яхши! Лекин олға, олға! Бақаларни излаб топиш керак! Дўстларсиз яшай олмайсан, ёлғизга дунё ҳам торлик қилади!

Шундай деб бақа йўлга тушибди.

У далани кесиб ўтиб, атрофи қамиш билан қуршалган катта анҳор лабигача сакраб борибди, қамишзор ичига қарабди.

— Сиз чўлбақа экансиз, бу ер сизга намлик қилмайдими? — дейишибди анҳордаги бақалар. — Лекин келганингиздан беҳад хурсандмиз. Сиз йигитмисиз ё хоним? Айтгандай, ўз уйингиздай бемалол юраверинг.

Кечқурун уни уй концертига таклиф қилишибди. Бу ердаги шовқин худди одамларникига ўхшармиш. Уни кечки овқат билан сийлашмабди, лекин ичимлик

текин экан, бир анҳор-а, минг ичган билан тугамайди!

— Хўш, энди мен кетай,— дебди кичкина чўлбақа. Уни бундан ҳам яхшироқ нарсалар кутаётгандаймиш.

У осмонда чарақлаб турган катта-кичик юлдузларни, янги чиққан ойни, қуёш чиқишини ва осмону фалакка кўтарилишини кўрибди.

— Мен ҳамон қудуқдаман, лекин олдингидан каттароқ қудуқдаман! Мен юксакка кўтарилишим керак. Мени юксаклик ўзи томон имляпти, ўзимни қўйгани жой тополмаяпман!

Ўн тўрт кунлик ой чиққанда эса, бечора ўйлабди: «Эҳтимол, бу улкан пақир бўлса керак? Уни пастга туширишса унга тушиб оламан, янада баландга чиқаман! Эҳтимол, қуёш пақирдир? У бирам катта, ярқироқки! Ҳамма бақалар унга бемалол сиғамиз. Фақат кузатиш, фурсатни қўлдан бой бермаслик керак. Оҳ, олам, олам! Ҳатто қимматбаҳо тош ҳам бунчалик ярқирамаса керак. Лекин у тош бошимда йўқ, бўлмаса ҳам майли — унинг менга кераги йўқ. Йўқ, мен юксакликка, нур ва бахт сари кўтарилмоқчиман! Мен шунга жазм қилдём, лекин сал ҳадиксираб турибман, бунга жазм этиш ҳазилакам ишми? Лекин керак бўлгандан кейин керак-да. Олға, олға, йўлга!»

У олдинга шунақаям қаттиқ сакрабдики, анча-мунча чўлбақа бунақа сакрай олмайди, у ўзини қишлоқ йўлида кўрибди. Атрофда одамлар яшаётганмиш. Ҳаммаёқда боғ ва полизлар ястанганмиш. Чўлбақа дамани ростлаб олиш учун қарам барги остида тўхтабди!

— Атрофда шунча мавжудотлар бор-а, бу менинг хаёлимга ҳам келмаган экан. Оҳ, дунё нақадар кенг, унда яшаш қанчалик зарур, ҳамма нарсани яхшилаб кўриш лозим.

Шундай деб, у томорқага ўтибди.

— Вой, мунчаям ўт-ўлан кўп-а! Жоннинг ҳузури-я!

— Бўлмасам-чи!— дебди қарам япроғида ўтирган капалак қурти.— Мен ўтирган япроқ жудаям катта! У ярим дунёни ўз сояси остига олади, лекин шундай бўлса ҳам яхши яшайман!

— Қо-қо-қо!— деган товушни эшитибди чўлбақа. Қараса, томорқа ичида товуқлар юрганмиш. Олдиндаги товуқнинг кўзи ўткир экан. У дарҳол қарам барги устида ўтирган капалак қуртини кўрибди ва чўқишга чоғланибди. Лекин капалак қурти ўзини ерга ташлабди ва жон-жаҳди билан ўрмалай бошлабди. Товуқ унга бир кўзи билан қарабди, кейин бошқаси билан қарабди:

қуртнинг нима учун бунчалик жилпанглашини тушунмабди.

«У ўз хоҳиши билан шундай қилмаяпти», — деб ўйлабди товуқ ва уни чўқишга ҳозирланибди. Чўлбақа шунақанги даҳшатга тушибдики, товуққа қараб сакраганини ўзи ҳам билмай қолибди.

— Ҳа, ҳали шунақами? Унинг кўмаклашадигани ҳам бор экан-да! — деб хитоб қилибди товуқ. — Бунинг хунуклигини қаранг! — У тескари ўгирилиб олибди. — Бу бадбашара махлуқни еб зарур келибдими, уни ўйлаганим сайин кўнглим айниб кетяпти.

Бошқа товуқлар ҳам унинг фикрига қўшилишибди ва нари кетишибди.

— Хўб буралиб қочдим-да! — дебди капалак қурти. — Яхшиямки ҳаммавақт дадил тураман. — Лекин энг мушкул иш олдинда — қарам барги устига чиқиб олишда. У қаерда қолдйкин?

Жажжи чўлбақа ҳамдардлик билдиргани унинг ёнига сакраганича борибди. Ўзининг бадбашаралиги билан душманларни кўрқитиб юборганидан қувониб кетибди.

— Сиз нималар деяпсиз ўзи? — дебди капалак қурти. — Сизнинг кўмагингизсиз ўзим қочдим. Сизга тикилиш бирам малол келяптики! Мени ўз уйимда ўз ҳолимга қўйишингизнинг иложи йўқмикин! О, мен қарам ҳидини сезяпман! Япрогим қаердалигини энди биламан. Ўз уйингдан ҳам азиз, ажойиб нарса йўқ бўлса керак. Фақат юқорироққа чиқиб олиш керак.

«Ҳа, юқорироққа, — дебди чўлбақа ўз-ўзига. — Менга ўхшаб капалак қурти ҳам юксакликка интилмақчи. Фақат унинг авзойи бузуқ. Бўлмасам-чи, уни росаям кўрқитишди-да! Ҳаммамиз ҳам юқориламоқчимиз», — шундай дебди-ю, у бошини баланд кўтарибди, бунақа қилиш чўлбақа учун анча қийин.

Деҳқон уйининг устига лайлақлар уя қурган экан. Нар ва мода лойлақ тинимсиз шақшақлашаверибди.

— Улар нақадар юксакда яшашади! — деб ажабланибди чўлбақа, — ўша ёққа мен ҳам чиқиб олсам эди!

Ана шу уйда иккита ёшгина талаба яшар экан. Уларнинг бири шоир, бошқаси табиатшунос экан. Бири чин кўнгилдан худо яратган мавжудотларни қисқа, мусаффо, жарангдор шеърларда куйларкан. Бошқаси эса ҳар бир ҳодиса моҳияти ва тафсилотини ўрганар, улар орасидаги алоқалар сирини очаркан. Унинг учун дунё қийин ва мураккаб арифметик масала экан, у ҳисоблар, кўпайтирар, ҳар бир нарсани билиб олиш

иштиёқида ёнар, фикр юритар, ҳамма нарса ҳақида оқилона ва берилиб гапираркан. Хуллас, студентлар хушчақчақ, ажойиб йигитлар экан.

— Қара, чўлбақанинг ажойиб нусхаси,— дебди табиатшунос,— уни спиртлаб қўйилса соз бўларди.

— Яна иккита бақа бор-ку,— деб эътироз билдирибди шоир,— уни ўз ҳолига қўй, ҳаёт нашъасини сурсин.

— Бу нақадар хунук, лекин ажойиб-а!— деб хитоб қилибди шериги.

— Агар унинг бошида қимматбаҳо тош борлигига ишончим комил бўлганда эди,— дебди шоир,— уни ёришга ҳам рози эдим.

— Чўлбақада қимматбаҳо тош бўларканми?— деб кулибди шериги.— Табиатшуносликдан ҳеч хабаринг йўқ экан.

— Энг бадбуруш жонивор — бақанинг боши ичида қимматбаҳо тош яширингани ҳақидаги халқ афсонаси ажойиб нарса эмасми? Буни одамларга нисбат берса ҳам бўлади. Эзоп, Сукротларни хотирла!

Чўлбақа ортиқ ҳеч нарса эшитмабди, эшитганларининг ҳам ярмини тушунмабди. Дўстлар унинг ёнгинасидан ўтиб кетишибди, у эса спиртли шишага тушиш хавфидан қутулиб қолибди.

— Улар ҳам қимматбаҳо тош ҳақида гапиришди!— деб ажабланибди чўлбақа.— Унинг менда йўқлиги нақадар катта бахт, бўлмаса шўримга шўрва тўкиларкан.

Томдаги лайлақлар баттар шақшақлашибди. Мундоқ қараса, ота лайлак оила аъзоларига маъруза ўқиётибди-ю, оила аъзолари эса томорқада юрган иккита ёш йигитга тикилиб туришган экан.

— Инсон — ўта шухрапараст махлуқ!— деб уқтирибди лайлак.

— Уларнинг нималар деяётганига қулоқ солинг! Уларнинг валақлашидан нима фойда? Улар нукул ўзларининг ширинсуханлиги, тил бойликлари билан керилишади. Уларнинг тили ҳам тил бўптими? Улар бир жойдан бошқа жойга бориб қолса, бир-бирларининг тилини тушунишмайди. Бизники ҳақиқий тил! Тилимиз ер қуррасининг ҳамма бурчакларида, Данияда ҳам, Мисрда ҳам ҳаммамизга тушунарли. Эҳ, одамлар, одамлар! Ҳатто улар ҳозир тезроқ ҳаракат қиладиган бўлиб қолишди, аллақандай темир йўлни ўйлаб топишди, лекин кўп одам бу йўлларда ҳаёт билан видолашди! Буларни ўйласанг, даҳшатдан ҳатто тумшуқларинг ҳам

зирқираб кетади! Йўқ, одамлар бўлмаганида маъқул эди. Бақалар, ёмғир чувалчанглар сероб бўлса, уларсиз ҳам бинойидек яшайвераимиз.

«Нақадар тантанавор нутқ!— деб ўйлабди жажжи чўлбақа.— Энг юқорида ўтирганидан унинг донишманд, машхурлиги сезилиб турибди! Ҳеч кимни бунчалик юксакликда кўрмагандим!» Лайлак қанотларини ёзиб парвоз қилганда эса: «Унинг сузишини қаранг-а!» деб хитоб қилибди.

Мода лайлак уясида ўтириб олиб жаврашда давом этибди. У болаларига Миср, Нил дарёси, ажойиб ботқоқликлар ҳақида гапирибди. Жажжи чўлбақа учун бу гаплар янги ва ҳаяжонлантирувчи гаплар эди.

— Мисрга жўнашга тўғри келади,— дебди чўлбақа.— Эракка лайлак ва унинг болаларидан бирон-таси мени бирга олиб кетганда эди. Кейин яхшиликларини унутмасдим, тўйларида хизмат қилардим. Оҳ, Мисрга борсам керак, омадим юришиб турибди-ку! Мана шундай ошиқиш, интилиш оғушида яшаш қандай яхши! Қимматбаҳо тошни олиб юргандан шу маъқул-да.

Қимматбаҳо тош эса худди унинг бошида сақланар экан! Ҳамиша йироқ-йироқларга, олдинга интилишдан ҳам қимматли нарса борми? Ана шу интилиш қалбига ҳарорат бериб, ҳаётини мунаввар қилиб, битмас-туганмас хурсандчилик, бахт келтириб тураркан.

Худди шу пайт унга лайлак яқинлашибди. У ўт-ўлан ичидаги чўлбақани кўриб қолибди, пастлаб, шўнғиб осмонга кўтарилибди, чўлбақанинг қулоқлари шамол шовқинидан қоматга келибди. Бундан у жуда қувониб кетибди. Бўлмасам-чи, уни юксакликка кўтаришди, уни Мисрга олиб кетишяпти! Чўлбақанинг кўзлари чарақлаб, ундан учқунлар сочилибди.

— Вақ! Вақ!

Шундай қилиб, чўлбақа йўқ бўлибди. Хўш, унинг кўзларидан таралаётган учқунлар қаёқда қолди?

Уни қуёш нурлари ўз бағрига олибди, қуёш нурлари чўлбақанинг бошидаги қимматбаҳо тошни олиб кетишибди. Лекин қаёққа?

Буни табиатшуноздан эмас, яхшиси, шоирдан сўра! У сенга капалак қурти, лайлак болалари ҳақида чинакам эртақлар айтиб беради! Узинг ўйлаб кўр! Қурт чиройли капалакка айланади. Лайлаклар денгиз ва тоғлар ортидаги йироқ Африкага отланишади, сўнг қисқа йўллар билан яна Данияга қайтишади, ўша жой, ўша томда бўлишади. Лекин булар эртакка ўхшайди-ю,

аслида у турган-битгани ҳақиқат. Буни табиатшунослардан сўра, у ҳам шундай дейди. Буни ўзинг ҳам биласан, бунақа ҳодисаларни кўп кўргансан.

Чўлбақанинг бошидаги қимматбаҳо тош қаёқда қолди? Уни қуёшдан ахтар, унинг ичидан топиб олишга интил.

Тўғри, қуёш жудаям ёрқин порлайди, нур сочади. Олло таоло ато қилган қуёшга боқиш учун кўзимиз бардош беролмайди. Лекин қачон бўлмасин қарашга ўрганамиз. Бу эса энг ажойиб эртак бўлади, ахир, у бизнинг ҳақимиздаги эртак-да.

ЕВУЗ ПОДШО

(Афсона)

Бир бор экан, бир йўқ экан, калондимоғ бир подшо ўтган экан. У нуқул бутун оламни ўзига бўйсундириш, ўз номи билан ҳаммага даҳшат солиш хаёли билан яшаркан. Кунларнинг бирида у ўзга юртга ўт очиб, қилич яланғочлаб бостириб кирибди; унинг жангчилари экинларни пайҳон қилишибди, деҳқонларнинг уйларига ўт қўйишибди; оловнинг қизил тиллари дарахт япроқларини ялабди, гужанак бўлиб қолган новдалардаги мевалар қора қурумга айланибди. Тутуни осмонга кўтарилаётган деворлар ортида оналар қипяланғоч болаларини бағрига босиб яширишибди, лекин жангчилар уларни ахтариб топишибди, кишини даҳшатга солади-ган хангомалар бошлашибди!

Евузликда девлар ҳам булар олдида ип эшолмайди-ган бўлибди. Лекин подшонинг назарида ҳамма ишлар силлиқ кетаётгандай туюлибди. Кун сайин унинг қудрати ошиб борибди, унинг номи ҳаммани талвасага солибди, ҳар бир юришда омад унга ёр бўлибди. У босиб олинган шаҳарлардан олтин ва беҳисоб хазиналарни талаб келиб, пойтахтида битмас-туганмас бойлик тўплабди; дунёнинг бирор ерида бунақа бойликни учратиш қийин экан. У ҳашаматли саройлар, ибодатхоналар ва арklar қуришни буюрибди, бу қурилишларни кўрган одамлар: «Нақадар буюк подшо!» — деб хитоб

қилишибди. Лекин улар подшонинг ўзга юртлар бошига солган кулфатларини ўйлашмабди, таланган ва ёндирилган шаҳарлар аҳолисининг оҳ-воҳлари, шикоятларини эшитишмабди.

Подшонинг ўзи ҳам олтинларига, ҳашаматли биноларига тикилиб, бошқалар сингари: «Қандай улуғ подшоман-а! Лекин булар ҳам менинг учун оз! Бундан ҳам зўрроқ бўлмоқчиман! Жаҳонда ҳеч кимнинг ҳукмронлиги меникидан ўзиш уёқда турсин, ҳатто тенглашиши ҳам мумкин эмас!» — деб ўйларкан.

Шундай қилиб, у қўшни мамлакатларга юриш қилибди ва уларни ўзига бўйсундирибди.

У пойтахт кўчаларини айланмоқчи бўлса асир олинган қиролларни олтин занжирлар билан ўз аравасига боғлаб қўйишга амр қилар экан. У овқатланишга ўтирган пайтда улар аркони давлатнинг оёғи остида ётиши, зодагонлар ташлаган бурда-бурда нонларни илиб олиши керак экан.

Ниҳоят подшо ўзига ҳамма майдонларда ва саройларда ҳайкаллар ўрнатмоқчи бўлибди; у ўзининг ҳайкалларидан бирини ибодатхонадаги меҳроб рўпарасига ҳам қўймоқчи экан, лекин руҳоний: «Подшо, сен улуғсан, аммо олло таоло сендан ҳам улуғ, шу вайдан бундай қилолмаймиз», — дебди.

— Бўпти! — дебди ёвуз подшо. — Мен худони ҳам бўйсундираман!

Бемаъни мағрурликдан боши айланган подшо ҳавода учадиган ажойиб кема қуришни буюрибди. Кеманинг ҳаммаёғига бўёқ билан гул солиб ташланибди, у мингларча тангалари бор товус думига ўхшаб қолибди, ҳар бир тангадан милтиқ оғзини чиқариб қўйибди. Подшо кемага ўтирибди; битта пружинани босган захоти мингларча ўқ отиларкан, милтиқлар яна ўз-ўзидан ўқланиб қоларкан. Юзта баҳайбат лочин кемага қўшилибди, кема осмони фалакка кўтарилиб, қуёш томон йўл олибди. Пастда ер аранг кўринибди, тоғ ва ўрмонлар аввало шудгор қилинган қўриққа, кейин эса сип-силлиқ ҳаритага туширилган манзарага ўхшаб кетибди ва ниҳоят улар ҳам булут тумани орасида кўзга кўринмай қолибди. Лочинлар тобора юксакка кўтарилибди; шунда парвардигор сон-саноксиз фаришталаридан бирини унга пешвоз чиқарибди, лекин ёвуз подшо уни ўт очиш билан қарши олибди. Ўқлар фариштанинг ярқироқ қанотларига бориб тегибди ва пастга тутдай тўкилибди, қордай оппоқ қанотдан фақат бир томчи

қон подшо ўтирган кемага томибди. Томчи кема ёғочини ўйиб кириб, кема тубини минг пудлик қўрғошиндай пастга тортқилабди. Кема кўз кўрмаган, қулоқ эшитмаган тезлик билан пастга туша бошлабди; лочинларнинг қудратли қанотлари синиб кетибди; подшонинг қулоқларида шамол гувиллабди; ёнган шаҳарлардан тўпланган булутлар жипслашиб баҳайбат шаклга кира бошлабди; қисқичини подшо томонга узатаётган улкан қисқичбақаларга, тоғлардан думалаётган қоятошларга, олов пуркаётган аждаҳоларга айланибди. Подшо кема тубида даҳшатдан чалажон бўлиб ётаверибди. Ниҳоят кема қалин дарахтзорда шоҳлар орасига тиқилиб қолибди.

— Бари бир худони енгаман! — дебди подшо. — Мен уни енгаман деб онт ичганман, айтганимни қиламан! — Шундай қилиб, у янги ҳаво кемалари яшашга буйруқ берибди; кема яшаш етти йил давом этибди. Шунингдек, у чақмоқдан мустаҳкам пўлат қўйишга ҳам амр қилибди, само қалъасини ҳужум қилиб олмоқчи бўлибди; ўз давлатининг ҳамма бурчакларидан қўшин тўплабди; қўшинлар бир неча квадрат миля жойни эгаллабди. Аскарлар кемаларга ўтиришга тайёр экан, подшо ўз кемасига яқинлашибди, шу пайт парвардигор унга қарши кичкинагина чивинлар галасини юборибди. Чивинлар подшо атрофида гингиллаб, юз-кўзларини чақа бошлабди. У жон аччиғида қиличини яланғочлаб чивинларга ҳамла қилибди, лекин қилич чивинларга тегмай, нуқул ҳавони кесибди, холос. Шунда у қимматбаҳо гиламларни келтириб, чивинлар чақмаслиги учун ўзини ўраб ташлашларини айтибди. Буйруқ бажарилибди, лекин чивинлардан бири гилам ичига кириб олибди. Подшонинг қулоғига кириб чақибди. Подшонинг томирларида олов югургандай бўлибди, чивин заҳари унинг миясигача етиб борибди, у гиламларни улоқтириб, кийим-кечакларини тилка-пора қилибди, қипяланғоч ҳолда қаҳри қаттиқ аскарлари олдида уёқдан-буёққа югуриб ирғишлай бошлабди. Оломон эса худони енгмоқчи бўлган, лекин ўзи мағлуб бўлган тентак подшодан роса кулибди.

АКА-УКАЛАР

ания оролларидан бирида, бугдой-зорлар ўртасида қадимий тинглар яшаганини билдириб турувчи ярим доира шаклидаги тошлар ётган, ўрмонларда баҳайбат қора қайинлар яшнаб турган жойда бир шаҳар бор экан, шаҳарнинг уйлари пастак-пастак, томи қизил черепица билан ёпилган. Ана шу уйлاردан бирининг ўчоғида ўт ёниб турибди, бу ерда аллақандай бир нарса тайёрланыпти, шиша идишларда нималардир қайнаёпти, нималарнидир аралаштириб, нималардир буг сифатида хайдал-япти, ҳавончада илдизлар майдаланыпти. Бу ишларнинг ҳаммасини кексароқ бир киши бажаряпти.

— Ҳақиқатга эришмоқ керак! — дебди у. — Чинакам ҳақиқатга, ҳаммаёқда ҳақиқат бўлмоғи лозим. Унга эришиб, маҳкам ушлаш керак.

Меҳмонхонада, саховатли уй бекасининг ёнида иккита ўғил бола ўтирибди: улар ёш, лекин ёшига қараганда анча зеҳили. Оналари ҳам уларга ҳамиша ҳақиқат, чинакам яхшилик ҳақида кўп гапирар, ҳақиқатга амал қилишга ўргатар экан — ахир, ердаги ҳақиқатда олло таолонинг жамоли намоен бўларкан-да.

Тўнғич ўғилнинг кўзлари маъноли ва қатъият билан боқаркан; у табиатнинг қудрати, қуёш ва юлдузлар ҳақида кўп ўқишни ёқтираркан. Ҳеч қанақа эртақ унинг тасаввурини шуларчалик бойита олмаган экан. Эҳ, ёруғ дунё бўйлаб узоқ-узоқларга саёҳат қилиш, кашфиётлар очиш, қушларники сингари учса бўладиган қанотлар кашф этиш қандай улуг бахт! Мана шуни «ҳақиқатга етиш» дейилади! Дадаси билан ойиси ҳақ олам ҳақиқат билан мавжуд.

Кенжа ўғил ювош, камгап, нуқул китоб ўқиркан. У отасидан биринчи бўлиб туғилиш учун фотиҳа олган, эчки терисини кийиб олган Ёқуб пайгамбар ҳақидаги китобни ўқиганида аламдан газабланиб, муштчаларини тугаркан. У оламдаги зolimлар, адолатсизликлар ва ёвуз қилмишлар ҳақида ўқиганида йиғлаб юборишига сал қоларкан. У жаҳонда нуқул ҳақиқат тантана қилди, деган фикр билан яшар экан.

Бир куни оқшом пайтида бола ўринга ётибди, лекин лашахона лардаси яхши ёпилмаган экан, унга ёруғ тушибди, ўша ёруғда ўқиши мумкин экан. У китоб

билан ўринга ёнбошлабди: у Солон воқеасини охиригача ўқиб қўйиши керак экан-да. Боланинг фикрлари уни йироқ-йироқларга етаклабди. Каравот кемага айланибди, кеманинг ҳамма елканлари кўтарилиб сузиб кетибди. Бу тушимми ё ўнгими? Кема замонларнинг улкан тўлқинлари устидан сузиб борибди, бола ҳатто Солоннинг товушини ҳам эшитибди: гарчи нотаниш тилда бўлса ҳам, Даниянинг: «Давлат қонун билан қурилади!» — деган шиорини эшитибди.

Инсоният даҳоси шу лаҳзада фақир хонадондаги бола кўрпаси устида парвона бўлар ва унинг пешанасидан ўпар: «Бардам, ҳалол бўл, ҳаёт билан курашда астойдил бўл! Жаҳонда ҳақиқатни қўриқловчи бўл, абадий ҳақиқат сари интил!» — деб айтarkan.

Акаси ҳали ухламай, дераза олдида турганича ўтлоқдан кўтарилаётган туманга тикиларкан. Бу ростгўй хизматчи аёл айтгандай, эльфлар ўйини эмас экан. Йўқ, бола буни яхши билади, бу буғ, у ҳаводан кўра иссиқроқ ва енгилроқ, шунинг учун ҳам юқорига кўтариларкан. Тўсатдан фалакдан ярқироқ юлдуз тушибди, боланинг фикрлари бир лаҳзада ердаги буғланишлардан ярқироқ юлдузга кўчибди. Осмон юлдузлари равшан чарақлар экан, гўё улардан ергача ингичка заррин ип чўзилгандай экан. «Мен билан бирга уч!» — деган садо янграбди бола қалбида, сўнг инсониятнинг буюк даҳоси уни курранинг ёруғлик нурлари ўзаро бир-бирлари билан қўшилиб айланаётган чексиз фазога олиб кетибди. Улар ўша ёққа қушдан ҳам, ўқдан ҳам, ердаги ҳар қанақа учар мавжудотдан ҳам тез учишибди. Бизнинг еримиз юпқа атмосферa қатлами билан қопланиб ҳаракат қилибди, шаҳарлар бир-бирига бирикиб кетгандай бўлибди, шу пайт: «Сени буюк даҳо ўз қанотларида олиб учаётганда «яқин» ва «узоқ» деган тушунчалар нимани билдиради?» — деган нидо янграбди.

Бола яна ўзини дераза ёнида кўрибди, тик туриб туманни томоша қилаётганмиш; укаси ўрнида ётганмиш; ойиси икковларини чақирибди: «Андрес, Ханс Христиан!»

Дания бу номларни билади, бутун жаҳон ака-ука Эрстедларни ¹ билади.

¹ *Ака-ука Эрстедлар* — Андерс Сенде Эрстед (1778—1860) — Дания юристи ва давлат арбоби, Ханс Христиан Эрстед (1777—1851) Дания физиги.

КҰХНА ЧЕРКОВ ҚҰНҒИРОҒИ

емис юртида, баҳор чоғларида йўл четларидаги акациялар чаман-чаман гулга кўмиладиган, кузда эса мевасининг мўллигидан олма ва поклар майишиб кетадиган Вюртембергда Марбах деган шаҳарча бор. У унча машҳур бўлмаган ша-

ҳарчалар қаторига киради, лекин у шаҳарлар, рицарларнинг қалъалари, ям-яшил узумзорлар ёнидан чопқиллаб ўтиб, тезроқ мағрур Рейн сувларига қўшилишга ошиққан хушманзара соҳилли Неккар дарёси ёнига жойлашган.

Кеч куз эди: узум барглари қизғиш тусга кирган, ёмғирлар ёғиб, изғиринли шамоллар эсаётган экан; камбағаллар учун хурсандчилик дамлари етиб келган экан. Ёмғирли, қовоғи солиқ кунлар бошланибди, шаҳардаги кўхна уйлар ичи бундан ҳам бадқовоқ экан. Ана шу уйлардан бирининг олд томони кўчага қараган, ён деворларида пастак деразалари бор экан; сиртдан қараганда кўримсизгина уй экан. Унда яшовчи хонадон эгалари гарчи ҳалол, меҳнаткаш, художўй бўлсалар-да, анча фақир кишилар экан. Уларга олло таоло янги фарзанд ато қиламан деб турган пайтлар экан. Ўша кун етиб келибди, онани тўлғоқ тута бошлабди, тўсатдан кўнғироқхонадаги катта кўнғироқ жаранглаб қолибди — одамларни тантанали ибодатга чорлай бошлабди. Кўнғироқ овози она қалбининг энг тўрисида ҳам жаранглаб, оллога бўлган эҳтиром ҳисларига тўлдирибди. Фикрлари парвардигор билан банд бўлибди, шу лаҳзада худо толе ёр этибди — аёл ўғил туғибди. Черков кўнғироғи бутун шаҳар ва мамлакатга она қувончини таратаётгандай туюлибди. Онага гўдак тиниқ кўзларини тикиб турганмиш, олтинранг сочлари жингаламиш. Бола нимқоронғи ноябрь кунларида, черков кўнғироғи садолари остида туғилибди. Ота-она ўғилларининг пешанасидан ўпиб, уйларидаги Инжилга шу сўзларни ёзиб қўйишибди: «1759 йил ўнинчи ноябрь куни олло таоло бизга ўғил ато қилди». Кейинроқ уни чўқинтирилганда Иоганн Христоф Фридрих номини олибди.

Марбах шаҳарчасида туғилган фақир болакай ким бўлиб етишди денг! Ўшанда унинг ким бўлишини ҳеч ким билмас экан: қанча юксакликда бўлса ҳам, бола-

нинг дунёга келишини табриклаган кўхна қўнғироқ ҳам буни билмас экан, ваҳоланки, у «қўнғироқ ҳақидаги қўшиқ»ни қойиллатиб куйлайдиган йигит бўлиб етишибди.

Бола балоғатга етибди, унинг кўз олдида олам ҳам камол топибди. Ота-оналари бошқа шаҳарга кўчиб кетибди, дўстлари эса Марбахда қолибди, шунинг учун ҳам бир куни она-бола бу ерга меҳмонга келишибди. Ушанда бола олти ёшда экан, лекин у Инжилдан баъзи нарсаларни, дуоларни биларкан, кўпинча у новдадан тўқилган креслосида ўтириб олиб оқшомлари отасининг Геллерт масалаларини ва «Мессиада»ни ўқишини тингларкан. Ушанда унинг кўзларида ёш йилтиларкан, ўзидан икки ёш катта опаси ҳам бизни қутқариш учун Исонинг бутга михланишга рози бўлганини эшитиб йиғларкан.

Бу ерга меҳмонга келганларнинг назарида шаҳар унча ўзгармагандай экан, уларнинг кўчиб кетганига ҳам анча бўлган экан-да. Уйлар ҳамон девор ва пастак деразаларини ёпиб турган учлик томларини кўз-кўз қилиб туришаркан: фақат қабристондаги гўрлар кўпайибди, девор ёнида, қалин майса устида эса кўхна қўнғироқ ётибди. У қўнғироқхона устидан қулаб тушибди, ёрилиб кетибди, ортиқ ҳизмат қилишга ярамай қолибди; унинг ўрнига эса янги қўнғироқ осилибди.

Она-бола қабристонга киришибди, кўхна қўнғироқ олдида тўхташибди, онаси юз йил давомида қўнғироқнинг қилган хизматларини, чўқинтириш, тўй, дафн, маросимларида жаранглаганини, байрам шодиёналари ва ёнгин даҳшатлари ҳақида маълум қилганини, хуллас, инсон ҳаётининг муҳим лаҳзаларида ҳамроҳ бўлганини айтиб берибди! Бола она ҳикоясини ёдида яхши сақлаб қолибди; бу ҳикоя то у балоғатга етиб, қўнғироқ ҳақида куйлагунча бола қалбида жаранглаб турибди. Она яна туғиш асносида даҳшат ва қўрқувда қолганда қўнғироқ овози мадад бўлганини, кичкина ўғилчаси туғилгани билан табриклаганини ҳам ҳикоя қилибди. Бола улкан, кўхна қўнғироққа камоли эҳтиром билан боқибди, сўнг эгилиб, уни ўпибди, у қичитқи ўт устида ёрилган ҳолда, эскириб беҳуда ётмаяпти.

Қўнғироқ фақирликда ўсган боланинг хотирасида нақшланиб қолибди. У новча, ориқ, малла сочили, юзи

сепкилли экан: лекин кўзлари тиниқ, жозибали, денгиздай мовий экан. У қандай ҳаёт кечириркан. Уни ҳарбий мактабнинг зодагонлар боласи тарбияланадиган махсус бўлимига бажону дил қабул қилишибди. Бу унинг учун катта обрў, бахт экан! У мардона ботинкаларда, галстуклар тақиб, уша сепилган ясама сочлар кийиб юраркан. Уни: «Марш! Сафга тур! Фронтга!» деган қичқириқлар остида кўп нарсаларга ўргатишаркан. Бундай таълимдан наф келмайди деб ўйлайсизми?

Кўҳна қўнғироқ қайта қўйиладиган бўлибди; ундан нималар яшаркин? Лекин йигитчанинг қалбида жаранглаётган қўнғироқ овозидан нима ҳосил бўлишини айтиш қийин бўлганидек, уни ҳам олдиндан айтиш қийин. Қўнғироқ тоза металлдан ясалган экан, унинг жаранги бутун оламга таралиши керак экан! У йигитчанинг қалбида қанча баланд янграса, унинг учун мактаб даргоҳи шунчалик торлик қила бошлабди, «Марш!», «Сафга тур!», «Фронтга!» деган хитоблар қулоғини роса батанга келтирибди. У дўстлари орасида қўнғироқ ҳақида қуйлабди, қўшиқ овози мамлакат ташқарисигача таралибди! Лекин унга қўшиқ айтиши учун тарбия ва билим, кийим-кечак ва овқат берилмаган-да! У рақам қўйилган винт бўлиб, эл қатори улкан соат механизмида сезиларли наф келтириши керак экан. Хўш, нима бўпти, кўпинча ўзимизни ўзимиз тушунмаймиз-у, бизни бошқалар, ҳеч бўлмаса жаҳоннинг энг яхши одамлари тушунишини қандай талаб қиламиз? Лекин олмос юқори босим билан бунёдга келади; бу ерда босимда нуқсон йўқ экан, фақат вақти келиб олмосни қўриш жаҳонга насиб қилармикан?

Ўша мамлакат пойтахти катта тантанали байрам қиларкан; мингларча чироқлар пориллаб ёнар, ракета-лар отиларкан; ўша оқшомдаги тантаналар ҳозир ҳам мўл-кўл кўзёши тўкиб, ғам-алам ўтида қоврилиб, ҳеч кимга сездирмай, ўзга мамлакатга кетишга уринаётган йигит шарофати туфайли хотирланади. У иккидан бирини танлаб олиши керак экан: ё ўз ватани, онаси, қариндошларини ташлаб кетиши, ё умумий оқимда нафаси қайтиб юриши керак экан.

Кўҳна қўнғироқнинг иши яхши экан, у ибодатхона деворларининг ҳимоясида хилватгина жойда тураркан. Унинг тепасида шамол чарх уриб ўйнаркан, қўнғироқ бола табриклаганини шамолга айтиши ҳам мумкин экан. Шамол бўлса қўшни мамлакат ўрмонида ерга беҳол ўтириб қолган, юз-кўзларини изгирин ялаган,

бутун бойлиги Фиеско ҳақида ҳикоя қилувчи, келажакка бўлган умиди варақларга битилган йўловчи тўғрисида гапириб бериши мумкин экан. У йигит яратган асарнинг қадрига етувчилар ҳақида ҳам гапириши мумкин. Ҳамма гап рассомларда. Асар ўқиётганда улар секингина хонадан чиқиб, кегли ўйнашаркан-да! У ҳафталаб, ойлаб кўримсиз, бемаъни кўнгил очишлар ҳукмроқ бўлган карвонсаройда яшаган, ранги сомон қочоқ йигит ҳақида гапириши мумкин экан. Карвонсарой эгаси учиб турар, йигит эса ўз ширин орзуларини куйларди. Оғир, машаққатли кунлар! Лекин куйлашга маҳкум этилган қалб ҳаммасига бардош бериши керак.

Кўҳна кўнғироқ бошидан ҳам оғир кунлар, изғиринли тунлар ўтибди, лекин у буни пайқамабди, инсон қалбидаги кўнғироқ бу дунё ғам-аламлари юкини ҳис этиптими? Ёш йигитнинг аҳволи нечук? Кўҳна кўнғироқ аҳволи-чи? Ҳа, кўнғироқ кўнғироқхона устида қачонлардир жаранглаганда овози қаерга етган бўлса, ундан ҳам йироққа саёҳат қилибди, ёш йигитнинг қалбида жаранглаган кўнғироқ овози эса ҳали йигитнинг мутлақо оёғи ҳам, кўзи ҳам етмаган узоқ жойларгача таралибди; унинг жараяни ҳозиргача бутун оламда кезиб юрибди. Аввало ибодатхона кўнғироғи ҳикоясини эшит. Уни Марбахдан олиб келишибди, темир-терсак ўрнида Баварияга сотиб юборишибди. У ёққа қандай ва қачон бориб қолибди? Қўлидан келса, бу ҳақда ўзи гапириб берсин; бунинг аҳамияти йўқ. Биз унинг Бавария пойтахтига бориб қолганини билишимиз кифоя. У кўнғироқхонадан узилиб тушгандан буён кўп йиллар ўтибди; уни қайта қуриш вақти етган экан, ундан немис халқи ва мамлакатининг улуғ фарзанди ҳайкалининг бир қисмини қуймоқчи бўлишибди. Кейин нима бўлганини эшитинг! Бу дунёда кўп ажойиб ўхшашликлар бўлади-да!

Даниянинг кўм-кўк ажойиб оролларида бирида, қора қайин ўрмонлари шовиллаб турган, кўпгина қўрғонлар бор жойда ўтакетган камбағал бир бола яшаган экан; у ёғоч кавуш кийиб юраркан, кема ясайдиган жойда ўймакор уста бўлиб ишлайдиган отасига эскигина рўмолда тушлик овқат олиб борар экан. Ана шу камбағал бола ўз ватанининг фахри бўлиб қолибди — у мрамрдан жаҳонни ҳайратга соладиган ҳайкаллар ясабди. У бир вақтлар отаси Инжилга номини ёзиб қўйган Иоганн, Христоф Фридрихнинг тасвирини, ажойиб ва улуғвор сиймони лойдан яшаш шарафига

муяссар бўлибди. Буни эса кейинроқ металлдан қуйиб олишибди.

Металл эриб форма ичига қуйилибди. Кўхна қўнғироқдан ҳайкалнинг боши ва кўксини ясашибди, ҳайкал ҳозир ҳам Штутгартдаги кўхна қалъа рўпарасида, ҳайкалда ифодаланган одам тириклигида юриб ўтган ўша майдонда виқор билан савлат тўкиб турибди. Кўхна қўнғироқнинг келиб чиқиши ва тиниб қолган жаранги ҳақида ҳеч ким ўйламабди. Ана шу майдондан муҳтожликнинг оғир азобига бардош берган ва жаҳон кураш олиб борган марбахлик бола, ҳарбий мактабнинг толиби, қочоқ, Швейцарияни озод қилувчи кишини ва илҳомбахш француз қизини мадҳ этган, қуйлаган машҳур ва номи абадий немис шоири ўтган.

Қуёш чарақлаб турган ажойиб кун эди; Штутгартдаги минора ва уйлар томида байроқлар ҳилпиради, барча қўнғироқлар тантанавор ва шодон жаранглади. Фақат битта қўнғироқ жарангламади — ҳайкалнинг юзи ва кўкси қуёш нурида ярқиради. Марбах қўнғироғи жаранглаб, тўлғоқдаги аёлга мадад берган, ўғил туғилган ўша кунга роса юз йил тўлди. Бола фақир хонадонда, камбағалчилик авж олган вазиятда туғилди, лекин у оқибат-натижада бутун олам шарафлаётган катта хазинанинг эгаси бўлди. Хўш, бу бола ким экан ўзи?

У аёлларнинг олижаноб қалбини қуйлаган, барча гўзаллик ва улуғворликни мадҳ этган шоир Иоганн Христоф Фридрих Шиллер экан.

ДРИАДА¹

из Парижга жаҳон кўрғазмасига кетяпмиз.

Кўз очиб-юмгунча Францияга етиб келдик. Саёҳатимизда қанот боглаб учдик десак ҳам бўлади, бунинг ҳеч қанақа сеҳрли томони йўқ, аввало денгизда, сўнг эса

куруқликда йўл босдик.

¹ Дриада — дарахт билан бирга туғилиб, дарахтнинг ўзида яшайдиган ва дарахт билан бирга ўладиган аёл. Дания халқ эртакларида уни ўрмон қизи деб ҳам юритилади.

Замонамиз эртақлар замони!

Мана, биз Парижнинг қоқ ўртасидаги меҳмонхона-дамиз. Зинапояларни гуллар безаб турибди, унга юмшоқ гиламлар тўшалган.

Хонамиз шинам, балкон эшиги очилса, майдон қафтдагидай кўриниб туради. Майдонда баҳор, у биз билан бир вақтнинг ўзида Парижга келибди. У эндигина барг ёзаётган ёшгина, баланд каштан қиёфасида ташриф буюрибди. Каштан майдондаги ҳамма дарахтлардан илгарироқ баҳор либосини кийибди. Бироқ, каштанлардан бирини тириклар қаторига қўшиб бўлмайди, чунки уни илдиз-пилдизи билан кўчириб ташлашган, у ерда сулайиб ётибди. Унинг ўрнига бошқа каштан ниҳоли ўтказишаркан.

Уни ҳозиргина катта аравада. Парижга жуда узоқдан, кенг ва бепоён қишлоқдан келтиришибди. Каштан у ерда бир неча йил азим эман дарахти билан ёнма-ён ўсган экан. Эманнинг тагида бир муҳтарам руҳоний ўтириб олиб, болаларга қиссалар айтиб бераркан. Болалар унинг эртақларини диққат билан тинглашар экан! Ёш каштан билан унда яшаётган дриада ҳам чолнинг эртақларини эшитишар экан. Чунки дриаданинг ўзи гўдак экан-да, каштан ҳам ёш бўлиб, баланд ўт-ўлан ва қирққулоқлар орасида эндигина бўй чўзаётган экан. Ўт-ўланлар ундан баланд ўса олмас экан, шу важдан каштан осмонга бўй чўзаверибди. Мусаффо ҳаво билан қуёш нурлари уни сугорибди, ёмғир ва шамбнам эса ювиб-тарабди, қаттиқ шамол вақти-вақти билан савалаб турибди.

Дриада тириклигидан, мўл-кўл нур сочаётган қуёшдан беҳад қувонибди, ҳаммасидан ҳам одамларнинг ҳикоясини эшитиш унга ҳузур бағишлабди, чунки у ҳайвонларнинг тилини қанча яхши билса, инсонларнинг тилини ҳам шунчалик билар экан.

Капалақлар, ниначилар, пашшалар — ишқилиб учиш қўлидан келадиган жамики ҳашаротлар дриаданинг меҳмон бўлиб келишаркан. Шу вақтлар суҳбат роса қизир экан! Улар бир-бирларига гал бермай шаҳар, узумзор ва ўрмон ҳақида, қадимий қалъа ва канал ҳамда ариқларга сероб истироҳат боғлари ҳақида, сув остида у ердан-бу ерга учиб юрадиган тирик жонзотлар ҳақида гапиришаркан. Булар теранлиги ва донишмандлиги билан донг таратишган экан, ўзлари ҳақида эса чурқ этишмас экан — улар ана шунақа ақлли экан!

Сувга шўнгиган қалдирғоч чиройли олтинбалиқлар, зоғорабалиқлар, товонбалиқлар ва бошқа балиқлар ҳақида ҳикоя қилиб берибди. Қалдирғоч уларни яхшилаб таъриф-тавсифлаб, энг яхшиси ўз кўзи билан кўрган маъқул, дебди. Аммо дриада бу ажойиб жонзоларни бориб кўра олармиди! У қаршисидаги кўзни қувонтирадиган манзаралардан қаноат ҳосил қилиш, одамларнинг серташвиш ҳаётини кузатиш билан кифояланар экан.

Буларнинг бари қизик бўлиб, дриадага ҳаммадан кўра ҳам кекса руҳонийнинг эртаклари ёқиб қолибди. У эман дарахти тагига ўтириб олиб, шогирдларини Франция тарихи, унинг номлари, шон-шухратга бурканган ўғил ва қизларининг жасоратлари билан таништирибди.

Дриада ёш подачи қиз Жанна д'Арк ва Шарлотта Корд, Генрих IV ва Наполеон I нинг подшолиги, қадимий замонлар ва янги замоннинг улуғворлиги ҳақида ҳикоялар эшיתיбди. Руҳоний тилга олган ажойиб номлар кишилар қалбида фахрланиш туйғуларини уйғотибди, чунки Франция ақл-заковат таянчи, озодлик ўчоғи, улуғ мамлакат-да.

Дехқон болалари руҳоний айтганларини диққат билан тинглашибди, дриада ҳам худди шундай қилибди, у ҳам уларнинг тенгдошига, мактаб ўқувчисига айланибди. У осмонда сузиб юрган булутларга тикилибди, уларнинг кўриниши ўзи эшитаётган ҳикояларнинг манзараси бўлиб гавдаланибди, улар тез-тез алмашилиб турибди.

Булутлар унинг суратли китобига айланибди.

У гўзал Францияда туғилганидан қувонибди, лекин кўшлар, учиш қўлидан келадиган бошқа мавжудотлар учун кўп нарса очик бўлсада, ўзи бунга эга бўлолмаслигини ҳис қилибди. Дриада ўз дарахтида туриб кўрганидан пашша учиб юриб кўпроқ нарсани кўради.

Франция кенг ва бепоён бўлиб, дриада эса унинг ичкинагина бурчагини билар экан, холос. Унинг узоқ-узоқларга чўзилиб кетган узумзорлари, ўрмонлари, улкан шаҳарлари бўлиб, шаҳарлар ичида энг улкан, энг гўзали Париж экан. Лекин дриадага уни кўриш насиб этмаган, у ерга эса фақат қушларгина учиб бориши мумкин экан.

Дехқон болалари орасида камбағал, жулдур-жулдур қийинли жажжигина, чиройли бир қизча бор экан, ундан кўзни узиш қийин экан. У ҳамиша қўшиқ айтиб,

хандон отиб кулар, тимқора сочларига чиройли гулчамбарлар тақиб юрар экан.

— Ҳой қиз, Парижга асло борма!— дебди кекса руҳоний унга.— Агар боргудек бўлсанг борми — нобуд бўласан.

Лекин қиз бари бир Парижга жўнабди.

Дриада қизчани вақти-вақти билан эслабди, ахир, уларнинг икковлари ҳам улуг шаҳарга талпинишаётган экан-да!

Баҳор ўтиб, ёз келибди, кейин куз ва қиш кирибди. Орадан йиллар ўтибди.

Дриада истиқомат қилаётган каштан биринчи мартаба гуллабди, бу ҳақда қуёш тафтида маза қилиб исинаётган қушлар сайраб маълум қилишибди. Бир вақт йўлда ҳашаматли арава кўриниб қолибди, унда димоғдор бир хоним ўтирган эмиш, хоним чиройли ва ўйноқи отларни ўзи ҳайдаб кетаётган эмиш. Унинг орқасида ясанган-тусанган ёшгина малай йигит ўтирган эмиш. Дриада ҳам, кекса руҳоний ҳам хонимни бир кўришда дарҳол танишибди. Қария бошини ғамгин чайқаб:

— Бари бир Парижга кетиб қолдинг, бечора Мари! Шаҳар сени хароб қилибди!— дебди.

— Ўша бечора шуми?— деб ажабланибди дриада.— У бутунлай ўзгариб кетибди-ку! Ясанган-тусанган, худди герцогинянинг ўзи-ку! Уни сеҳрли Париж шунчалик ўзгартириб юборибди-я! Ох, қани энди мен ҳам шаҳарга бориб, у ердаги гўзаллик, ҳашамату дабдабани бир кўрсам эди! Ҳатто кечаси ҳам Париж осмони ёришиб туради, ўша томонга қарасам буни кўраман,— дер экан.

Дриада ҳар оқшом, ҳар тунда Париж томонга тикиларкан. Шунда уфқда камалакдай товланаётган нурларни кўрар экан. Ёруғ ва ойдинли тунлар дриадага жуда зарур экан. Чунки у шаҳар тарихидан чизилган суратларни англатувчи осмонда сузаётган булутларга жуда ташна экан!

Болалар суратли китобларга талпинишса, дриада эса осмондаги булутларга талпинар экан, ахир улар дриада учун мароқли китоб экан-да.

Булутсиз ёз осмони унинг учун топ-тоза саҳифадай туюлар экан, мана, бир неча кун унда бир парча ҳам булут кўринмабди.

Ёз иссиқ, кундузи қуёш олов пурқар, қилт этган

шабада йўқ, гул барглари мудрагандай бош эгиб турар, одамларни ҳам уйқу элитар экан.

Лекин осмоннинг ҳов анови бурчида «Бу ер Париж!» деб хабар бериб, камалаксимон нур таратиб турадиган жойда булут пайдо бўлибди.

Булутлар тобора юқорилайверибди, қалинлашиб, тоғ қиёфасига кирибди, сўнг олдинга интила бошлабди, дриада осмон уфққача булут билан қопланганини кўрибди.

Булутлар қорамтир-мовий рангдаги қоятошлардай бир-бирига мингашиб, дриаданинг боши устида муаллақ туриб қолишибди. Булутлар ичида чақмоқ чақибди. «Бу ҳам оллонинг хизматкори!» — дея уқтирибди руҳоний. Бирдан шунақаям тиниқ, кўзни қамаштирадиган даражада чақмоқ чақибдики, қоятошлар орасидан қуёш ажралиб чиққандай бўлибди. Чақмоқ пастга тушиб, қудратли эман дарахтини таг-томири билан қўпориб, танасини ҳам, учини ҳам синдириб ташлабди. Эман иккига ажралган ҳолда само элчисини ўз бағрига босмоқчи бўлгандай ерга ағдарилибди.

Момақалди роқ даҳшатли гулдурабди, бирорта тахт вориси туғилганда унинг шарафига тўплардан ўқ отилганда ҳам бунчалик гулдураш бўлмаган экан. Жала эгибди, кўп ўтмай майин шабада эсибди, булутлар тарқаб, атроф-теварак тинч ва сокин бўлиб қолибди. Йиқилган эман атрофида одамлар тўпланибди, кекса руҳоний унинг шарафига нутқ сўзлабди, рассом эса эсдалик учун дарахт суратини чизибди.

«Ҳамма нарса сўнади! — деб ўйлабди дриада. — Сузиб юрган булутлардай ҳамма ўтиб кетади, ҳеч кимса қайтмайди».

Кекса руҳоний каштан ёнида бошқа кўринмабди, чунки мактабининг томига ҳам дарахт шохлари қулаб, минбари ҳам йўқ бўлиб кетибди. Болалар ҳам келмай қўйишибди. Куз, ундан кейин эса қиш келибди, сўнг баҳор, ёз кирибди. Йил фасллари алмашинаверибди, дриада эса оқшомлари Париж устида хузурбахш камалак пайдо бўладиган уфқдан ҳеч кўз узмабди. Ўша ёқларда паровозлар гулдирабди, кечаси, эрталаб, кечқурун темир йўлларни тарақлатиб поезд кетидан поезд ўтибди. Бу поездлар жаҳоннинг турли мамлакатларидан келган талай одамларни ташир экан. Уларни Париждаги янги кароматлар қизиқтирар экан.

У ўзи нима эди?

— Марсова майдонининг унумсиз қумларида

санъат ва саноат эъзозлаган ажойиб бир гул очилди, — деб ҳикоя қилибди баъзи одамлар. — Баҳайбат кунга-боқар, унинг гулбаргларида географияни, статистикани ўрганиш, ўз ишининг устаси бўлган кишиларнинг ижодлари билан танишиш, санъат ва шеърят сирларидан огоҳ бўлиш, жаҳоннинг турли мамлакатларининг катта-кичиклигини билиш мумкин экан.

— Мисли йўқ гул, — дейишибди бошқалар, — қум устига барқут ёпгандай ям-яшил япроқларини ёзган ажойиб нилуфар гули эрта баҳорда гуллабди. Ёз уни камолга етказибди, куз уни тўзитиб, ҳар ёққа учирибди, унинг на барги, на илдизи қолибди, ҳатто изи ҳам йўқолибди.

Ҳарбий билим юрти рўнарасида тинч даврларда ҳарбий машқлар ўтказиладиган майдон бўлиб, бу ерда эса на ўт-ўлан, на хас-чўп бор экан. Бу ерда фақат Африканинг шарпасимон қасрлари қад кўтарган ва боғ-роғли саҳролардан олиб келинган қум тўкилган бир парча ер бор экан, холос. Лекин Марсова майдонида улардан ҳам гўзал, ажойиб боғ-роғлар ва қасрлар пайдо бўлибди: буларни инсоният даҳоси йўқдан бор қилибди.

— Замонамизнинг Аловиддин қасри тикланди, — деб қувонишибди яна бир тоифа одамлар. — У кун сайин, соат сайин ўсиб, гўзаллашаверибди. Унинг беҳисоб заллари, қордай оппоқ мрамларлари, кўзни қамаштирувчи бўёқлари ярқираб турибди. Жуда катта, юмалоқ машина залида мастер «Қонсиз» ҳукмрон бўлиб, бу ерда унинг пўлат ва темир мускуллари ишларкан. Металл, тош ва газламалардан моҳирона тайёрланган буюмлар бизни жаҳон мамлакатларининг маънавий ҳаёти билан таништираркан. Картина галереялари, ажойиб гулзорлар — буларнинг ҳаммасини инсоннинг моҳир қўли билан истеъдоди яратган. Буюмлар бу ерга намойиш қилиш учун қўйилган. Бу ерда биз кўҳна қасрлардан келтирилган, торф ковлаб олинадиган ботқоқликлардан топилган қадимий ёдгорликларни ҳам учратамиз.

— Бу улкан ранго-ранг манзарани кўриб мушоҳада этиб, таъриф-тавсифлаб ниҳоясига етказиб бўлмайди! Бир қарашда илғаб олиш учун уни кичрайтириш, ўйинчоқдек шаклга келтириш лозим.

Марсова даласида, рождество байрами вақтида катта столга совға-саломлар, ноз-неъматлар қўйилгандай, илм-санъат барпо этган Аловиддиннинг қасри муаллақ

турибди. Унинг атрофларига турли мамлакатлардан келтирилган совғалар қўйилган экан. Ҳар бир миллат ўз юртининг улуғворлигини эслатадиган бурчак яратибди.

Мана, йироқ саҳродан келган Миср фиръавнининг қасри ва карвонсарой. Унинг ёнидан қуёш мамлакатининг фарзанди бадавий туя миниб шошилиб ўтиб кетяпти. Русларнинг отхоналарида ўйноқи чўл тулпорлари ер тепинишяпти. Мана бу мўъжазгина деҳқон кулбаси, унинг устида Даниянинг Даннеборг байроғи ҳилпираб турибди, унинг ёнида эса нақшинкор қилиб, ёғочдан қурилган швед Густав Вазанинг¹ уйи. Атрофда америка кулбалари, инглиз коттежлари, француз павильонлари, театрлар, суҳбатлашиб ўтирадиган жойлар, черковлар, бу ернинг ҳуснига ҳусн қўшган. Ҳаммаёқда гиламдай ям-яшил майсалар, ариқчаларда зилол сувлар шилдираб оқиб ётибди, гуллаган буталар, нодир дарахтлар ўзгача ҳуснга эга, бу ерга кириб қолган киши ўзини тропик ўрмонларда юргандай ҳис қилади. Бошқа бир том тагида Дамашқдан келтирилган гулзор бўлиб, ундаги гуллар жуда чиройли, рангоранг, хушбўй.

Сунъий сталактит ғорлар қуршаб олган ҳовузларда чучук ва шўртак сувлар жилоланиб туради. Бу ердан сув ости подшолиги кўринади, шу вақтда киши ўзини денгиз остида балиқлар ва полиплар орасида тургандай сезади.

Айтишларига қараганда, буларнинг ҳаммасини Марсова майдонида кўриш мумкин эмиш, худди мана шу ноз-неъматларга тўла стол устида тиниб-тинчимас чумоли галаларидай одамлар бири пиёда, бири аравада юришибди, бунақа ҳолдан тойдирилган сайрга ҳар ким ҳам бардош беролмайди.

Эрталабдан кечгача бу ерга келувчиларнинг кети узилмайди. Одамларга лиқ тўла пароходлар тинимсиз Сена дарёсидан қатнайди. Араваларнинг кети узилмайди. Отлиқ ва пиёда келаётган қишиларнинг саноги йўқ. Дилижонлар ва араваларга йўловчилар сизмайди, булар Париждаги жаҳон кўргазмасини кўриш мақсадида келишяпти.

Кўргазмага кириладиган жой француз миллий байроқлари билан безатилган, турли мамлакатлар павиль-

¹ Густав Ваза (1496—1560) Швецияни Дания ҳукмронлигидан озод этган швед қироли.

онлари устида барча миллатлар байроқлари ҳилпирайди, машина залидан шовқин ва гулдурас товушлари эшитилади, миноралардан қўнғироқларнинг мусиқавий товуши, черковдан орган овозлари эшитилади. Бунга шарқ қаҳвахоналарида куйланаётган ҳирқироқ, дўриллаган қўшиқ товуши қўшилиб кетади. Вавильонча шовқин-сурон, тиллар вавильонча аралаш-қуралаш бўлиб кетган — бу оламнинг янги каромати.

Кўргазма ҳақида ҳаммаёқда ана шундай овозлар тарқалибди, бу овозларни кимлар эшитмабди дейсиз? Бу каромат ҳақида пойтахтларнинг пойтахтидаги дриада ҳам эшитибди.

— Ҳой, қушлар, ўша ёққа учинглар, кўрган-кечирганларингизни менга айтиб бериш учун тезроқ қайтинглар, — деб қушларга ялинибди у.

Унинг орзулари тўхтаиб бўлмас интилишга, ҳаётини мақсадга айланибди. Дриада тўсатдан сокин ва осойишта тунларнинг бирида осмондаги тўлинойдан учқун ажраб чиққанини кўриб қолибди. Учқун учаётган юлдуздай ярақлабди, бўрон пайтида шохлари тебранаётган дарахт олдида нур таратаётган мулоим товушлар янграбди, улугвор бир манзара намоён бўлибди.

Атрофда мулоим товушлар янграбди, бу товушлар қудратли ва эркаловчи товушлар эмиш. Айниқса қудратли товуш кишини ҳаётга чорлайдиган ва қиёмат куни савол-жавобга чақирадиган карнай овозига ҳам ўхшаб кетар эмиш.

— Сен ана шу афсонавий шаҳарга тушасан. Ўша ерда илдиз отасан, унинг шовқини, ҳавоси, қуёшидан баҳраманд бўласан. Лекин шуни билиб қўй, умринг қисқаради. Сен бу ерда эркинликда узоқ йиллар яшашинг мумкин бўлса, шаҳарда кечирган йиллар кунларга айланади. Шўрлик дриада, сени у ерда ҳалокат кутипти. Бироқ ҳавасинг уч баравар, қалбингни кемираётган интилиш ҳисси ўн баравар ортади, каштанинг қамоқхонага айланиб, ўз қобиғингни ташлаб, табиатинг ўзгаради, одамлар билан аралшиб кетасан. Ўшанда сенга ажратилган жойда умринг чивин умри муддатидан ҳам қисқариб кетади: фақат бир кечагина яшайсан, холос. Кейин нафас олишинг тўхтайди, каштан япроқлари сўлийди, уни шамол ҳар томонга учуриб кетади, ҳамма нарса адои тамом бўлади.

Ана шу сўзлар тугамасданоқ ажойиб манзара ғойиб бўлибди, лекин дриаданинг орзулари ҳеч сўнмабди,

унинг Парижга бориш иштиёки янада ошибди. У бетоқатликдан, ҳаяжондан титраб-қақшаб кетибди.

— Мен бу улуг шаҳарга албатта бораман! — деб типирчилабди у. — Янги ҳаёт бошланади, ана у бутунлай тез яқинлашиб келяпти. Ким билсин, у мени қаёқларга олиб кетади?

Ойдан ранг кетиб булутлар бўзариб, тонг отганда кеча башорат қилиб айтилган гаплар рўёбга чиқибди.

Бир тўда одамлар белкураклар билан дарахт остини кавлаб, илдизигача очишибди. Бир вақт от қўшилган арава келибди. Қаштанни тупроқ аралаш илдизи билан аравага ортишибди, устига кўрпа ва бўйралар ёпишибди. Йўл йироқ бўлгани учун дарахтни аравага маҳкам боғлашибди. Дарахтларнинг Парижга олиб келиниб, Франциянинг улкан шаҳрида, шаҳарларнинг кўркида ўсиши ва яшаши керак экан-да.

Арава жойидан қўзғалибди, дарахт лапанглаб, новдалари титрабди, дриада ҳам бетоқатликдан титраб-қақшабди.

«Йўлга чиқилсин! Йўлга чиқилсин!» — деб юраги дук-дук урибди.

Дриада қадрдон ўтлоқ, шабадада селкиллаб турган майсалар, соддадил мойчечаклар билан хайрлашишни ҳам унутибди. Ваҳоланки, улар ҳамиша пастдан юқорига боқиб, олло таолонинг энг суйган гули, табиат қўйнида рақсга тушган, ёш ва гўзал малика ўрнида кўриб, уни эъзозлашар экан.

Қаштан аравада туриб: «Яхши қолинглар! Эҳтимол энди йўлга чиқармиз», дегандай, новдаларини силки-тибди. Дриада буни эшитмабди. Унинг бутун фикр-зикри ўзи ошиқиб бораётган ажойиб, нотаниш, шу билан бирга, ўзига маълум келажакда экан. Гўдакнинг беғараз хурсандчилиги ҳам, ўй-хаёлларга қаттиқ берилиб кетган ашаддий хаёлпараст ҳам дриадамизнинг Париж томон кетаётган пайтдаги тотли изтироблари ва ҳаяжонларига шерик бўлолмабди.

Унинг қулоқларида «Яхши қолинглар!» — деган овоз жаранглабди, лекин лаблари:

— Йўлга чиқилсин! Йўлга чиқилсин! — деб шивирлабди.

Арава жадаллаб борибди, узоқда қораси кўринган нарсалар яқинлашиб, ортда қолиб бораверибди. Далалар булутлардай алмашинаверибди. Уфқда узумзорлар, ўрмонлар, кичик шаҳарлар, чорва ва боғлар намоён бўлибди, яқинлашиб яна орқада қолаверибди. Қаштан

йироқ-йироқларга кетаверибди, у билан бирга дриада ҳам бирга бораверибди. Улар олдидан гулдураб кетмакет поезд ўтаверибди. Паровозлар ортларида тутун қолдириб кетишибди, булутлар расмга айланиб, бир вақт дриада ошиқаётган Париж намоён бўлибди.

Унинг қаёққа катаётганини атрофдагилар билиб туришгандай эмиш, билмаслиқнинг иложи ҳам йўқ экан-да. Назарида қаршисида учраган ҳар бир дарахт шохлари эгилиб: «Мени ҳам ўзинг билан бирга ола кет!» — деб ялинаётгандай эмиш. Ахир бу дарахтларда ҳам жаҳонгашталиқ қилиш орзусида яшаётган дриадалар бор эди-да.

Тўсатдан ҳамма нарса ўзгариб кетибди: гўё ер остидан уйлар қад кўтариб чиққандай бўлибди, улар тобора кўпаяверибди. Бу уйлар бир-бирларига зичроқ ёпиша бошлашибди. Гултувақларга ўхшаган печка мўрилари томлар устида тизила бошлабди. Уйларда катта-катта ёзувлар, баҳайбат ҳарфлар кўрина бошлабди, суратлар уйларнинг деворларию бўғотларигача тутиб кетибди.

— Париж шумикин? Эҳтимол, етиб келгандирман? — деб ўз-ўзидан сўрабди дриада.

Одамлар кўпайгандан кўпайиб, шошиб-пишишаётганмиш. Бирин-кетин аравалар ҳам ўта бошлабди, пиёдалар тез илдамлаб, отлиқлар от чоптириб ўтаётган эмиш. Бир вақт магазинлар кўзга ташланибди, қўшиқ, ола-говур, музыка, бақириқ-чақириқларнинг ниҳояси йўқ эмиш.

Дриада каштани билан Парижнинг қоқ ўртасига бориб қолибди.

Оғир арава теварақ-атрофини дарахтлар, балконли баланд-баланд уйлар ўраган кичик майдон олдида тўхтабди. Одамлар балконларга чиқишиб узоқ йўлдан келтирилган ёш каштанни қуриб қолган дарахт ўрнига ўтқазилишини томоша қилишаётган эмиш. Ўткинчилар тўхтаб, баҳорда кўм-кўк барг ёзган каштанга жилмайиб боқишибди. Эндигина куртаги бўртаётган бошқа дарахтлар эса: «Хуш келибсан! Хуш келибсан!» деб шох-новдаларини шилдиратишибди. Фаввора сувларини куч билан баландга отибди, сув кенг идишга тушиб, шалоплаб овоз чиқарибди, шабада томчиларини меҳмонга учуриб боришини, унга бардамлик бағишловчи қадах ўрнида сўнишини хоҳлабди.

Дриада каштанни аравадан тушириб, янги жойга олиб боришганини пайқабди. Илдизларини тупроқ билан кўмишибди, устидан янги чим босишибди. Атрофи-

га гул кўчатлари ўтқазибди, яшиқда тўла гул қўйибди, шундай қилиб, майдон ўртасида кичкинагина боғ пайдо бўлибди. Газ таомлар, бошқа зиёнзаҳмат келтирувчи буғларнинг ҳидидан бўғилиб, оламдан кўз юмган, таг-томири билан кўчириб ташланган эски дарахтни аравага юклаб, олиб кетишибди. Ёш каштан атрофида одамлар тўпланишибди: болалар ва қариялар ҳозиргина ўтқизилган дарахт остидаги ўриндиққа ўтиришибди, унинг япроқлари орасидан осмонга қарашибди. Бу қиссани ҳикоя қилаётган кишилар, яъни биз, балконда туриб пастга, баҳорнинг ёш хушxabарчисига тикилардик, эркин дала қўйнидан кўчирилиб, бу ерга келтирилган каштанга кекса руҳоний албатта айтиши лозим бўлган гапни такрорлар эдик.

— Шўрлик дриада! — дердик.

«Мен қандай бахтиёрман! — деб ўйлабди шў пайт дриада. — Бу ерга келиб қолганимга, ҳануз ишонгим келмайди. Нақадар бахтли эканлигимни таърифлашга тил ҳам ожиз. Сал бошқача бўлса-да, ҳамма нарса ўзим ўйлаганча бўлди!

Уйлар шу қадар баланд эканки, улар дриадани чор атрофдан қуршаб олибди. Қуёш фақат битта деворни ёритаркан, унга афиша ва эълонлар ёпиштирилган бўлиб, унинг олдида одамлар уймалашишаркан. Девор ёнидан фойтонлар, одамлар, лиқ тўла аралар гизиллаб ўтар, улар худди гилдиракли уйларга ўхшаркан. От чоптириб ўтаётган отлиқлардан арава ва извоцлар ортда қолмабди.

«Ажабо, — ўйлабди дриада, — тезда қад кўтарган анови баланд бинолар ўрнидан қачон жиларкин? Улар осмондаги булутлар сингари ўз қиёфасини ўзгартириб, бирор томонга ҳаракат қилармикин?»

Ана ўшанда у Парижни, унинг ҳамма ерларини томоша қилолган бўларди. Ахир у Нотр-дамни, Вандомнинг мўъжизакор колонкаларини кўриш учун дунёнинг турли томонларидан келган меҳмонларни кўролмайди.

Бироқ, уйлар жойларидан жилмабди.

Қоронғи тушмасдан чироқлар ёқилибди, магазин деразаларидан тушган ва газ шуълалари каштан шох-шаббаларини ёзги қуёшдай ёритибди. Осмонни дриада ўз жонажон юртида томоша қилиб юрган юлдузлар қоплабди. Назарида даланинг мусаффо ҳавоси, хушбўй ҳиди ҳаммаёқни тўтиб кетгандай бўлибди. Дриаданинг руҳи

кўтарилиб, кўнгли севинчга тўлибди, илдишлар ва янроқлардан баҳра олгандек тетиклашиб кетибди. Ниҳоят у одамлар даврасида ўзига нисбатан қаратилган мулоҳим нигоҳларни ҳис этибди, атрофда ҳаёт қайнармиш, одамлар қаёққадир шошар эмиш, чироқлар нур сочиб, бўёқлар турли рангда товланармиш.

Тор кўчадан духовой оркестр товуши ва шарманкачининг қўшиғи эшитилибди. Куй билан қўшиқнинг сеҳри шунчалик зўрмишки, у одамларни рақсга тушишга, хурсандчилик қилишга, ҳаёт лаззатларидан баҳра олишга даъват этармиш.

Ҳа, мана буни музика деса бўлади! Фақат одамлар эмас, балки отлар ҳам, уйлар ҳам, араваю дарахтлар ҳам рақсга тушиб кетишга тайёрмишу лекин улар рақсга тушишни билишмас экан-да. Дриаданинг қалби севинч-қувончга тўлиб-тошибди:

— Нақадар соз! Нақадар улуг бахт — деб севинибди.— Мен энди Париждаман!

Орадан бир неча кеча-кундуз ўтса-да, атрофда ҳеч нарса ўзгармабди; ўша ўйлар, ўша осмон, ўша қаёққадир шошган одамлар, ҳаёт ҳамон ўша-ўша майдондаги эмиш. Ҳаёт узлуксиз ўзгариб турса-да, бироқ ҳеч нарса ўзгармас эмиш.

— Мен бу майдондаги ҳар бир дарахт, ҳар бир гулни яхши билиб олдим! Мен ҳамма уйлар, балконларни, бу тангу тор бурчакдаги жамики магазинларни ҳам биламан. Улар мендан азим ва дабдабали шаҳарни яшириб туришибди. Зафар дарвозаси, хиёбонлар қани, жаҳоннинг янги мўъжизаси қани? Наҳотки уларни кўрмасам? Бу ерда қафасда ўтиргандай баланд уйлар ўртасида ўтирибман. Вивеска, афиша ва ёзувларни билиб олдим, лекин бора-бора ҳаммаси жонга тегди. Мен интиҳосиз эшитган нарсалар қани, неғаям бу томонга ошиқдим, бу ерга келиб нима орттирдим? Илгаригидай жуда зерикяпман. Атрофда ҳаёт қайнапти, мен эса унинг кичик бир зарраси бўлгим келяпти! Одамлар орасида бўлишни, ҳаёт тўлқинига бошим билан шўнгишни, қуш сингари парвоз қилишни истайман, ҳамма нарсани кўриб, синаб, инсонларга ўхшамоқчиман. Чивиннинг ярим умрига зерикарли, машаққатли бир неча йиллик умримни алмаштиришга тайёрман. Бу ерда совқотиб сўниб қоламан, охири йўқолиб, ўтлоқлар устидаги тумандай тарқалиб кетаман. Мен булутлардай товланишни, ҳаётбахш қуёш шуълаларида

жилваланишни истайман, булутлардай ҳаммаёқни кўргим, улардай сайр қилгим, сўнг аллақаерларда йўқ бўлиб кетгим келади.

Шундай қилиб, дриада худога илтижо қила бошлабди:

— Э худо, умримни қайтариб ол! Менга чивиннинг ярим умрини берсанг кифоя! Мени бандилиқдан озод қилиб, бир лаҳзагина бўлса-да, инсон умрини ато қил, бир кечагина яшасам бас, шаккоклигим, инсон ҳаётига ташналигим учун ҳар қанча жазоласанг розиман. Мени ўлдир, қобиғим бўлмиш манови ёш, яшаб турган каштан сўлиб, қул бўлсин, шамол кулини тўзитсин!

Шу пайт каштаннинг барглари шилдирабди, дарахт титраб-қақшабди, худди олов тили ялагандай ҳатто баргларигача жон югурибди, қаттиқ шамол туриб, дарахт танасини силкитибди, новдалар орасида аёл гавдаси қаддини кўтарибди, бу дриада экан. У ўша заҳоти ўзини пастда, газ нури ёритиб турган дарахт остида кўрибди. Одамлар: «Бечора, шаҳар сени хароб қилди!» дейишаётган эмиш.

Дриада дарахт остида худди эшигини бир умрга беркитиб, калитини ирғитиб юборган уйда ўтиргандай бемалол ўтираверибди. У бирам соҳибжамол эканки, асти қўясиз! Осмондаги юлдузлар унга жилмайиб қарашар, газ фонарлари қизга кўз қисиб нур сочар экан. Дриада латиф, куч-ғайратга тўлган гўдак, шу билан бирга балоғатга етган қиз экан. Унинг эгнида дарахт япроғидай яшил, юпқа шойи кўйлак бўлиб, тимқора сочлари ўзи учун қадрдон бўлган дарахтнинг эндигина очилган гулларига ўралашиб турар экан. У ёш Баҳор маъбудасига ўхшар экан.

У бир лаҳза қимирламай ўтирибди, сўнг оҳудай сакраб ўрнидан турибди, майдонни кесиб ўтиб, бурчакка етганда бурилибди. Дриада гоҳ у ер, гоҳ бу ерда пайдо бўлиб, қуёш нуридай липиллаб, тутқич бермасмиш. Уни кузатишнинг ҳеч иложи йўқ эмиш, бордию бунинг иложи бўлса, ажойиб бир нарсани кўриш мумкин бўлар экан. У бирон жойда сал тўхтаб қолса, унинг қиёфаси ҳам, кийим-боши ҳам ўзгариб кетар экан. У қаерга борса, ўша жойнинг қиёфасига кирар, ўша ердаги муҳитга, уйлар даразаларидан тушиб турган чироқ нурларига мослашар экан.

Мана, у хиёбонда. Магазин ва қаҳвахоналардаги газ фонарлари чароғон қилиб турганидан ер нур денгизга ўхшар экан. Ёш ва қари дарахтлар қатор тизилган,

улар ҳам нур қўйнида бўлиб, ҳар бирида ўз дриадаси яширинган. Узун кетган ҳаёбон гўё базм ўтказиладиган катта залга ўхшар экан: ҳаммаёққа чанқоқ босди ичимликлар қўйилган столлар, у ер-бу ерга шампанскийлар, шартрезлар, ҳатто, қаҳва ва пиволар ҳам қўйилганмиш. Қаёққа қараманг кўзингиз гуллар, суратлар, ҳайкаллар, китоблар ва ранго-ранг газламаларга тушар экан.

Баланд уйлар олдидаги одамларга аралашиб кетган дриада дарахтлар остида ҳаракат қилаётган оломон оқимига даҳшат билан назар ташлабди. Арава ва кабири-олетлар, отличлар гўё сершовқин гирдобга тушиб қолгандай, бир-бирларини қувиб ўтишар, бир томонда солдатлар машқ қилишар экан. Қандай қилиб соғ-омон нариги соҳилга, яъни кўчанинг нариги бетига ўтиб олиш мумкин. Бир вақт аллақандай кўк чироқлар липиллаб ёниб, ҳаммаёқ газ нурларига тўлибди, осмонга мушак отилибди. Мушак қаердан, нима учун отилдийкин?

Чиндан ҳам бу ердан азим шаҳарнинг қон томири ўтган экан.

Бир томонда мулоийм итальянча куйлар янграр, бошқа томонда эса қайроқларни шиқиллатиб испанча қўшиқ айтишар, лекин буларни чапанича чалинаётган шарманканинг товуши босиб кетаркан. Бунақа музикани Орфей эшитмаган. Соҳибжамол Елена ҳам билмаган, лекин бунақа музикага бир гилдиракли замбилгалтак ҳам ўйинга тушворар экан! Дриада ҳам ўйинга тушибди, ҳар бир уй олдида капалакдай чарх уриб айланибди, ҳар бир чироқ ёнига борганда унинг эғнидаги кийим ранги ўзгарибди. Узиб олинган нилуфар сув юзида оққандай, у ҳам кишилар оқимида кетаверибди. Ҳар қадам, ҳар муюлишда унинг қиёфаси ўзгариб борибди. Дриадани ҳеч ким кўрмабди, унинг ортидан кузатишмабди, ҳатто унга қарашмабди ҳам. Унинг кўз ўнгида ҳамма нарса булутдай сузиб борар, шакл-шамойилини ўзгартираркан. Уларнинг ҳаммаси дриадага қандайдир нотаниш, бегонадай кўринар экан. Тўсатдан у кимнингдир ўтли кўзларини хотирлабди, хаёлида усти боши бир ҳолатда, қора сочларига гул таққан ҳолда Мари намён бўлибди. Ахир у ҳам мана шу азим шаҳарда-ку, эҳтимол бир вақтлар руҳонийнинг, дриаданинг ва кекса эман дарахти ёнидан ясан-тусан ҳолда хушчақчақ ўтган пайтидагидай юргандир.

Албатта, у шу ерда, қулоқни қар қиладиган мана

шу шовқин-сурон ва тўс-тўполон ичида. Ҳозиргина келган ҳашамдор файтондан тушган хоним ўша эмасмикин? Бу ерда жуда кўп извошлар бўлиб, извошчилар заррин жиякли кийимлар, мулозимлар эса оёқларига шойи пайпоқлар кийишган экан. Извошлардан бадавлат, ясанган-тусанган хонимлар тушибди. Улар очик турган панжарали дарвозадан ичкарига кириб, баланд зинапоядан юқорига кўтарилишибди. Зиналардан устунлари қордай оппоқ бинога чиқишибди. Жаҳон мўъжизаси шу эмасмикин? Мари ҳам шу ердамикин?

Эшик орқасидан «Sancta Magia» куйи эшитилиб турар, олтин суви юритилган гумбаз остида бухўр тутуни айланар, тепа томони эса нимқоронғи экан.

Бу авлиё Магдалини черкови экан.

Қора кийимлар кийган зодагон хонимлар силлик полда таманно билан қадам босишаркан. Уларнинг эғнидаги қимматбаҳо кийимлари энг сўнгги модада тикилган бўлиб, барқут муқовали дуо китобларининг кумуш бандларида герблар ярқираб турар, герблар атир сепилган нафис рўмолчаларга ҳам қадалган экан. Баъзи хонимлар унсиз дуо ўқиб, меҳроб олдига тиз чўкишибди, баъзилар эса тавбахоналарга яширинишибди.

Дриада қандайдир тақиқланган жойга тушиб қолгандай ташвиш ва бесаранжомликда қолибди. Уни бу сокинлик маскани чўчитибди. Бу ерда қандайдир сир ҳукмрон бўлиб, ҳамма шивирлашиб гаплашар, овоз чиқармай ўз ният-орзусини изҳор қилишаркан.

Дриада туриш-турмушига назар ташлабди: эғнида ипак кийимлару юзига тўр тутилган бўлиб, бошқа зодагон хонимлардан ҳеч фарқи йўқ эмиш. Эҳтимол, булар ҳам ўзи сингари жўшқин ҳаётга ўта ташна одамлардир?

Черковга ғам ва аламли чуқур хўрсиниш тарқалибди. У қаердан чиқдийкин?

Бу овоз бурчақда тавба қилаётганлар орасиданми ёки дриаданинг кўксидан чиқдими?

У тўр билан юзини беркитибди. Черковнинг хушбўй ҳидлари орасида унга соф ҳаво етишмагандай бўлибди. Йўқ, бу ер унинг жойи эмас.

У дам олиш нималигини билмай, вақт ғаниматида йўл босибди. Чивинлар дам олармиди? Улар учишгани-учишган.

Дриада бир вақт яна газ чироқлари мунаввар қилиб турган, фавворалар отилаётган кўчага чиқиб қолибди.

— Бу ерда тўкилган бегуноҳ қонларни манови сув-

лар билан ювиб бўлмайти! — деган товушни эшитиб қолибди дриада.

Ҳаммаёқда чет элликлар, улар баланд овозда гаплашишар экан, ҳозиргина дриада тарк этган сир масканида бунақа гаплашишмас экан.

Мана, тош кўчадаги каттакон тош плитани четга олиб қўйишибди. Дриада бунинг сабабини билолмабди. Бир вақт у ер тагига кетадиган туйнукни кўриб қолибди, одамлар юлдузлар чақнаб турган осмон, кўзни қамаштирадиган газ чироқлари, жўшқин ҳаёт баҳридан ўтиб, пастга тушиб кетишаётган эмиш.

— Мен қўрқяпман! — хитоб қилибди бир аёл. — Пастга тушгани юрагим дов бермаяпти. Пастдаги ажойиботларни кўргани кўзим йўқ. Пастга тушмай, шу ерда қолаверайлик.

— Қўйсанг-чи! — ажабланибди эри — Инсоннинг ақл-заковати билан барпо қилинган, замонанинг чинакам мўъжизаси бўлмиш энг қизик бу нарсани кўрмай, Парижни ташлаб, уйга қайтамизми?

— Йўқ, пастга тушмайман! — деб оёғини тираб олибди аёл.

«Замонамизнинг мўъжизаси», — деди-я ҳалиги киши. Дриада унинг гапларини эшитибди. У муроди мақсадига етганини, пастга тушиш лозимлигини, Парижни эса тепада қолдириш зарурлигини тушунибди. У замона яратган мўъжизани бунчалик тасаввур қилмаган экан. Одамлар шундай деб, пастга тушаётган экан, у ҳам пастга тушса, нима бўпти?

Чўяндан ясалган винтли зина кенг ва қулай эмиш. Кираверишда ҳам, пастроқда ҳам чироқлар ёниб турганмиш.

Бир-бирини кесиб ўтган гумбазсимон заллар лабиринтида одамлар сон-саноксизмиш. Бу ерда гўё хира ойнада акс этгандай тепадаги Парижнинг ҳамма кўча ва тор кўчалари акс этаётган эмиш. Жадвалларда кўчаларнинг номлари, уйларнинг номерлари ҳам ёзиб қўйилганмиш. Уйларнинг пойдеворлари ифлос сув кўлириб оқаётган канал соҳилидаги шағал тўкилган йўлкаларга, кимсасиз жойларга тобора кириб кетганмиш. Юқорида, гумбаз остида қувурлардан тоза сув оқаётганмиш, ундан ҳам юқорида бир-бирига кашак қилиб бириктирилган газ қувурлари ва телеграф симлари ўтганмиш. Йироқдан шаҳар устини қоплаб ётган қудратли олов шуъласидай чироқлар нур сочиб турганмиш. Баъзи-баъзида юқоридан бўғиқ гулдурос товуш

эшитилиб қолармиш, бу юқоридан ер остига кириб келаётган оғир араваларнинг овози экан.

Дриада қаерга тушиб қолди?

Катакомба нималигини биласизми? Улар янги ер ости дунёси бўлиб, асримизнинг қаромат ва мўъжизаси бўлмиш Парижнинг ер ости қувурига бир оз ўхшаб кетар эмиш. Дриада Жаҳон кўргазмасида эмас, балки худди ана шу ерда эди.

У теваарак-атрофдан ҳайратланиш, шоду хандон, миннатдорчилик овозларини эшитаётган эмиш.

— Тепадаги минг-минглаб одамларнинг сиҳат-саломатлиги шунга боғлиқ экан-да! — дебди атрофдаги одамлар.— Замонамиз чинакам тараққиёт замони, ундан рози бўлсанг арзийди.

Одамлар ана шундай фикр юритиб, ана шундай деб ўйлашаркан. Бироқ шу ерда туғилиб, шу ерда истиқомат қилаётган каламушлар бутунлай бошқача фикрда эканлар. Уларнинг чийиллаш овозлари дриаданинг қулоғига ҳам чалинибди. У каламушларнинг гапларини яхши тушунар экан.

Каламушлар оиласининг энг эътиборли отахонларидан бири, думи тишланган кекса каламуш жон-пони чиқиб валдирабди, ўзининг гаплари ҳақ эканлигини исботлабди, оила аъзолари эса унинг ҳар бир сўзини маъқуллашибди.

— Анови нодон, жоҳил одамларнинг мушук сингари миёвлашлари жонимга тегди! Бу ер газ ва керосин чироқлари нурида нақадар чиройли бўлмасин, бари бир буларнинг менга кераги йўқ. Ахир мен унисини ҳам, бунисини ҳам емайман-ку! Ҳозир бу ер шунақаям ёруғ, топ-тозаки, ўз-ўзингдан уялиб кетасан, нега шундай экан-а? Шам ёқиладиган бир замонларда шундай ҳаёт кечирिशганмиди? Айтишларига қараганда, у замонлар романтизм даври бўлган экан.

— Нималар деясан? — сўрабди дриада.— Сендақаларни ҳеч учратмаган эдим. Нима ҳақида гапирясан?

— Қайтиб келмас ўтган кунлар ҳақида гапиряман,— деб жавоб берибди каламуш.— Бобокалонларимиз, момоларимиз ҳузур-ҳаловатда яшаган замонлар ҳақида гапиряман! Ўшанда бу ёққа тушиш жуда катта жасорат ҳисобланар эди. Бу ерда Париждан ҳам катта каламушлар подшолиги жойлашган эди. Подшоликда вабо ҳукмрон бўлиб, у одамларга қирон келтирар, лекин каламушларга асло тегмас эди. Бунда

қароқчилар, контрабандистлар, паноҳ истаб келган одамлар яширинишар эди. Ҳозир уларни кўриб бўлсан! Уларни фақат сахна ва мелодрамаларда кўриш мумкин. Ҳа, биз каламушларнинг романтизмга тўла давримиз ҳам ўтиб кетди. Бу ерда соф ҳаво билан керосиндан бошқа нимани ҳам кўрардинг?

Бир каламуш чийиллаб, замонамизни ёмонлабди, вабо авж олган ўтмиш замонни мақтабди.

Одамларни ташиш учун кичкина отлар қўшилган аравага ўхшаш файтон берилибди. Ҳамма аравага ўтириб, Севастополь хиёбони бўйлаб йўлга тушибди, хиёбон ер остида бўлиб ер бетигаги Париж хиёбони сингари узоққа чўзилган экан.

Файтон нимқоронгиликда кўздан ғойиб бўлибди, у билан бирга дриада ҳам ғойиб бўлибди. Дриада тепага, газ чироқлари ҳаммаёқни мунаввар қилиб турган соф ҳаво томон кўтарилибди. У киши нафасини қайтарадиган, шипи гумбазли ер ости йўлагидан эмас, балки тепада жаҳон мўъжизаси ва кароматини ахтарибди; бу мўъжиза газ чироқларидан ҳам, тўлинойдан ҳам равшанроқ нур сочиши керак экан. Ахир, у ана шу мўъжизани деб бутун умрини қисқа муддатли тунга алмаштирганди-да!

Мана у. Олдинда нур жилва қиляпти, у осмондаги Зухро юлдузидай чарақлаб, липиллаб турибди.

Дриада нур мунаввар қилиб турган боққа қираришдаги жойда тўхтабди. Ичкаридан қувноқ рақс, музика садолари янграб турганмиш. Газ чироқлари жонли тўсиқдай тинч оқаётган ариқ сувларида жилоланаётган эмиш, сув бетига гулларнинг акси тушган эмиш, улар газ чироқлари нурида товланиб, сувни юқорига итқитаётганмиш. Чиройли мажнунтоллар баҳордагидай яшил либос кийиб, мулойим навдаларини сув бетига теккизганмиш, сув гўзал қизу новда ва унинг майин барглари қиз юзига тутилган нафис тўрга ўхшармиш. Буталар орасида гулханлар ёнаётганмиш, уларнинг шуъласи кишилар суҳбатлашиб ўтирадиган сокин, ярим қоронги жойларни ёритаётганмиш. Тепада эса музика садолари кишилар қалбини ром этиб, янграётганмиш. Музика таъсирида томирлардаги қон қизиб, олов бўлиб оқаётганмиш.

Дриада гўзал, ясанган-тусанган, лабидан табассум аримаган, шодлик ва ёшлик нашъу намосидан маст бўлган талай ёшгина қизларни кўрибди. Улар Мариға

Ўхшармиш: сочларига таққан гул ҳам ўшаникига ўхшар эмиш, фақат арава билан ясанган мулозим йигитча йўқ эмиш, холос. Қизлар борлиқни унутиб рақсга тушишган эмиш! Қизлар тинмай кулишар, ўзларини ҳеч қаёққа сиғдиrolмай, энтикишар, оламни бағриларига босмоқчи бўлишаркан.

Рақс дриадани ўзига ром қилибди. Мундоқ қараса, жажжи ва чиройли оёқчаларидан каштан рангига ўхшаган шойи туфличалар пайдо бўлиб қолибди. Яланғоч елкасига тушиб турган лентаси ҳам худди шу рангда эмиш. Ям-яшил япроқ рангли бурма кўйлаги чиройли болдирини ёпиб қўймабди. Дриада жазмани билан доира ясаб, рақсга тушиб кетибди.

У қаерга келиб қолди? Бу Арמידанинг сеҳрли боғими? Бу ернинг номи нима экан?

Боғнинг «Mabille» деган номи липиллаб ёниб турганмиш.

Товушлар кўнғирокдай жаранглабди, қарсақлар авжга чиқибди, мушаклар отилибди, ариқларда сувлар шилдираб оқибди, шампанский тиқинлари поқиллаб отилибди, рақсга берилиб кетганлар тобора тезроқ айлана бошлашибди. Самода сузиб юрган ой бу хурсандчиликларга ҳасад билан боқибди. Осмон мусаффо, бир парча ҳам булут йўқ эмиш.

Дриада худди наша чекиб олгандай маст, яшаш нашъаси унинг бутун вужудини эгаллаб олибди. Унинг кўзлари бир нарсаларнидир имо қилаётгандай бўлиб, лаблари пичирлабди, бироқ сурнай ва гиж-жак садолари унинг сўзларини эшиттирмабди. Унинг жазмани музика мақомига мос тебраниб дриаданинг кулогига бир нима деб шивирлабди. Лекин қиз бунинг маъносига тушунмабди, сиз билан биз ҳам уни тушунмаймиз. Йигит қизни бағрига босиш ниятида қўлини чўзибди, лекин у газ чироқлари нури билан мунаввар бўлган тип-тиник ҳавонигина кучибди, холос.

Шамол дриадани гул япроғини учиргандай учириб кетибди. Дриада қаршисида ёниб турган машъалани кўрибди, ёрқин олов минора тепасида ёнаётган эмиш. Бу дриаданинг орзиқиб кутган мақсади экан, уни Марсово майдонида ёниб турган қизил маяк нур сочиб кутиб олибди. Баҳор шамоли дриадани мана шу ерга олиб келиб ташлабди. У минора атрофини айланиб учибди, сўнг пастлабди. Бу ердаги ишчилар бу илк бор пайдо бўлган баҳор капалаги бўлса керак деб ўйлашиб-

ди. У жуда эрта пайдо бўлибди, шунинг учун тез ўлиб кетади-да, деб ачинишибди.

Ҳамма миллатларнинг навильонлари ва бинолари устида тўлиной нур сочиб, газ чироқлар ва машғалалар ёниб турганмиш. Ой билан чироқ нурлари чим ўтлоқларни, моҳир қўллар яратган қоя тошларни ёритаётган эмиш, қоялардан «Қонсиз» мастерга бўйсуниб шалола оқаётганмиш. Дриаданинг кўз олдида денгиз горлари, сокин дарёлар, гала-гала балиқлар намоён бўлибди. Гўё киши ўзини катта шиша идиш ичида денгиз ёки теран анҳор тубига тушиб қолгандай ҳис қилармиш. Ҳар томондан қалин шиша деворларни сув қисаётганмиш. Узун ва иланг-биланг қилиб юрган илон балиқдай кичкина денгиз ҳайвонлари гоҳ кўтарилиб, гоҳ сув остига чўкиб, жонли қалтироқ қўллардай шиша деворларига ёпишармиш-да, яна сув тубига чўкиб кетар эмиш.

Бошқа томонда улкан қалқонбалиқ бемалол ён-бошлаб ётганмиш. Каттакон ўргимчакка ўхшаган денгиз қисқичбақаси балиқ устидан қоқина-суқина ўтаётганмиш, бошқа майда-чуйда балиқчалар унинг атрофида гирдикашалак бўлиб юрганмиш.

Сувда қамишлар, оппоқ очилган нилуфарлар ўсиб ётганмиш. Олтинбалиқлар ўтлоқда ўтлаб юрган сигирлардай гала-гала бўлиб турган эмиш, улар бир томонга бурилиб, оқимга қарши оғизларини очишаётган эмиш. Семиз ва ёғлиқ қора балиқ тумшугини шишага қадаб, кўзларини маъносиз олайтираётган эмиш. Бу балиқлар Париж кўрғазмасида эканликларини яхши билишар, бу ерга келгунча узоқ ва толиқтирувчи саёҳат қилганлари хотираларида экан. Уларни бочкага солиб, темир йўлдан олиб келишибди, одамлар денгиз сафарига юрганда денгиз касаллигидан қанчалик азоб тортишса, улар ҳам қуруқликда шунча азоб чекишибди. Балиқлар бу ерга кўрғазмани томоша қилгани келишган экан, ҳозир эса улар денгиз суви тўлдирилган ҳовузларда эмишу уларни одамлар қизиқиш билан томоша қилишаётганмиш. Балиқлар эрта тонгдан то оқшомгача ёнларидан ўтаётган одамлар оқимига боқишибди. Ахир, барча мамлакатлар кўрғазмага ўз вакилларини юборган экан-да. Балиқлар одамлар хусусида фикр ва мулоҳазалар юритишибди.

— Анови хоним тангаликлар туркумидан бўлса керак,— дебди ҳаммаёғи балчиқ жажжигина бир чавақ балиқ,— улар тангаларини ҳар куни икки-уч марта

алмаштириб туришади. Булар оғзидан овоз чиқаришади — буни уларда гаплашиш дейилади. Биз бўлса тангаларимизни алмаштирмаймиз, ўзаро гаплашишимиз ҳам осон, оғиз ва кўзларимизни қимирлатиб қўйсақ бас. Биз улардан анча етукроқмиз.

— Улар энди сузишни ўрганиб олишган,— дебди бошқа бир балиқча.— Мен катта кўлда яшайман. Ёзининг жазирама кунларида одамлар бу ерга келиб, ўзларини сувга отишади, тангачаларини соҳилда қолдириб, яланғоч сузиб юришади. Улар сузишни бақалардан ўрганган бўлишса керак; орқа оёқларини силтаб, олдинги оёқлари билан сузишади, бўлмаса чўкиб кетиш мумкин. Бечора одамлар ҳар қадамда ўлиб-тирилиб бизга таклид қилишади-ю, бари бир ниятларига етишолмайди!

Балиқлар атрофга олазарак бўлиб қарашибди: улар кунбўйи тинмаган одамлар оқими ҳозир ҳам ўтиб турибди, деб ўйлашибди. Ҳа, уларнинг шундай ўйлашида жон бор, агар гапириш жоиз бўлса, уларнинг тасаввурини чалғитган нарсаларининг, юз ва кўланкаларининг фарқига боришарди.

Йўлбарс сингари ола-була тўнли, барчанинг ҳавасини келтирган олабуға балиқ ҳозиргина «инсон кўпиги»ни кўрганини айтибди.

— Мен ҳам кўрдим! Мен ҳам кўрдим! — дебди сариқ касалига учрагандай олтинранг балиқ.— Одамлар «соҳибжамол» деб атайдиган қадди-қомати келишган қизни кўрдим. Унинг оғзи ҳам, кўзи ҳам бизникига ўхшайди, эгнидаги кийими шокилала, зеби зийнатга беланган, ёпиқ соябонни тутиб турарди. Агар у либосларини ечиб, асл қиёфасига кирса, одамлар биз балиқларга ўхшаган қобилиятга эга бўлса, унда қалқон балиқнинг худди ўзи бўларди-қоларди!

— Қармоққа илингани қани?

— Ҳалиги қўлида қоғоз, сиёҳ, ручка, тинмай ёзиб ўтиргани ким бўлди ўзи? Уни репортёр дейишяпти.

— Ҳа, у ҳозиргача шу ерда,— дебди томоғида оилавий жанжаллар изи кўп қолган, моғор босган товонбалиқ, бир куни қармоқ ютиб юборибди, ҳозиргача қоринда ўша қармоқ билан сузиб юрар экан, фақат гапирганида бир оз хириллар экан.— Репортёр дегани,—деб тушунтирибди у,— биз балиқлар тилида малюска, у ҳам ўзидан сиёҳ сачратади.

Шундай қилиб, балиқлар ўз тилларида гурунглаша-

веришибди. Лекин бу ерда, сув тўлдирилган сунъий ғорда одамлар овози ҳам эшитилибди. Булар болгаларининг тарақ-туруқига ҳамоҳанг куйлаётган ишчилар бўлиб, улар эрталабгача ишни тугатиш учун шошилаётган экан. Уларнинг қўшиғи дриаданинг ширин ўйлари бўлиб юборибди, у олдинга интилиб, бу ердан жўнашга шайланибди.

— Сизлар мана шунақасизлар-да, олтин балиқлар! — дебди дриада уларга ва бош ирғабди. — Ҳар ҳолда сизларни кўрдим. Ҳа, ҳа, сизларни биламан, сиз ҳақингизда аллақачонлар эшитганман. Ўз юртида сизлар ҳақингизда қалдирғоч ҳикоя қилиб берганди менга. Бирам чиройли, ярқироқ экансизларки, кўрган кишининг кўзи қувонади-я! Бошқа балиқларни ҳам биламан. Анови семиз товонбалиқ, мановиси мазали зоғора балиқ, балчиққа буланиб турган ановиси эса товонбалиқ бўлса керак! Сизларни яхши биламан, сизлар эса мени танимайсизлар!

Балиқлар кўзларини ола-кула қилиб, нимқоронғиликка тикилишибди, лекин у ердан эшитилган бирорта сўзни тушунишолмабди.

Дриада эса, ғорни тарк этиб, мусаффо ҳавога кўтарилибди. Тезпада муаттар ҳид гупиллаб димоққа урилибди: оламнинг янги мўъжизаси ҳидини — улкан гул — жаҳоннинг ҳамма мамлакатларининг ҳидини таратибди. Бу ерда жавдар понининг ҳам, атирнинг ҳам, рус чармининг ҳам, гул ёгининг ҳам, қоқ балиқнинг ҳам ҳиди анқиб турган эмиш.

Тонгга яқин кўзимизда уйқу, базмдан уйимизга қайтаётганимизда кечаси тинглаганимиз музыка садолари ҳамон қулоғимизда жараңлаб турар эди. Бу куйларни минғирлаб куйлаймиз. Ўлдирилган киши ўлаётган сўнги дақиқада кўрганини кўзида акс этириб қолгандай, тун сокинида кундузги ҳаётнинг шовқинсурони, жилвагарлиғи ҳамон яшарди. Дриада ана шу овозларни илиб олиб, ана шу товушларда эртанги кун туғилишини ҳис этибди.

Дриада бир вақт муаттар ҳид таратаётган атиргуллар орасида тўхтаб қолибди. Кўзига улар танишдай туюлибди, чунки бу гуллар ўз юртида, кўҳна истирохат боғида ва руҳонийнинг боғида ҳам ўсар экан-да. Мари тимқора сочларига таққан анорнинг қип-қизил гуллари ҳам танибди.

Табиат қўйнида ўтган болалик йиллари хотиротлари дриаданинг кўз ўнгидан бирма-бир ўтибди, у атрофдаги манзарага суқ билан боқибди, ором бермас бетоқатлик уни ҳамон мўъжизаларга тўла заллар томон етаклабди.

Тўсатдан у ҳолдан тойганини, дармони қуриганини сезибди. У ҳаммаёққа ёйиб ташланган юмшоқ шарқ гиламлари устида ёстиққа ёнбошлаб дам олгиси, мажнунтол шохлари билан бирга тиниқ сувга эгилиб, муздек сувга шўнғигиси келибди.

Лекин чивинлар тиним нималигини билишмайди, унга аталган ҳаёт эса бир неча дақиқадан кейин тугар экан.

Ўй-фйкрлари дриадага итоат этмай қўйибди, оёқлари ҳадеганда ўрнидан жилмабди. Унинг мадори қуриб, шилдираб оқаётган сув бўйидаги майса устига ўтириб қолибди.

— Сен ер остидан югуриб чиқасан, сен ҳамиша янгиланиб турасан! — дебди у. — Оғзимга томчилаб, мени тетик қил.

— Мен жонсиз сувман, — дебди оқим. — Мени машина ҳайдаяпти.

— Ям-яшил майса, яшнаб туришингни мен билан баҳам кўргин, — деб ялинибди дриада, — хушбўй гулингдан менга битта узиб бер.

— Бизни узишса, қуриб қоламиз, — дейишибди гуллар билан майсалар.

— Ҳаётбахш шамол, юзимдан бир марта бўса ол, у менга ҳаёт ато қилади!

— Ҳадемай қуёш булутлардан бўса олади, шунда улар қизғиш тусга киради, — деб жавоб қилибди шамол. — Бу ерда сен йўқ бўласан, сен мархумлар мамлакатига йўл оласан, барча улуг нарсалар йўқ бўлиб кетганидай, сен ҳам йўқоласан. Орадан бир йил ўтмай, мен яна шу бепоён ялангликда ўйноқлаб югураман, қумларни, чангларни учуриб, ҳавони чанг-тўзонга тўлдираман. Борлиқ чанг-тўзонга айланади.

Дриада ваннада ётиб ўз қон томирларини кесибди, қони қолмагач, ҳолсизланган аёлдай даҳшат ичида титраб-қақшабди. У ўрнидан кўзгалиб, бир неча қадам олдинга юрибди, сўнг кичкина черков рўнарасидаги ўтлоққа яна беҳолланиб ўтириб қолибди. Черков эшиги очиқ бўлиб, меҳробда шамлар ёниб турганмиш, орган чалинаётганмиш.

Нақадар ҳузурбахш музика! Дриада ҳеч қачон бунақа музикани эшитмаган экан, ҳарҳолда у музикада таниш товушларни фарқлай олибди. Назарида музика садолари жаҳоннинг қалбидан таралаётгандай эмиш.

Унинг қулоғига қари эман дарахти ва руҳонийнинг товуши киргандай бўлибди. Руҳоний жасорат, довруғи дoston бўлган қаҳрамонлар ҳақида, худонинг ҳар бир бандаси ўлмаслик ҳуқуқини қўлга киритиш учун нималарни бажо келтириши хусусида гапираётганмиш.

Орган товушлари зўрайиб, юқорига ўрлабди, улар дриадага қуйидагиларни куйлаб беришибди:

«Сенинг ҳаётга ташналигинг, бетоқатлигинг илди-пилдизинг билан кадрдон тупроғингдан суғуриб олди. Шўрлик дриада, сени худди ана шу хароб қилди».

Юмшоқ ва мулойим товушлар йиғлагандай бўлиб, аста-секин тинибди.

Осмондаги булутлар бўзарибди. Шамол шовқин кўтарибди:

— Улик соялар, йўқолинг, қуёш чиқяпти.

Қуёшнинг илк нури дриадага тушибди. У сочилиб, бир томчи ёш, бир томчи шудрингга айланиб, ерга тушибди, из қолдирмайдиган совун кўпигидай бир неча рангда камалакдек товланибди.

Шўрлик дриада! У ҳам бир томчи ёш шудрингдай товланибди-да, ерга сингиб кетибди.

Қуёш нурлари Марсово майдонида, шаффоф қасрлар, баланд уйлар қуршаб олган, дарахтлар ўсиб, фавворалар отилаётган кичкина майдон устида порлабди. Қуёш каштанга ҳам нур сочибди, шунда унинг навалари шалпайиб, барглари сўлиб қолибди, ваҳоланки, у куни кеча баҳордагидай кўм-кўк бўлиб яшнаб турган экан.

«Каштан ўлди», — деб айтишлари билан дриада енгил булутдай бир кўзга кўринибдию ғойиб бўлибди.

Сўлиган каштан гули ерда ястаниб ётган эмиш, ҳатто ҳаётбахш сув ҳам унга жон ато қилолмабди. Кўп ўтмай биров уни топтабди, гуд эзилиб, қумга аралашиб кетибди.

Бу воқеалар чиндан ҳам 1867 йилда Парижда ўтказилган жаҳон кўрғазмаси пайтида бўлиб ўтган. Бундай ҳодисалар ажойиб ўзгаришлар юз бериб турган ҳозирги кунларда ҳам содир бўляпти, бунга ўзимиз шохид бўлдик.

ПАРРАНДАБОҚАР ГРЕТАНИНГ АЖДОДЛАРИ

аррандабоқар Грета хўжайинлар ҳовлисида ўрдак ва товуқлар учун қурилган бинойидек уйда яшар экан. Бу уй бир вақтлар минорали, киравериши кунгурадор, хандақ ва кўтарма кўприклари бўлган хўжайинларнинг кўҳна уйи ўрнида қад кўтарган экан. Унинг ёнгинасида қалин чакалакзор бўлиб, бир вақтлар бу ерда ҳозир ботқоқликка айланган, бир томони кўлча билан туташган боғбор экан. Асрий дарахтлар устида беҳисоб қарға, қузғун ва зағчалар чарх урар, гарчи уларни кўплаб қийратиб турилса-да, сира камаймас экан. Бу қушларнинг товушлари қушхонага ҳам эшитилиб турар, қушхонада эса кекса Грета ўтирар, ўрдакчалар унинг ёғоч кавушлари устида ўйнашар экан. Паррандабоқар Грета ҳар бир ўрдак ва товуқни тухумдан чиққан кунидан бошлаб яхши билар экан. У товуқ, ўрдаклар ва улар учун қурилган ҳашаматли уй билан фархланар экан. Гретанинг хонаси озода ва шинам экан, шундай бўлишини қушхона соҳиббаси хоним талаб қилар экан; у киши бу ерга тез-тез ўзининг олийнасаб ва зодагон меҳмонлари билан келиб турар, уларга ўзи айтгандай, «товуқ ва ўрдаклар казармаси»ни кўрсатар экан.

Гретанинг хонасида кўйлак илиб қўядиган шкаф, кресло, ҳатто жавон ҳам бор экан. Жавонда ярқираб тозаланган мис тахта бўлиб, унга «Груббе» деган сўз ўйиб ёзилган экан. Бу собиқ хўжайиннинг уйида бир вақтлар истиқомат қилган дворяннинг исми экан. Мис тахтани шу ерни кавлаган пайтда топиб олишган экан, кичик руҳоний бу сариқ чақага ҳам арзимади, у фақат кўҳна замондан ёдгорлик, дебди. Руҳоний ўтмиш замонларни ва бу ерлар тарихини яхши билар экан; буни у китоблардан ўқиб олган экан, ҳозир ҳам унинг столи устида талай китоблар қалашиб ётар экан. Руҳоний ўта билимдон одам бўлиб, бинобарин қаргаларнинг энг қариси ундан ҳам кўп нарсани билар экан. Шу қарга бу ҳақда ўз тилида ҳамма ерда бақириб, қагиллаб юрар экан, руҳоний қанчалик билимдон бўлмасин, қарга тилини билмас экан.

Ёзнинг жазирама кунларида оқшом кириши билан ботқоқлик устидан қалин туман кўтарилар, гўё кўл

тепасида қарга, қузғун ва зағчалар кекса дарахтларга чиқиб кетгандай бўлар экан. Бу ерларда рицарь Груббе яшаган ва қалин ғишт деворли кўҳна уй турган пайтларда худди шундай бўлар экан. Ушанда узун занжирга боғланган ит баъзан дарвозадан ташқарига ҳам чиқиб кетар экан; хўжайиннинг минорали уйига тош терилган торгина йўлак олиб борар экан. Уйнинг деразалари тор, ойналари кичкина бўлиб, рақс тушиладиган катта зал деразалари ҳам шунақа экан. Тўғри, гарчи залда эски ногора бўлса-да, энг сўнгги Груббе замонида залда бирон марта ўйин-кулги бўлганини ҳеч ким эслолмасакан. Бу ерда моҳирона ишланган ўйма нақш солинган шкаф ҳам бор экан, унинг ичида нодир гуллар пиёзи сақланар, чунки Груббе хоним боғбончиликни яхши кўрганидан кўчатлар ўтқазиб, ҳаммаёқни яшнатиб юборган экан. Эри эса от миниб овга чиқишни, бўри ва тўнғизларни овлашни яхши кўрар экан; ҳар сафар овга чиққанида, у билан жажжигина қизи Мария бирга борар экан. У эндигина беш ёшга тўлган бўлса-да, отда яхши юрар ва атрофга сергаклик билан боқар экан. Отаси қизини томоша қилгани келган деҳқон болаларини уриб ҳайдар, қизи эса шу вақтларда итларни қамчилар, шу билан у хумордан чиқар экан.

Хўжайиннинг кўрғони ёнидаги ертўлада истиқомат қилувчи деҳқоннинг олийнасаб, ёш оймқиз билан тенгқур Серен исмли ўғли бор экан, у дарахтларга тармашиб чиқишга уста экан, шу важдан Мария уни доимо дарахтдан қуш уяси олиб тушишга мажбур қилар экан. Шу вақтларда қушлар жон-жаҳдлари билан чирқиллашар экан. Бир сафар қушлардан сал каттароғи Сереннинг қовоғини чўқиб олганда тирқираб қон оқиб кетган экан. Кўзига зиён етмаган бўлса гўрғайди, деб ҳамманинг ўтакаси ёрилиб кетибди, хайрият, кўзи омон қолибди. Мария Груббе болани «менинг Сереним» деб чақирар экан. Бир куни Сереннинг отаси камбағал Йон ҳам қизнинг марҳаматидан баҳраманд бўлибди. Кунлардан бир кун у айб иш қилиб қўйибди, уни ёғоч байталга миндириб, жазо бермоқчи бўлишибди. Отнинг белида битта юпқа, қиррали тахта бўлиб, унинг оёқлари тўртта тиргақдан иборат экан; Йон байталга минибди, у отда ўрнашиб ўтирсин деб икки оёғига оғир ғиштлар боғлаб қўйишибди. Деҳқоннинг башараси азоб-уқубатдан буришиб кетибди. Буни кўрган Серен додлаб йиғлай бошлабди ва кичкина Мариядан ёрдам сўраб ялиниб-ёлборибди; қизча шу за-

хотиёқ Йонни отдан тушуришга буйруқ берибди, мулозимлар унинг буйруғига итоат қилишмабди, шунда қиз ер тепиниб, отасининг енгидан қаттиқ тортқилаган экан, унинг енги йиртилиб кетибди. Мария айтган гапини қилдирадиган қиз экан, алоҳи Йонни қўйиб юборишибди.

Шу пайт Груббе хоним қизининг ёнига келиб, унинг бошини силаб, унга меҳрибонларча тикилибди. Мария онасининг бу қарашига тушунмабди.

Қизча онаси билан сайр қилишдан, овчи итлар олдига боришни маъқул кўрибди. Онаси эса ўзи ёлғиз боғ оралаб пастга — кўл томонга йўл олибди, кўл бетида нилуфарлар чаман-чаман очилиб ётганмиш. Груббе хоним чиройли гулларга ҳавас билан боқибди.

— Нақадар гўзал-а! — дебди у.

Боғда хоним ўз қўли билан ўтқазган нодир бир дарахт бор экан; унинг номи қонхўр қорақайин бўлиб, бошқа дарахтлар орасида хабашга ўхшаб турар, ҳатто барглари ҳам қорамтир экан. Қонхўр қорақайин офтобда жизгинаги чиқиши керак экан, агар у соясалқинда ўсганда бошқа дарахтлар сингари яшил тусга кириб, ўзининг одатдан ташқари қиёфасини ўзгартириши мумкин экан. Баҳайбат каштанларга ҳам, буталарга ҳам, бўйчан ўт-ўланларга ҳам сон-саноксиз қушлар уя қуриб юборган экан. Қушлар боғда ўзлари учун хавф-хатар йўқлигини билгандай, дориламон юришар экан.

Бир вақт боғда жажжи Мария билан Серен пайдо бўлибди. Серен илгари хабардор бўлганимиздай, дарахтлар устига чиқишга, қуш уяларини бузишга, тухумларни ва қип-қизил жиш қуш болаларини олиб тушишга моҳир экан-да. Каттаю кичик ҳамма қушлар безовта бўлишибди. Ўт-ўланлар орасида қизғиш қушчалар чийиллаб, баланд дарахтлар тепасида қарга, қузгун ва зағчалар жон-жаҳдлари билан қағиллашибди. Қанотли жониворлар ҳозир ҳам ана шундай чирқиллашади.

— Нима қияпсизлар, болакайлар! — деб даҳшатга тушибди хоним. — Бу ғирт инсофсизлик-ку!

Серен уялиб кетибди, олижаноб ойимқиз хижолатдан қизариб, қовоғини солиб тўнгиллабди:

— Отам бунга рухсат берди! — дебди.

— Йўқол бу ердан! Йўқол! — чинқиришибди улкан қушлар, сўнг улар учиб кетишибди, лекин борадиган бошқа ерлари бўлмаганидан эртаси яна қайтиб кели-

шибди. Маъсум ва ювош хоним кўп умр кўрмабди. Олло таоло уни ўз даргоҳига чақириб олибди. У самода ўз кўргонидан ҳам шинам ва ҳашаматлироқ уйга учрабди. Унинг жасадини черковга олиб келишганда черков кўнғироқлари жаранглабди, камбағалларнинг кўзи жиққа ёшга тўлибди — у бева-бечораларга жуда меҳрибон аёл экан-да.

Хоним ўлгандан кейин у ўтқизган дарахтларга ҳеч ким қарамай қўйибди, боғдан файз кўтарилибди.

Айтишларига қараганда, Груббе жаноблари ўжар ва қайсар одам экан, лекин қизи ёш бўлишига қарамай, отасига сўзини ўтказар экан: отасини кулдириб, ўз айтганини қилар экан. Қиз ўн иккига кирибди: у бўйчан, бақувват, кўзлари чаросдек қора қиз бўлиб, йигитлардай от чоптирар, мерганликда ҳам ҳеч кимдан қолишмас экан.

Бир куни уларни кига мўътабар меҳмонлар, мамлакатнинг энг машхур одамлари — ёш қирол билан унинг ўғай акаси ва садоқатли дўсти Ульрик Фредерик Гюльденлёве келишибди, улар тўнғиз овлаб, бир-икки кун Груббе жанобларникида меҳмон бўлиш ниятида экан.

Гульденлёве дастурхон атрофида Мария Груббе билан ёнма-ён ўтирибди, у қизнинг бошини ушлаб, гўё яқин қариндошидай пешанасидан ўпибди. Қиз эса йигитнинг башарасига шапалоқ тортиб юборибди, уни кўргани тоқати йўқлигини изҳор қилибди. Ўтирганлар буни беғараз ҳазилга олиб, шарақлаб кулиб юборишибди.

Ўшанда қизчанинг гаплари йигитга сариёғдай ёқиб қолибди, орадан беш йил ўтгач, Мария ўн етти ёшга тўлганда чопар қиролдан ёрлик олиб келибди. Ёрликда жаноб Гюльденлёве олижаноб оймқизга уйланажағини изҳор қилибди.

— У бутун қиролликда энг машхур ва ахлоқли одам! — дебди қизига Груббе жаноблари. — Таклифига рози бўл,

— Унинг афти қурсин, — дебди Мария Груббе, лекин ноз-фироқ қилмабди, мамлакатнинг энг машхур одами, қиролнинг сирдошига тегишга рози бўлибди.

Кумуш уй-рўзгор жиҳозлари, жун кийимлар, ошхона асбоблари ва кўрпа-ёстиқлар денгиз орқали Копенгагенга жўнатилибди. Мария эса қуруқлик орқали ўн кун йўл босиб Копенгагенга етиб келибди. Елкан йўл олган томонга шамол эсмагани сабабли қизнинг сепи

Копенгагенга тўрт ой деганда, Гюльденлёве хоним аллақачон ғойиб бўлганда етиб келибди.

— Унинг шойи кўрпачасида ётгандан кўра, дағал тўшакда ухлаган маъқул!!!— дебди хоним.— У билан бир каретада юргандан, ялангоёқ йўл босганим яхши!

Кеч куз кунларининг бирида Орхус шаҳрига иккита аёл келибди: булар жаноб Гюльденлёвенинг хотини Мария Груббе ва унинг оқсоч қизи экан. Улар Вейледай отлик, у ердан Копенгагенга эса кемада келишибди. Аёллар Груббе жанобларининг тошдан қурилган кўргонига киришибди. Рицарь қочоқларни яхши кутиб олмабди. У қизини дўқ-пўписа қилиб қарши олибди, шундай эса-да, унга тунаш учун жой берибди, эрталаб нонуштада унинг олдига пиво билан қора нон қўйибди. Эрталаб ҳам қовоғидан қор ёғилиб, қизини уришибди. Отасининг бу ҳолатини илк марта кўрган қиз бунга чидолмабди. Мария ювош қизлар тоифасидан бўлмаганидан, отасига бўш келмабди, у ади деса, қиз бади дебди! Эри билан бирга яшашдан безор бўлган қизнинг қалби ғазаб ва нафратга тўлибди. Қиз покдомон ва ориятли бўлганидан у билан яшашни ор билибди.

Орадан ғам-ғуссага тўла бир йил ўтибди. Ота-бола учрашиб қолган пайтларда ҳатто бир-бирларига аччиқ-тизиқ гапларни айтишни ҳам раво кўрмай қўйишибди. Аллақачон гишт қолиқдан кўчган эди. Ёмон гаплар оқибати яхшиликка олиб бормади.

— Иккимиз бир уйда ортиқ яшолмаймиз!— дебди отаси ниҳоят.— Эски кўргонимизга жўна, тилингни тий, йўқса, маломатга қоласан.

Шу-шу улар ажрашиб кетишибди: қиз оқсочи билан ўзи туғилиб ўсган уйга, черков дахмасида масъум ва мулойим онаси абадий ухлаб ётган жойга кўчиб келибди; бу уйда кекса подачи яшаётган экан. Хоналар ифлос, боғни ўт-ўланлар босиб кетган, дарахтларнинг шох ва буталари ўсиб, чирмовиқлар чирмашиб ётган эмиш. Қонхўр қорақайиннинг атрофи чакалакзор бўлиб кетибди, барглари бошқа дарахтларнинг япроғи сингари кўм-кўк бўлиб қолибди, илгариги кўркидан асар ҳам қолмаганмиш! Кузғунлар, қарға ва зағчалар азим каштан дарахтининг учларида гала-гала бўлиб қўниб туришган эмиш; улар овозлари борича қағиллаб, бир-бирларига:

— Инларимизни бузиб, жиш болаларимиз билан тухумларимизни ўртоғига мажбур қилиб олдирган қиз қайтиб келибди! Ўғри бола эса, ҳозир шох-япроқсиз

мачта деган дарахт устига тармашиб чиқяпти, агар шундай қилмаса унинг адабини бериб қўйишади!— дейётган эмиш.

Бу воқеаларни шу кунларда руҳоний айтиб берди: «у эски китоблар ва қўлёзмалардан бу ҳақда билиб олган, эндиликда бошқа ёзувлар қаторида унинг столи устида Мария Груббе қиссаси ҳам сақланар эмиш.

— Тақдир кишини не қўйларга солмайди-да: гоҳ, кўкларга кўтаради, гоҳ ерга уриб чилпарчин қилади, бу дунёнинг ишлари шунақа,— дерди у.— Бунақа қиссаларни тинглаб хайратга тушасан киши.

Келинлар, Мария Груббе нима бўлганини эшитайлик, лекин шу кунларда ўзининг яхшигина қушхонасида яшаётган паррандачи Гретани ҳам эсдан чиқармайлик. Илгари замонларда Мария Груббе худди шу қушхона ўрнидаги қўрғонда яшаган, лекин Мариянинг феъли Гретаникига мутлақо ўхшамас эди.

Қиш билан баҳор ўтиб, ёз келибди, яна изғирин шамол эсган ҳамда нам денгиз тумани атрофни қоплаб олган куз бошланибди. Бу ердаги қўрғонда ёлғиз яшаш зерикарли экан.

Бир куни Мария қўлига милтиқ олиб, ов қилгани ялангликка келибди; у қуён, тулки ва учраган қушларни овлабди. Ов қилиб юрган пайтида бир неча бор унга Нёрребек қўрғонида истиқомат қилувчи таниқли дворян Палле Дюре тўқнаш келибди, у ҳам ёнида итлари билан ов қилиб юрган экан. Бу новча ва барваста йигит Марияга кўрсатган жасоратлари ҳақида мақтанишни яхши кўрар экан. У Фюн оролида яшар, Эгескоу қўрғонининг марҳум эгаси, жасорати шу кунларгача дoston бўлган жаноб Брокенхюс билан ҳам куч синашган экан. Палле Дюре унга таклид қилиб дарвозасидаги занжирда овчилар бурғусини осиб қўйишни буюрибди, отлиқ ташқарига чиқиб кетаётиб, занжирга осилибди, шунда от-поти билан юқорига кўтарилиб, бурғуни чалган экан.

— Мария хоним, биз томонларни ҳам бир кўриб келинг,— деб таклиф қилибди у.— Нёрребекнинг ҳавоси мусаффо!

Мариянинг унинг қўрғонига боргани ҳеч қаерда ёзилмаган, лекин Нёрребек черковининг шамдонларидаги ёзувлардан Нёрребек қўрғони соҳиблари Палле Дюре ва Мария Груббелар учун қурбонлик қилинганини ўқиб олиш мумкин экан.

Палле Дюре бақувват йигит бўлиб, сира ароққа

тўймас экан, ухласа хурраги чўққанинг хўриллашига ўхшар, юзлари қип-қизил бўлиб, ҳамиша терлаб юрар экан.

Груббе жанобларининг қизи Палле Дюре хоним эри хақида:

— Тўнғиздай беҳаё, мушукдай аймақи, — дер экан.

Унинг Палле билан бирга туриши кўп ўтмай меъдасига тегибди, у билан бирга яшашнинг қизиғи қолмабди.

Бир куни қўрғонда дастурхон тузашибди, лекин кўйилган овқатларни ейдиган одамлар бўлмаганидан, у совиб қолибди: Палле Дюре тулки овлаб юрар, хонимни ҳар қанча ахтаришса ҳам, топиша олмабди. Палле Дюре уйига тунда қайтибди. Дюре хоним кечаси ҳам, эрталаб ҳам уйига қайтмабди. У ҳеч ким билан хайрлашмай Нёрребек қўрғонини тарк этибди.

Ҳаво совуқ, изғирин шамол эсиб, бир гала қора қушлар қағиллаб Мариянинг бошида чарх урибди. Мария қушлардан ҳам баттар бошпанасиз экан.

Аввало Мария жанубга йўл олиб, Неметчинага кирибди, у ерда бир неча қимматбаҳо узукларни сотиб пуллабди, у ердан шарққа, сўнг ғарбга йўл олибди. У бутун олам, ҳатто парвардигор билан ҳам чиқишолмай, мақсадсиз яшай бошлабди, унинг руҳи аянчли ва ожиз бўлиб қолибди; кўп ўтмай унинг жисми ҳам шу қиёфага кирибди; у оёғини аранг судраб босибди. Тинка-мадори қуриган Мария ҳолсизланиб ерга йиқилибди, шунда қизғиш қушни босиб олишига сал қолибди. Қушча аранг ўзини қутқариб қолибди.

— Чуг! Чуг! Эҳ, ўғри қиз! — деб чийиллабди қизғиш қуш, улар ана шундай чийиллашар экан.

Мария ҳеч қачон яқинларининг нарсасига кўз олайтирмаган экан, лекин ёшлигида одамларни қушлар уясини бузишга, тухум ва жиш болаларини олишга мажбур қилган экан, у ана шуларни хотирлабди.

Мария ётиб қолган жойдан соҳилдаги қумтепалар кўриниб турар экан; у ерда балиқчилар яшар экан. Мария тамоман ҳолдан тойганидан балиқчилар олдига етиб боришга мадори келмабди. Соҳилнинг улкан балиқчи қушлари бир вақтлар ўз уйидаги қарга, қузгун ва зағчалар сингари унинг тепасида чинқариб чарх урибди. Қушлар унга яқинлашиб келганидан назарида опшоқ балиқчи қушлар қорайиб кетгандай бўлибди, тун тушгандай кўз олди қоронғилашибди.

Ўзига келиб, бундай қараса, биров уни қўлида

кўтариб кетаётган эмиш; у ўзини бақувват бир йигит кўлида кўрибди. Мария унинг соқол босган юзига, қошини иккига бўлиб юборган тиртигига боқибди. Йигит бу бебахт қизни кемага олиб борибди, буни кўрган бошлиқ йигитнинг таъзирини берибди.

Эртасига кема елканларини кўтариб, денгизда сузиб кетибди. Мария Груббе эса соҳилда қолмабди; у ҳам сафарга отланибди. Лекин у сафардан қайтиб келдимикин? Қайтган бўлса ҳам, қаерга келганини ҳеч ким билмас экан.

Бу ҳақда ҳам руҳоний хабар бериши мумкин, бу ажойиб қиссани ўзи тўқимаган, уни ишончли манбалардан, ўзимиз олиб ўқишимиз мумкин бўлган эски китобни ўқиб, билиб олган.

Ажойиб китоблар ва ҳажвиялар ёзган Дания ёзувчиси Людвиг Хольберг ўз хатларида Мария Груббе ҳақида, тақдир уни қайси кўйларга солгани ҳақида ёзган, унинг китобларида ўтмиш ва унинг одамлари кўз олдимизда худди тирикдай гадаланади. Мария воқеасини эшитиш фойдадан холи эмас, уни эшитарканмиз, ҳозир ҳам ўзининг яхшигина қушхонасида мамнун ва хушчақчақ яшаган паррандачи Гретта беихтиёр ёдимизга тушади.

Кема елканларини кўтариб, йўлга чиқибди. Ундан кейин Мария Груббе ҳам йўлга отланибди, биз худди шу ерда қолган эдик.

Орадан кўп йиллар ўтибди.-

1711 йил кирибди, Копенгагенда вабо авж олибди. Дания қироличаси ўз юрти Германияга жўнаб кетибди, қирол ҳам пойтахтни тарк этибди, мажоли келган ҳамма одам шаҳардан қочиб кетибди. Копенгагендан талабалар ҳам, ҳатто улар орасидан қироллик уйларида яшаётганлари ҳам кетишга ҳаракат қилибди. Бинобарин, Регенсен ёнидаги Борхов коллегиясида кўпроқ ушланиб қолган сўнгги студент ҳам шаҳардан чиқиб кетмоқчи бўлибди. Унинг кўзига кийим-кечаклари кўринмабди. У китоб ва ёзувларга тўла халтачасини кўтариб, тунги соат иккиларда кўчага чиқибди. Шаҳарни нам, рутубатли туман қоплаб олган эмиш; кўчада тирик жон кўринмас эмиш, ҳамма ҳовли дарвозаларига крест аломати кўйилган эмиш; бу белги шу уйда ё вабо тарқалган ёки одамлари бутунлай қирилиб кетган, деган маънони билдирар экан. Бир вақтлар Юмалоқ минорадан қирол саройигача борадиган Чёдманнеграде деб номланган узун ва айланма кўчада ҳеч зог йўқ

эмиш. Талабанинг ёнидан ўликлар ортилган катта арвалар гулдураб ўтибди, аравакаш қамчисини ўйнатган экан, отлар чошиб кетибди. Ёш талаба қутидаги спирт шимдирилган латтани бурнига олиб борган экан, ўткир ҳид димоғига урилибди.

Тор кўчалардан биридаги ертўладан баланд айтилаётган ашула ва туни билан тинимсиз ичкиликбозлик қилаётган шаҳарликларнинг қаҳқаҳаси эшитилибди; улар вабо эшик орқасида яшириниб турганини, сал бепарво бўлсанг, бошқа мархумлар сингари ўлик аравага улоқтирилиши мумкинлигини унутиш ниятида шундай қилишаётган экан. Талаба сарой кўприги ёнидаги кема тўхтайдиган жойга борибди, у ерда бир неча кичик кемалар турган эмиш; кемалардан бири вабо тарқалган шаҳардан тезроқ жўнаб қолиш ниятида лангарини кўтара бошлабди.

— Елканимиз-йўл олган томонга шамол эсиб қолса, эсон-омон Грэнсунддан Фальстерга етиб оламиз, — дебди бошлиқ ва улар билан бирга кетишга ҳозирланаётган талабадан исми нималигини сўрабди.

— Исминим Людвиг Хольберг! — дебди талаба.

Бу ном бошқа номлардай жарангламабди, унчалик эътиборни ҳам тортмабди. Энди бу ном Даниядаги энг машҳур номлардан бири бўлиб қолибди: ўша пайтларда Хольберг ёш, ҳеч ким уни танимас экан.

Кема сарой ёнидан ўтибди. Тонг отмай у очиқ денгизга чиқиб олибди. Енгил шабада эсиб, елканларни шиширибди, талаба эсаётган шабадага юзини тутиб, уйқуга кетибди; бу иши унчалик яхши бўлмабди.

Учинчи куни эрталаб кема Фальстерда лангар ташлабди.

— Уйни арзонга ижарага қўядиган одамни билмай-сизми? — деб сўрабди Хольберг кема эгасидан.

— Яхшиси, сиз Буррехюс кечигига бориб, паром ҳайдовчи аёлга учранг, — дебди бошлиқ. — Ўзингизни одобли йигит қилиб кўрсатаман десангиз, у кишини онахон Серен Серенсен Меллер деб атанг. Лекин эҳтиёт бўлинг, одоб меъёрини ошириб юборманг, жаҳли чиқади. Эрини қандайдир жинояти учун қамаб қўйишган, паромни аёлнинг ўзи ҳайдайди, қўллари жуда бақувват.

Талаба халтасини кўтариб, паромчи аёлнинг қорувулхонасига борибди. Эшик занжирланмаган экан, бола тутқичидан сал тортган экан, эшик очилиб кетибди, у ерига тош ётқизилган хонага кирибди. Бола хонада

кенгина қишлоқича сўри устига солинган ўринни кўрибди.

Эндигина жўжа очиб чиққан, сўри поясига боғлаб қўйилган оқ товук сув идишини ағдариб тўқиб юборибди. Беланчакда ётган боладан ташқари бу хонада ҳам, қўшни хонада ҳам ҳеч ким йўқ эмиш. Ниҳоят паром кўринибди. Унда бошдан-оёқ кенг плашта бурканиб олган, эркаклигини ҳам, аёллигини ҳам ажратиб бўлмайдиган бир одам ўтирган эмиш. Паром қирғоққа келиб тўхтабди.

Кўп ўтмай хонага қадди-қомати келишган, виқорли бир аёл кириб келибди; тимқора қошлари остидаги қора кўзлари мағрур боқар эмиш. Бу — паромчи онахон Серен экан; агар қузғунлар, қарга ва зағчалар бўлганда, бу аёлнинг номини бошқача, бизга таниш бўлган номини айтарди.

Аёл қовоғини уйиб болага назар ташлабди, кўринишидан камгапроққа ўхшар эмиш, бинобарин, у талаба билан гаплашибди, то Копенгагенда вабо тугагунча уни уйда боқиб туражагини айтибди.

Яқиндаги шаҳардан паромчи хотиннинг қоровулхонасига баъзи бир инсофли шаҳарликлар ташриф буюриб туришар экан. Франц Дастаррасоз билан Сиверт Божхоначи¹ ҳам бу ерга келиб туришар экан; улар қоровулхонада бир кружкадан пиво ичиб, ёш талаба билан суҳбат қуришар, уларнинг айтишича бу йигитча гапнинг фаҳмига борадиган, грекча ва лотинчани бемалол ўқий оладиган, олимларга хос заковатга эга бўлган одам эмиш.

— Қанча оз билсанг, ҳаёт машаққатини шунча оз тортасан,— дебди болага бир куни онахон Серен.

— Ишингиз оғир экан!— дебди Хольберг кунларнинг бирида аёлнинг кир ювиб бўлиб, ўтин ёраётганини кўриб.

— Бу ишни мен қилмай, ким қиларди!— дебди Серен.

— Ешлигингиздан бери шунақа оғир иш қиласизми?

— Қўлларимдан пайқамаяпсизми?— дебди аёл, сўнг кичкина, лекин бақувват, дағал қўлларини кўрсатибди. — Қўлимга қараб бир ўқиб юборинг-чи. Ўқишга устасиз ку!

¹ Франц Дастаррасоз ва Сиверт Божхоначи — Л. Хольберг пьесалари қахрамонларидан

Рождество байрамы арафасида қаттиқ бўрон кўтарилибди; совуқ заптига олибди, шамол одамлар юзига захрини сочиб, ўкирибди. Онахон Серенни ҳеч қанақа об-ҳаво ташвишга солмабди, у чакмонига яхшироқ ўраниб, кўзига қалпоқни тушириб олибди. Туш пайтидаёқ қоровулхона ним қоронғи бўлиб қолибди. Аёл ўчоққа шох-шабба ва торф ташлаб, бошмоғини ямай бошлабди. Оролда битта ҳам ямоқчи йўқ экан. Кечга яқин талаба билан суҳбатлашибди, у одатдагидан анча кўп гапириб, эри ҳақида ҳикоя қилибди.

— Эрим тўсатдан драгёрлик бир кема бошлиғини ўлдириб қўйди, уни Хольмада оёғига исканжа уриб, уч йил қамоққа ҳукм қилишди. У оддий бир матрос эди, ҳеч ким унинг ёнини олмади, қонун шуни талаб қилар эди.

— Қонун ҳаммага бир хил, зодагонлар учун ҳам, — деб эътироз билдирибди Хольберг.

— Сизнингча у шундай! — дебди онахон Серен, ўчоқдаги оловга тикилганича жим қолибди; сўнг яна гап бошлабди. — Сиз Кай Люкке ҳақида эшитганмисиз? Ўз черковларидан бирини бузишга буйруқ берган-чи? Гап бундай, роҳиб Маде унинг бу қилиғи учун черков минбарида туриб ҳақорат қилаётганида Люкке роҳибнинг оёқларига исканжа уришга буйруқ бериб, ишини судга оширади, ўз мавқеидан фойдаланиб, унинг бошини кесишга ҳукм қилади, жаноб Маденинг ўша захотиёқ калласи танидан жудо қилинади; бу тасодифий қотиллик эмас, бу ундан ҳам ёмон иш, Кай Люкке ўшанда эркин қуш бўлганидан худди ўша кўйи қолаверади.

— Судлар ҳам ўзгармади! — дебди Хольберг. — Ҳозирча эса кўп нарса ўзгариб кетди.

— Бу сафсатагизни каллаварам одамларга айтинг, — дебди онахон Серен.

У ўрнидан туриб қўшни хонага — қизалоғи ётган жойга кириб кетибди. Уйни йиғиштириб, болани яхшилаб ётқизибди, кейин сўрига талабага ўрин солиб берибди, йигит гарчи Норвегияда туғилган бўлсада, тезда совқотиб қолибди, буни сезган аёл жун адёлни унга берибди.

Янги йил тонгида ҳаво очиқ, қуёш чарақлаб турган эмиш, совуқ зўрлигидан ер музлаб, қатқалоқ бўлибди, юриш анча осонлашибди. Шаҳар қўнғироқлари одамларни ибодатга чақирибди. Талаба Хольберг жун плашга ўранволиб шаҳарга боришга жазм қилибди.

Буррехюс кечуви устида қузгунлар, қарға ва загчалар қагиллаб, шовқин-сурон кўтариб, гала-гала бўлиб учиб юришган эмиш; уларнинг товушлари ҳатто қўнгироқлар овозини ҳам босиб кетибди. Онахон Серен қоровулхонадан чиқиб, мис қозонга қор тўлдирибди, уни эритиб, ичимлик сув тайёрламоқчи бўлибди; у боши узра чарх ураётган қушларга боқиб, ўзича хаёлларга ботибди.

Хольберг черковга борибди; черков йўли шаҳар дарвозаси ёнидаги Сиверт Божхоначи уйи олдидан ўтар экан, у қайтиб келаётганда уни занжабил солинган ёвғон аталага таклиф қилишибди; бу ерда онахон Серен хусусида гап кетибди, лекин Божхоначи аёл ҳақида унчалик кўп нарса билмас, уни биладиган одамлар ҳам оз экан. Божхоначи аёлни бу ерлик, фальтерлик эмаслигини, бир вақтлар егани олдида, емагани кетида ҳаёт кечирганини, эри оддий матрос бўлиб, анча қизиққон киши эканини, аччиқ устида драгерлик кема бошлигини отиб ташлаганини билар экан, холос.

— У хотинини роса дўппосларди, шунга қарамай, у доимо эрининг ёнини оларди.

— Мен бунақа муомалага тоқат қилолмасдим, — дебди Божхоначининг хотини. — Мен ҳам оддий одамнинг қизи эмасман! Отам қиролнинг пайпоқдўзи бўлган.

— Шунинг учун ҳам эрингиз кирол амалдори-да, — дебди Хольберг ва одоб билан таъзим бажо келтирибди.

Оқшом тушибди, янги йил оқшомида кичик Исога таъзим қилгани келган учта шарқ подшолари хотираси учун байрам қилишар экан. Онахон Серен Хольбергнинг олдида «уч подшо шами»ни қўйибди.

— Ҳар бир эрга биттадан — шам, — дебди Хольберг.

— Ҳар бир эрга биттадан шам дейсизми? — сўрабди аёл унинг юзига тикилиб...

— Ҳа-да, ҳар учала шарқ подшоларига биттадан шам! — деб уқтирибди Хольберг.

— Шунақа денг! — дебди аёл ва анча вақт жим бўлиб қолибди.

Лекин ўша байрам оқшомида талаба кўпгина сирлардан воқиф бўлибди.

— Эрингизни қаттиқ севаркансиз, — дебди Хольберг онахон Серенга. — Одамларнинг гапига қараганда, у ҳар куни сизни хўрларкан, ураркан.

— Уларнинг нима иши бор! — дебди аёл. — Болалигимда ана шундай калтак еганимда фойда бўларди,

ндиликда бу калтаклар қилган гуноҳларимнинг жазо-
ли бўляпти. Эрим менга қанчалик яхшилик қилганини
лғиз ўзим биламан,— аёл шундай дебдию қаддини
стлабди.— Изғирин шамол суяк-суякдан ўтиб эсаёт-
ган ялангликда беҳол, бемадор, ҳеч қимга керагим йўқ
бўлиб ётганимда, қарға-қузғунларга ем бўлишга сал
олганимда у мени кўтариб, кемага олиб борди, бунинг
вазига бошлиқдан яхшигина сўкиш эшитиб олди. Мен
имжон аёллардан эмасдим, тузалиб кетдим. Ҳар қим-
нинг ўзига яраша феъл-атвори, Сереннинг ҳам ўз феъл-
атвори бор, қирчанғи отнинг юганига қараб баҳо бе-
рилмайди. Қирол ноиблари ичида энг назокатли ва энг
одагон ҳисобланган олдинги эримга қараганда бу эрим
билан бахтлироқ ҳаёт кечирар эдим. Мен қирол ноиби
Гюльденлёвега ҳам текканман, у қиролнинг ўғай акаси
эди; кейин Палле Дюрага турмушга чиқдим. Иккови
кки хил олам бўлиб, мен эса бошқа бир олам эдим!
Роса валақладим-да, эвазига сиз кўпгина нарсаларни
билиб олдингиз.

Шундай деб, аёл хонадан чиқиб кетибди.

Бу аёл Мария Груббе эди: унинг тақдири ана шу-
нақа ажабтовур бўлди.

Аёл шарқ подшоларига бағишланган яна учта бай-
рамни кўрибди; Хольберг уни 1716 йилда вафот этди
деб ёзди. Лекин у онахон Сереннинг қачон тобутга
тушганини, Буррехюс кечуви устида қора қузғунлар
чарх уриб айланганини ёзмаган, бу ҳақда у ҳеч нарса
билмас эди, кўмиш маросими вақтида тинчлик зарур-
лигини билгандай, қузғунлар шовқин кўтаришмабди.
Онахон Сереннинг жасади ерга қўйилиши биланоқ
қушлар ғойиб бўлишиб, ўша кун кечқуруноқ Ютлан-
дияда пайдо бўлишибди. Кўҳна кўргон усти
қарға-қузғун ва зағча галаларига тўлиб кетибди. Улар
бир-бирларига гал бермай чуғурлашибди, қағиллашиб-
ди, бир гапни тезроқ айтишга ошиқишибди. Эҳти-
мол, улар уяларини бузган, тухумлари ва пати чиқмаган
жиш болаларини ўғирлаб кетган, ҳозир эса оёғига те-
мир исканжа урилиб, Хольм оролида юрган дехқон
ўғлони ёки ўз ҳаётини Грёнсундда паромчиликда ту-
гатган олижаноб хоним ҳақида гапиришмоқчи бўлса
керак.

— Қағ-қағ! Чирр-р-ройли! Чир-р-ройли!— деб
қийқаришибди улар.

Кўҳна кўргонни бузишганда эса ўша қузғунлар-
нинг авлоди ҳам:

— Қағ-қағ! Чир-р-ройли! Чир-р-ройли! — деб қичқиришибди.

— Гарчи қичқиришга ўрин қолмаса-да, улар ҳамон бурунгидай қичқиришяпти, — деди рухоний бу қиссани ҳикоя қилар экан. — Дворян Груббенинг зоти тугади, қалъани бузиб ташлашди, унинг ўрнига тилла суви югуртирилган флюгери бор ҳашаматли қушхона қурилди. Унда ҳозир кекса паррандачи Грета ўтирибди. У бу бинодан беҳад хурсанд! Агар у бу ерга тушиб қолмаганида, бирорта ибодатхонада умри ўтиб кетган бўларди.

Унинг атрофида каптарлар чарх уриб, куркалар куркулаб, ўрдаклар га-ғалаб юрибди.

— Грета ҳақида ҳеч ким ҳеч нарса билмайди! — дейишибди паррандалар. — У зурриётсиз аёл эди. Унга раҳмлари келганидан бу ерда яшашга ижозат беришган. Унинг на ўрдак отаси, на ўрдак онаси ва на жигаргўша жўжалари бўлган.

Ҳарҳолда Гретанинг насл-насаби бор бўлиб, ўзи эса бундан беҳабар эди, столи устида талай ёзувлар бўлса-да, рухоний ҳеч нарса билмасди. Лекин қари қарғалардан бири Гретанинг аجدодларини билар эди, шу вайдан у бу ҳақда ҳикоя қилиб берибди. Қарға ўз ойиси ва момосидан Гретанинг онаси ва момоси ҳақида ҳикоя эшитган экан. Биз ҳам бу ҳикояни биламиз, момоси ёшлигида от чоптириб, бутун оламга ва барча қуш уяларига хўжайиндай атрофга виқор билан назар ташлаб, гердаиб юргани хотирамизда. Биз уни арчагуллар ўсган ялангликда, қумтепалар ортида ётганини, кейинроқ Буррехюс кечувида ишлаганини кўрганмиз. Унинг энг сўнгги аждоди — набираси бир вақтлар кўҳна кўрғон бўлган, қора ёввойи қузғунлар ётган жойга, ўз уйига қайтиб келди. Лекин у қўлга ўргатилган уй паррандалари орасида ўтирибди, у қушларни, қушлар эса уни яхши билишар эди. Паррандачи Гретанинг заррача армони йўқ, у оламдан ўтса ҳам хурсанд, чунки ошини ошаб, ёшини яшаб бўлди.

— Тобут! Тобут! — деб қағиллашибди қарғалар.

Шундай қилиб паррандачи Гретани тобутга солишиб, дафн қилишибди, лекин унинг қаерга кўмилганини ҳеч ким билмайди, агарда қари қарға тирик бўлганда, ўша биларди, холос.

Биз энди кўҳна кўрғон тарихи, қадимий дворян зоти ва паррандачи Гретанинг авлод-аждодларини билиб олдик.

НИМА ҲИЛАБ ТОПИШ МУМКИН

Ир бор экан, бир йўқ экан, бир йигит бўлган экан; у шоир бўлиш учун астойдил тиришибди, пасха байрамигача шоир бўлиб олиб, кейин уйланмоқчи, ижод қилиб бой-бадавлат яшамоқчи бўлибди. Шоир бўлиш унча қийин эмас; бир нималарни ҳилаб топса бўлди-да, лекин нимани ҳилаб топиш мумкин? Ҳамма гап ана шунда! Эсиз, кечикиб туғилган экан-да! У оламга келгунга қадар ҳамма воқеалар тамом бўлиб, ҳаммаси шеъриятда куйланиб бўлибди.

— Бундан минг йил муқаддам туғилганларнинг бахти бор экан!— дебди у.— Ўз номини абадийлаштириш уларга осон бўлган. Ҳозирги замонамиздан юз йил илгари туғилганлар ҳам бахтиёр бўлишган, улар учун ёзишга арзигудай нарсалар бўлган. Лекин ҳозир оламда ҳамма нарса куйланиб, ҳатто қайта куйланиб бўлган.

У шунақаям бош қотирибдики, охири касал бўлиб қолибди. Ҳеч қанақа доктор унинг дардига дармон бўлолмабди, табибга кўрсатишдан бошқа иложи қолмабди. Табиб аёл чеккароқдаги кичкина уйда яшар, вазифаси аравалар ва йўловчиларга дарвоза очишдан иборат экан. Лекин унинг бундан ҳам муҳимроқ бошқа иши бор экан, ўз хусусий файтонида юрадиган ва амали юзасидан давлатга солиқ тўлайдиган ҳар қандай докторни донолиги билан бир чўқишда қочирар экан.

— Ўшанинг олдига бориш керак!— дебди йигитча.

Табиб хотин мўъжазгина, озода, лекин кўримсизгина уйда яшар экан, уй атрофида на гул, на дарахт бор экан! Уйнинг олдига асалари яшиги, картошка экилган полиз ва тиканли ўт-ўланлар босиб кетган ариқ бор экан, холос. Наъматак аллақачон гулини тўкиб, маржон-маржон мева туғибди, унинг мевасини совуқ ургунга қадар еб бўлмас, акс ҳолда тишни қамаштириб қўйиши мумкин экан.

«Замонамизнинг бу кўринишида ҳеч қандай шеърият йўқ!» — деб ҳилабди йигит. Шундай қилиб, у табиб аёл остонасида шеъриятнинг гавҳар донасини топибди, унинг миясида янги фикр пайдо бўлибди.

— Буни ёзиб қўй!— дебди кампир.— Увоқ ҳам нон-да! Нега бу ерга келганингни биламан. Сен ҳеч

нарса ўйлаб топа олмаяпсан, лекин пасха байрамигача шоир бўлмоқчисан!

— Ҳамма воқеалар танлаб бўлинган!— дебди йигит. — Замонамиз ўтмиш саховатли замон эмас!

— Йўқ!— деб эътироз билдирибди камбир. — У замонларда табиб аёлларни ёндиришган, шоирлар бўлса хор-зор бўлиб юришган. Замонамиз энг яхши замон! Лекин сен нарсаларга синчиклаб назар ташламайсан, қулоғингни ўткирлаганинг йўқ, оқшомлари «Отче наш» — ни кам ўқийсан. Замонамизда куйлаш ва ҳикоя қилишга арзирли нарсалар кўп, ишни нимадан бошлашни билиш керак! Истаган ердан, кўкатлардан, бошоқлардан, ҳатто оқин ҳамда кўлмак сувлардан — ҳамма-ҳаммасидан тегишлисини олиб, фикрингни бойит! Лекин бунинг учун фаҳм-фаросат бўлиши, қуёш жилосини ҳам тутиб олиш қобилиятига эга бўлиш керак! Қани, кўзойнагимни тақиб, қулоғимга найимни тутиб эшит, олло таолони ёрдамга чақириб, ўзинг ҳақингда ўйлашни бас қил!

Йигитга охириги шартни бажариш қийин бўлибди; доно хотиннинг бунақа талаб қўйиши инсофдан эмасда, ахир.

Ёш йигит кўзига кўзойнак тақибди, қулоғига най тутибди, табиб аёл уни картошкапоянинг ўртасига олиб бориб, кўлига каттагина бир дона картошкани ушлатиб қўйибди. Унинг кўлидаги картошкадан овоз чиқибди. Йигит овозга қулоқ солибди, картошкалар ҳаётидан ўн қисмдан иборат «оддий воқеа»ни эшитибди. Воқеалар қўшиқ тарзида айтилибди. Бу воқеани ҳикоя қилиш учун ўн сатр ҳам кифоя қилар экан.

Хўш, картошка нималарни куйлабди?

У ўзи ва ўз оиласи, дастлабки картошканинг Европага қандай келиб қолгани, қадр-қиммат топгунга қадар талай қийинчиликларни бошидан кечиргани ҳақида куйлабди.

— Бизни қирол амрига биноан ҳамма шаҳар маҳкамаларига тарқатишди; буюк аҳамиятимиз ҳаммага эълон қилинди, бироқ бунга ҳеч ким ишонмади, ҳатто одамлар биз билан қандай муомала қилишни ҳам билишмади. Баъзилар картошкаларни бир чуқурга ташлаб қўйишди, бошқалар эса у ер-бу ерга экиб, ундан дарахт униб чиқишини, картошқасини эса қоқиб олишни кутиб ўтираверди! Ниҳоят кўкариб чиқдик, гулладик, кейин эса палакларимиз сўлиди, бутун хузур-ҳаловат, бойлик ернинг тагида эканлиги ҳеч кимнинг хаёли-

га ҳам келмади. Ҳа, кўп оғир кунларни бошимиздан кечирдик, тўғрироғи, ота-бобомиз талай кўрғиликларни кўрди!

— Воқеани қаранг!— дебди йигит.

— Бўлди, энди етар!— дебди кампир.— Анови наъматакка қара!

— Картошканинг ватанида ҳам яқин қариндошларимиз бор,— деб гап бошлабди наъматак,— лекин улар картошка битадиган жойлардан сал шимолроқда. Уша ёқларда норманлар пайдо бўлишди; улар туман ва бўронларга қарши сузиб, муз ва қор остида ўт-ўланларга ўхшаш меваси бор буталарга дуч келишди, ана шу мевалардан вино қилиш мумкин. Бу наъматак эди: унинг мевалари меникига ўхшаб совуқда пишади. Бу ер Грландия бўлиб, «вино мамлакати», «яшил мамлакат» номини олди.

— Бу ҳам бутун бир поэманинг ўзи-ку!— дебди йигит.

— Ҳа, шунақа, энди мана бу ёққа юр!— дебди табиб аёл ва уни асалари уяси олдига олиб борибди.

Йигит яшик ичига қарабди. Ана ҳаёту мана ҳаракат! Ҳамма йўлакларга асаларилар ўтириб олиб, бу улкан фабрикани шамоллатиш ниятида ҳадеб қанотларини қоқишаётган эмиш, шундай қилиш уларнинг бурчи экан-да. Юк кўтариб келаётган асаларилар кўпайгандан кўпайибди, улар оёқларидаги чўткаларда гул чангларини келтириб қоқишибди, навларга ажратишибди, уларнинг бир қисми асалга, қолгани эса мумга кетибди. Асаларилар келиб-кетишаверибди, подшолари ҳам учиб кетгиси келибдию у учса бошқалар ҳам унинг орқасидан учиши керак экан, учиш вақти бўлмаганидан олий ҳазратларининг қанотларини қирқиб қўйишибди; шу вайдан у жойидан қимирламай ўтираверибди.

— Энди ариқ бўйидаги тепалик устига чиқ!— дебди табиб аёл.— Йўлга, яхши одамларга назар ташла!

— Ие, уёқ зимистон-ку!— деб хитоб қилибди йигит.— Шовқин-сурон! Воқеалар бижиб ётибди! Оҳ, кўз олдим қоронғилашиб кетяпти! Йиқилиб тушмасам гўрга эди!

— Қўрқма, олдинга дадил қадам ташла!— дебди кампир.— Ҳаёт қайнаган, одамлар энг гавжум бўлган жойга дадил боравер, лекин кўзинг, қулогинг, қалбинг ҳамма нарсени чуқур сезсин! Ушанда дарҳол бирон нарсени ўйлаб топасан! Аввало менга кўзойнагимни,

қулоққа тутиб эшитадиган найимни бергин-да, йўлингдан қолма!

Кампир йигитдан буюмларини олибди.

— Энди ҳеч нарсани кўрмайпман-ку, — дебди йигит. — Қулоғим ҳам ҳеч нарсани эшитмаяпти!

— Бўлмаса, сендан пасха байрамигача шоир чиқмас экан! — дебди табиб аёл.

— Қачон шоир бўламан? — сўрабди у.

— Ҳеч қачон! Сен ҳеч нарсани ўйлаб тополмайсан!

— Модомики ижод орқасида яшамоқчи эканман, нима иш қилай?

— Қиш охиридаги байрамда бирор нарсалик бўларсан. Ушанда шоирларни бочка ичига солиб, бочкани тақиллатасан! Шоирларнинг ижодини яхшилаб саваласанг ишинг юришиб кетади. Фақат руҳинг тушмасин, шундай қилсанг, анчагина пул ҳам ишлаб оласан! Бу пуллар оилангга бемалол етади!

— Ана шунақа нарсани ўйлаб топиш керак эканда! — дебди йигит ва шоирларни бирин-кетин савалай бошлабди. Ўзи шоир бўлолмагандан кейин шунақа қилади-да.

Буларнинг ҳаммасини табиб хотиндан билиб олди, нима ўйлаб топишни у яхши билади!

БУРГА БИЛАН ПРОФЕССОР

ор экан, йўқ экан бир учувчи одам бўлган экан. Унинг омади юришмабди: шари портлаб, ўзи ерга йиқилиб, бурда-бурда бўлиб кетибди. У йиқилишидан бир неча дақиқа олдин ўғлини парашютда ерга тушириб юборган экан. У ерга эсон-омон тушибди. Унда отаси сингари ҳавода учувчи бўлиш учун етарли зехн-қобилият бор экану бироқ унинг шари ҳам, шар олиш учун пули ҳам йўқ экан.

Аммо тирикчилик ўтказиш учун бирон иш қилиш керак экан, кўзбойлагич ва оғзини очмай гапириш йўлларини ўргана бошлабди. У ёш, келишган йигит экан, сал катта бўлгач, эгнига яхши уст-бош кийибди, мўйлов кўйибди, кўрганлар уни граф бўлса керак, деб ўйлабди. Хонимлар кўзига бошқача кўринадиган бўлибди, ҳатто бир қиз унинг ҳусн ва чаққонлигига

тасанно ўқиб, севиб қолибди. Бу қиз йигит билан турмуш қуриб, ёт элларда сарсон-саргардонликда бўлса-да, ҳаёт кечиришга рози бўлибди. Ўзга юртларда юриб, йигит профессор бўлибди, бундан наст унвонга у кўнмас ҳам экан-да.

Унинг бирдан-бир орзуси ҳаво шари сотиб олиш, ёшгина хотини билан осмону фалакка кўтарилиш экан, лекин шар олишга пули йўқлиги уни қийнабди.

— Бир кунмас бир кун пулимиз ҳам бўлади,— дебди у.

— Айтганингиз келсин,— жавоб қайтарибди хотини.

— Хали ёшман, профессорман! Увоқ ҳам нон!

Хотини эрига ҳар томонлама кўмаклашибди, у эшик олдида туриб, томошага келган одамларга билет сотибди. Қишда билет сотишга қийналибди, ҳатто бир фокусни бажаришда ҳам эрига ёрдам берибди. Эри уни стол яшигига яшириб қўяр, стол катта бўлганидан, аёл орқа яшикка эмаклаб ўтиб, олдинги яшикда йўқ бўлиб қолар экан. Шундай қилиб, улар томошабинлар кўзини бойлашар экан.

Бир куни кечқурун у яшикни сурса, хотин чиндан ҳам у ерда йўқ эмиш! У олдинги яшикда ҳам, кейинги яшикда ҳам, уйда ҳам йўқ эмиш, у ном-нишонсиз йўқ бўлибди. Бу — хотиннинг кўз бойлогичи экан! Аёл бундан кейин эрининг олдига қайтиб келмабди, чунки бундай ҳаёт кечириш унинг жонига теккан экан. Эри эса хотинини соғиниб, ҳижрон азобида куйибди. Ғам-қайғуга ботиб, томошабинларга ўз ҳунарини кўрсатолмай, уларни кулдиролмай қолибди. Одамлар унинг томошаларига кирмай қўйишибди. Маоши камайиб, кийим-бошлари бир ҳолатда бўлиб қолибди. Ниҳоят унинг бор бисотида атиги битта катта бургагина қолибди — бу хотиндан ёдгорлик экан! У бургани турли ўйинларга ўргатибди: бурга кичкина замбаракдан ўқ отишни ҳам ўрганибди.

Профессор ўз бургаси билан фахрланар, бурга эса буни кўриб гурурланар экан: ахир у баъзи нарсаларни ўрганиб олибди-да, унинг томирларида инсон қони оқмоқда экан, бунинг устига у турли шаҳарларда бўлибди, шаҳзода ва маликалар олдида томошалар кўрсатибди, уларнинг олқишига сазовор бўлибди. Унинг томошалари газета ва афишаларда эълон қилинбди. Бурга ўзини машҳурман деб ҳисоблаб, фақат

профессорнигина эмас, балки бутун бир оилани боқишга қурби етишини билар экан.

Бурга мағрур, маълум ва машҳур экан, ажабо! У поездда профессори билан саёхат қилганда, ҳамиша тўртинчи класс вагондан ўрин олар экан. Аммо тўртинчи класс вагонда кетиш биринчи класс вагондагидек тинч эмас экан! Профессор билан бурга бир-бирлари билан унсиз мустаҳкам дўст тутинишибди, ҳеч қачон бир-бирларидан ажралмаслик, уйланмасликка ваъда беришибди. Бурга бўйдоқлигича, профессор эса туллигича қолмоқчи бўлибди.

— Катта муваффақиятга эришилган жойга қайта бош суқмаслик керак!— дер экан профессор; у одамларни биларкан-да, бу гапда бир ҳикмат бор.

Ниҳоят у ёввойилар мамлакатидан ташқари ҳамма мамлакатларда бўлибди, бир вақт ёввойилар ёнига боришга аҳд қилибди. Тўғри, у ёввойилар христианларни ейишини билар экан, лекин у ҳақиқий христиан эмас экан, бурга эса чинакам инсон эмас экан, бурганинг ўзи ҳам буни яхши билар экан. Улар ёввойилар мамлакатига бориб мўмайгина пул ишлаб олишга жазм этишибди.

Улар йўлнинг бир қисмини пароходда, қолган қисмини эса елканли кемада босишибди; бурга ўз хунарини кўрсатибди, шундай қилиб, улар ёввойилар мамлакатига етиб келишибди.

Мамлакатни митти бир малика идора қилар экан, малика ота-онасидан ҳокимиятни тортиб олган экан. У ўзбошимча бўлиб, бунинг устига хусндор ва ўжар аёл экан.

Бурга ҳарбийча салом бериб, замбаракдан ўқ узиб, ўз хунарини намоиш қилганини кўрган малика уни севиб қолибди.

— Мен фақат шунга эрга тегаман!— хитоб қилибди малика.

Малика ёввойи табиат одам бўлиб, бурганинг ишқида баттар ёввойилашиб кетибди.

— Жон болам, ўргилай болам! Ўзинг ақлли қизсан-ку!— деб гап бошлабди отаси.— Бурга аввало инсон зотига айланганда бошқа гап бўларди!

— Нима ишинг бор, мияси ачиган чол!— деб жеркиб берибди малика.

Ахир отаси билан ким шунақа муомала қилади. Ҳа, қиз ана шундай ёввойи табиат экан.

Малика бургани кафтига ўтқизиб, унга шундай дебди:

— Энди сен инсонсан, мен билан бирга подшолик қиласан! Лекин сен гапимдан чиқмаслигинг керак, йўқса, сени ўлдириб, профессорни еб қўяман!

Профессорни каттагина бир хонага олиб боришибди. Унинг деворлари шакарқамишдан қурилган экан, уни ҳузур қилиб ялаш мумкин экану аммо бу шакарқамиш ширин эмас экан. Профессорга кўрпа-ёстиқ ўрнига осма беланчак беришибди, у ўзи орзу қилиб юргани ҳаво шарида ўтиргандай беланчакда учаверибди.

Бурга маликанинг ёнида қолибди, у маликанинг қўлчалари ва бўйнида ўтираверибди: бурга маликанинг сочидан бир тола узиб, унинг бир учини бурганинг оёғига, бошқа учини эса маликанинг қулоғидаги исирғага боғлаб қўйишни профессорга буюрибди. Малика бундан роҳатланиб кетибди. Унинг назарида бурга ҳам шундай роҳат қилаётгандай бўлибди. Лекин ҳаммадан ҳам профессор норози эмиш: у саёҳатни жондан севиб бир мамлакатдан иккинчи мамлакатга сафар қилиб, бургани инсонлар бажарадиган ишларга ўргатишдаги сабр-қаноати ва эпчиллиги шаънига айтилган гаплар ёзилган мақолаларни газеталардан ўқишни истар экан.

У кунбўйи ҳеч иш қилмай, беланчагида тебраниб ётаверибди, ейиш-ичишдан бошқа иши бўлмабди. Уни жуда яхши боқишибди: унга янги парранда тухумлари, фил кўзи ва жирафанинг сон гўштини қовуриб беришибди. Одамхўрлар фақат одам гўшти ейиш билан кифояланишмайди, одам гўшти уларнинг энг суйган овқати.

— Айниқса болаларнинг елка гўштини аччиққина қайла билан туширсанг роса мазза-да! — дебди маликанинг онаси.

Профессор ўлгудек зерикибди, ёввойилар юртидан қочиб кетишга ҳаракат қилибди; лекин бургасини бу ерда қолдиришни хоҳламабди — ахир, бурга унинг учун шон-шухрат бўлиб, уни еб-ичиради-да. Бургани қандай қилиб кўндириш мумкин? Бу қийин иш экан.

У бутун фикрлаш қобилиятини ишга солибди ва ниҳоят «Топдим!» — деб хитоб қилибди.

— Маликанинг отаси! Бирор иш билан шуғулланишимга ижозат бер! Мен мамлакатнинг халқларини милтиқ билан ҳарбийча салом беришга ўргатсам. Дунёнинг энг буюк мамлакатларида бундай салом бериш юксак маданиятлилик белгиси ҳисобланади!

— Мени нимага ўргатасан?— деб сўрабди маликанинг отаси.

— Ўзимнинг энг зўр хунаримни ўргатаман!— дебди профессор.— Сенга замбарак отишни ўргатаман. Ҳар замбарак отганимизда еру кўк ларзага келади, осмондан қоврилиб пишган қушлар ёмғирдек ёгилади! Билдингми!

— Замбаракни келтир бу ёққа!— дебди маликанинг отаси.

Бироқ мамлакатда бурга олиб келган замбаракдан бошқа бирорта ҳам замбарак бўлмай, у кичкина экан.

— Мен катта замбарак қуяман!— дебди профессор.— Фақат менга мато беринг! Менга юпқа шойи, газлама, ип, игна, арқон, ҳаво шари учун меъда томчилари керак, улар шарни пуфлаб шиширади, осмонга олиб чиқади, улар замбарак қорнида ҳам портлатишни юзага келтиради.

У нимани талаб қилган бўлса, ҳаммаси муҳайё қилинибди.

Мамлакатнинг барча аҳолиси катта замбаракни томоша қилгани келибди. Лекин профессор шар тайёр бўлиб ҳавога кўтарилишига шай бўлгунга қадар ҳеч кимни чақирмабди.

Бурга маликанинг қўлида ўтириб, профессорнинг ишини томоша қилибди. Шарнинг ичи газга тўлдирилибди, у шишибди, уни арқонлар билан аранг тутиб туришибди, шар жунбушга келибди.

— То замбарак совугунча осмонга кўтарилишим керак!— дебди профессор ва шар остига ўрнатилган саватчага ўтирибди.— Бироқ бир ўзимнинг қўлимдан ҳеч иш келмайди! Менга иш биладиган ёрдамчи керак! Бургадан бошқа ҳеч ким менга кўмаклаша олмайди.

— Уни қўлимдан чиқариб юборгим келмайди!— дебди малика, лекин шундай бўлса-да, бургани профессорга берибди. У бургани кафтига ўтқизибди.

— Энди арқонларни ечиб юборинглар!— деб бақирибди у ҳалойиққа.— Ўйинчоқ осмонга кўтарилади.

Бу гап ёввойи одамлар қулогига «замбарак кўтарилади» деб эшитилибди.

Ниҳоят шар булутларгача кўтарилибди ва ёввойилар юртидан учиб кетибди.

Маликадан тортиб, унинг ота-онаси-ю, бутун ҳалойиқ анграйиб қолибди, улар ҳозир ҳам ўйинчоқнинг қайтишини кутишаётган эмиш. Агар ишонмасанг, ёввойилар

мамлакатига бор, у ерда ҳар бир бола сенга профессор билан бурга ҳақида гапириб беради, улар замбарак совугандан кейин қайтиб келишига ипонишади. Бироқ қайтиш фикри бурга билан профессорнинг хаёлида йўқ; улар аллақачонлар ўз уйларида, ватанларида, улар ҳозир поезднинг тўртинчи класс вағонидаги ўринда эмас, балки биринчи класс вағондаги ўринда қатнашяпти, энди улар катта пул топишади, уларнинг каттагина ўз ҳаво шарлари бор. Бу шарни улар қаердан, қандай қилиб қўлга киритганини ҳеч ким билмайди, чунки улар ҳозир пулдор, обрў-эътиборли бўлиб кетишибди-да.

ПАЙ РАҲАДА ҲАМ БАХТ ЯШИРИНИШИ МУМКИН

Энди мен сизларга бахт ҳақидаги ҳикояни айтиб бераман. Ҳамма бахт нималигини билади, лекин баъзиларга у ҳар йили, бошқаларга эса фақат маълум йиллардагина кулиб боқади, шундай пайтлар ҳам бўладики, бахт киши умрида атиги бир марта келади, шу билан бирга бахт қулмай қолган вақтлар ҳам бўлади.

Олло таоло эндигина туғилган гўдакларни ер бағрига киритганини, бу ҳодиса ҳашаматли қалъадаги шинам хонадонда ҳам, яшнаган далада ҳам, совуқда ва шамолда ҳам юз беришини айтиб ўтирмайман, буни ҳамма билади. Лекин ҳамма билмаган нарса шуки, парвардигор жон ато қилаётиб, у билан бирга бахтини ҳам яратади, бу ҳақиқат. Лекин бахтни кўзга кўрсатиб, уни бола ёнига солиб қўймайди, бахтни топиб олиш сир ҳисобланади. У эртами-кечми албатта топилади, агар шундай бўлса нур устига аъло нур бўларди-да. Айтайлик, Ньютондай улуғ олимнинг бахти олма ичида бўлиши мумкин. Олма тап этиб унинг олдига тушади-да, у ўз бахтини топиб олади. Агар сен бу ҳикояни эшитмаган бўлсанг, билган одам уни сенга ҳикоя қилиб беришини илтимос қил, мен эса бошқа, яъни нок ҳақидаги ҳикояни айтиб бермоқчиман.

Бор экан, йўқ экан, бир камбағал одам бўлган экан; у йўқчилик ва камбағалчиликда туғилиб, ўсиб улга-

йибди. Хотинининг сепи ўрнига ҳам муҳтожликни олибди. Унинг касби чилангарлик бўлиб, соябонларга соя ва ҳалқалар ясар экан, тошгани рўзгорига аранг етар экан.

— Бебахтман! — дебди у ўз-ўзига.

Бу ҳақиқатда бўлган воқеа, мен чилангаримиз яшаган мамлакат ва жойни аниқ айтиб беришим мумкин, лекин воқеа қаерда бўлиб ўтган бўлса ҳам сизга бари бир эмасми?

Унинг боғида бир тун нордон рябина дарахти ўсар экан, яна боғда нок дарахти ҳам бор экан, аммо ҳали у ҳосилга кирмаган экан. Чилангарнинг бахти ана шу нокнинг кўзга кўринмас меваларида яширинган экан!

Бир кун қаттиқ бўрон кўтарилибди, газеталарда ёзишларича, бўрон ҳатто бир дилижонни учириб кетиб, пайраҳадек ерга кўтариб урибди. Бўронга нокнинг бутқлари ҳам бардош беролмабди.

Бутқани устахонага олиб келишибди, чилангар ҳазил-хузул билан ундан каттагина нок ясабди, кейин ундан кичикроғини, охири жудаям кичкина ноклар ясабди.

— Бу дарахт аллақачонлар ҳосилга кириши керак эди! — дебди у ҳазиллашиб, сўнг ясаган нокларини қувонишсин деб болаларга улашибди.

Намгарчилик ва ёгин-сочин мўл бўладиган мамлакатларга зарур бўладиган буюмлардан бири соябон бўлиб, чилангарнинг бутун оиласи соябон яшашга киришибди. Қучли шамол соябонларни йиртиб ташлар, лекин чилангар уни ямаб-ясаб, эски ҳолатига келтирар экан. Шуниси ачинарли эканки, ҳар сафар буклама соябонни йиғганда, ҳалқани ушлаб турадиган тугма узилар ёки ҳалқа синиб кетар экан.

Бир сафар тугма узилиб кетибди, чилангар уни ахтариб юрганида унинг ўрнига ўзи ясаган, болаларга ўйнагани берган кичкина нок топиб олибди.

— Тугмани энди тополмайман! — дебди чилангар. — Унинг ўрнига манови нокни ишлатиш мумкин! — У нокнинг ўртасидан тешик очибди, нок ҳалқага лойиқ келибди. Илгари ҳалқа тугмага ҳеч бунчалик мос тушмаган экан!

Келаси йили чилангар пойтахтга соябон сопларини жўнатаётиб тугма ўрнига бир неча дон тарошлаб ишланган нокчаларни ва уларга мос келадиган ярим ҳалқаларни юборибди-да, дўкон соҳибидан янги илгаларни синаб кўришни илтимос қилибди. Унинг юборган моллари Америкада пайдо бўлибди; у ердагилар-

нинг тугмага қараганда нокчалар ҳалқани маҳкамроқ ушлаб туришига фаҳмлари етибди. Чилангардан бундан кейин кўплаб ана шунақа ҳалқали соябонлар етказиб беришни талаб қилишибди.

Иш қизиб кетибди! Минг-минглаб ноклар даркор бўлиб қолибди! Чилангар ёғочни тарашлайверибди, бутун бошли нок дарахти майда нокчаларга айланибди! Нокчалар чилангарга катта бойлик — скиллинг ва далерлар келтирибди.

— Бахтим нок дарахтига яшириниб ётган экан! — дебди чилангар. Кейинроқ у каттагина устахонага ва бир неча шогирдларга эга бўлибди, юзидан табассум аримабди, ҳамиша: «Пайраҳада ҳам бахт яшириниши мумкин!» — дейдиган бўлибди.

Мен ҳам худди шундай дейман.

«Огзингга оқ пайраҳани солсанг кўринмас одам бўлиб қоласан!» — дейишади-ку, ахир. Бунинг учун чинакам пайраҳани — худо берган бахтни ҳады этадиган пайраҳани оғизга олиш керак. Менга ҳам ана шунақа пайраҳа nasib этган, мен ҳам ундан чилангар сингари ярқироқ, жарангдор, дунёдаги энг асл олтинларни олишим мумкин. Бу олтин болаларнинг кўзида ўт бўлиб чақнапти, уларнинг ота-оналари лабидан кулги бўлиб жаранглаб тўкиляпти. Улар менинг эртакларимни ўқишяпти, мен эса хона ўртасида кўринмас одам бўлиб ўтирибман, чунки огзимда оқ пайраҳа бор! Агар улар эртагимдан қаноат ҳосил қилишганини кўрсам, мен ҳам: «Ҳа, пайраҳада ҳам бахт яшириниши мумкин!» — дейман.

ҚУЙРУҚЛИ ЮЛДУЗ

ир вақт осмонда қуйруқли юлдуз пайдо бўлибди, у нур сочибди, думи хивичдай хавф солибди. Унга бадавлат қалъадаги одамлар ҳам, фақир хонадонлардагилар ҳам қарашибди, хуллас, жами одамлар, кимсасиз саҳрода кетаётган ёлғиз йўловчи ҳам юлдузга тиқилибди, улар ўзларича фикр юритишибди.

— Само байроғини томоша қилинглар! Қандай кўркам-а! — дебди улар орасидан кимдир. Одамлар

қуйруқли юлдузни томоша қилгани уйлардан кўчага чопиб чиқишибди.

Лекин бир хонада икки киши: ёш ўғил бола онаси билан юлдузни томоша қилгани чиқмабди. Хонадаги стол устида шам ёниб турар экан, аёл мундоқ қараса, шамнинг пилиги сўхта бўлиб, аёл томонга қараб қолибди, халқ орасидаги диний ақидага кўра, сўхта қайси томонга юз ўгирса, ўшанинг умри тугар эмиш, куйинди аёл томонга эгилибди.

Она ана шу ақидага ишонар экан. Бироқ боланинг пешонасига кўп йиллар яшаш, қуйруқли юлдузни яна олтмиш йилдан кейин иккинчи мартаба кўриш nasib қилган экан.

Бола шамдаги сўхтани пайқамабди, ўзи ҳаётлигида пайдо бўлган юлдуз ҳақида ўйламабди ҳам. Унинг олдидаги стол устида совунли сув тўла идиш турар, бола идишга кичкинагина сопол найни ботириб, унинг бошқа учидан пуфларкан, ундан ҳар хил катталиқдаги пуфакчалар учиб чиқар экан. Пуфакчалар ҳавода ўйнаб, бир неча қизил, бинафша рангдаги пуфакчалардан мовий пуфак ҳосил бўлар, кейин эса у куёш нурида чўмилган тўқ яшил япроқ рангига кирар экан.

— Илоҳим, қанча пуфак учирган бўлсанг, шунча йил яша! — дебди онаси.

— Эҳ-хе, пуфаклар жуда кўп-а! — деб хитоб қилибди бола. — Бу совунли сув бир неча аср пуфаклар ясашга етади.

У яна пуфак ясаб, ҳавога учираверибди.

— Ана, бир йилдан бери учяпти! Ана, яна биттаси учиб кетди! Унинг училини қара! — дебди бола. Икки-та пуфак учиб келиб, унинг кўзига тушибди, боланинг кўзи ачишиб, ёш чиқиб кетибди! Бола ҳар бир пуфакда келажакнинг ёрқин, кўз ўйнатадиган ажойиб манзарасини кўрибди.

— У энди равшан кўриняпти! — деб қичқиришибди қўшнилари. — Юлдузни томоша қилгани чиқинглари! Нега уйда ўтирибсизлар!

Она боласининг қўлидан ушлаб ташқарига етаклабди, бола найини кўйиб, ўйинни тўхтатишга мажбур бўлибди, ахир юлдузни томоша қилиш керак экан-да.

Бола ҳам порлаб турган юлдузга ва унинг ярқироқ думига тикилибди. Баъзилар унинг думини уч аршин дейишса, бошқалари уч миллиард келади, дейишармиш... Ҳар ким ўз ўлчови билан ўлчайди-да.

— Бу яна кўрингунча болаларимиз ҳам, набира-

ларимиз ҳам аллақачон оламдан ўтган бўлади! — дейишибди одамлар.

Дарҳақиқат, юлдуз яна осмонда кўринганда ўша одамларнинг аксарияти оламдан ўтган экан. Лекин онасининг фикрича, шамнинг сўхтаси қийшайиб, ўлими яқинлашган бола, гарчи сочи қордай оқариб кетган бўлса-да, ҳозир ҳаёт экан. «Оқ соч — қариллик гули!» — дейилади мақолларда. Унинг боши ана шу гулларга кўмилган экан. У кекса ўқитувчи бўлибди.

Мақтаб ўқувчилари уни ўта билимдон, ақлли, тарих билан географияни, шу билан бирга самовий жисмларни ҳам яхши билади, дейишар экан.

— Ҳамма нарса такрорланади, — дер экан у. — Кишиларнинг юзига синчиклаб назар ташласангиз, воқеа-ҳодисаларнинг узлуксиз такрорланаётганининг, орқага қайтаётганининг гувоҳи бўласиз, лекин бу одамлар бошқа кийимда, бошқа мамлакатларда бўлади.

Мақтаб ўқитувчиси мисол тариқасида ўглининг бошига қўйилган олмага ўқ узган Вильгелм Телль воқеасини айтиб берибди. У ёвуз Геслерга отилиши керак бўлган ўқни қўйнида яшириб юрар экан. Бу воқеа Швейцарияда бўлиб ўтибди, лекин худди шунга ўхшаш воқеа бундан кўп йиллар муқаддам Данияда ҳам юз берган экан. Пальнаток¹ ҳам ўгли бошидаги олмага ўқ узган, у ҳам ўч олиши учун бошқа бир ўқни қўйнида яшириб юрган экан. Қадимий солномаларда ёзилишича, ўша воқеадан минг йил илгари шундай ҳодиса Мисрда ҳам бўлган экан. Ҳа, воқеалар кишиларнинг афт-ангорида такрорланаверибди, юлдуз сингари орқага қайтаверибди.

Ўқитувчи болалигида кўрган, яна пайдо бўлиши муқаррар бўлган юлдуз ҳақида ҳикоя қила бошлабди. У самовий жисмлар ҳақида кўп нарса билар, улар хусусида кўп ўйлар экан, шу билан бирга тарихни ҳам, географияни ҳам унутмабди.

У ўз боғини Дания харитасига ўхшатиб барпо қилибди. Мамлакатнинг ҳар бир қисми, ҳар бир вилояти ўша жойларга монанд гуллар ва дарахтлар билан тасвирланибди.

— Қани, менга нўхат топиб беринглар-чи, — дер экан у, шунда ўқувчилар Лолланни англлатувчи эгатлар олдига боришар экан. — Қора бугдойни топинглар! —

Пальнаток — Даниянинг афсонавий қахрамони. Унинг ҳақидаги афсона Эленшлегернинг машҳур трагедиясига сюжет бўлган. -

деганда эса Лангеланни билдирувчи эгат ёнига борар экан. Ажойиб мовий гулларни шимолда — Скагенда, чиройли Исо наъматагини Силькеборг яқинидан топиш мумкин экан. Шаҳарлар ҳайкаллар билан белгиланган экан. Аждаҳони ўлдираётган Авлиё Кнуд Оденса шаҳрини, епископлик ҳассасини ушлаб турган Абсалон Сорё шаҳрини, кичкинагина эшкакли кема Орхус шаҳрини билдирар экан. Ҳа, ўқитувчи боғидан Дания харитасини ўрганиб олиш мумкин экан, лекин аввало унинг ўзидан таълим олиб, сўнг харитани ўрганиш мароқли бўлар экан!

Шундай қилиб, одамлар яна юлдуз пайдо бўлишини кутишаётган экан, ўқитувчи эса юлдуз ҳақида, у дастлабки пайдо бўлган вақтда одамларнинг фикр-мулоҳазалари хусусида гапирибди, ўшандаги воқеа ўқитувчи хотирасига нақшланиб қолган экан-да.

— Юлдуз пайдо бўладиган йили виноларнинг қуввати баланд бўлади! — дебди у. — Винофурушлар унга сув қўшиши ҳам мумкин, буни ҳеч ким пайқамайди. Бинобарин, улар шундай йилларда норози бўлиб юрадилар.

Мана икки ҳафтадан бери осмон бетини булут қоплаб, пайдо бўлган юлдуз кўринмас экан.

Кекса ўқитувчи синфхонаси ёнидаги ҳужрасида ўтирар экан. Бурчақда ота-онасидан мерос қолган қадимий Борнхольм соати турар экан. Соатнинг оғир кўрғошин тошлари кўтарилмас, туширилмасакан, чунки, тебратгич ишламас, илгари тешиқдан бошини чиқариб кукулайдиган какку бир неча йиллардан бери қимирламас, ичкарида ётар, хуллас, соатнинг ҳамма механизмлари ишламас экан. Лекин ўқитувчининг ота-онасидан қолган клавишли кўҳна музика асбоби ҳозир ҳам ишлар экан. Унинг торлари жаранглаб, қариялардай ҳирқироқ овоз чиқарар экан. Ўқитувчи ундан умрида эшитмаган музыкаларни тинглар экан. Бу музыкалар кекса ўқитувчи руҳида севинчли ва гамгин хотираларни уйғотар экан. Ўқитувчи юлдуз дастлаб пайдо бўлган вақтдаги болалигидан бошлаб то унинг иккинчи мартаба кўринишига қадар ўтган кўп воқеалар маржондай хаёлидан ўтибди, шу йилларда кўп саргузаштни бошидан кечирибди. У шамдаги сўхтани кўриб, онаси нималар деганини, ўзи учирган совун пуфакчалари ёдига тушибди. Учирилган ҳар бир пуфак унинг умрининг бир йилига тенг экан, пуфаклар ярқироқ, чиройли экан! Улар болага гаройибот ва шодлик, бола ўйини,

ёшлик фароғати бахш этар экан! Бутун олам қуёш нурларида чўмилиб, унинг кўз ўнгида намоён бўлибди! Бу келажакнинг совун пуфаклари экан! Энди у қариб қолган, музыка асбобида ўтмиш мусиқаларини жаранглатяпти — булар хотира рангларига бўялган пуфаклар экан. Бир вақт момосининг пайпоқ тўқиб ўтириб айтдиган қўшиғи янграбди:

Дастлабки пайпоқни
Сувора тикмаганим?

Мановиниси эса унинг гўдаклик вақтида кекса оқсоч аёл айтиб берган қўшиқ экан:

Ким ёш бўлса ё аҳмоқ,
Кулфат тушар бошига,
Қодир эгам билар буни
Раҳм қилар ёшига!

Кейин дастлабки базм, менуэт, Молинаска¹ куйлари, ундан кейин эса ҳазил ва майин товушлар таралибди, чол йиглаб юборибди, сўнг ҳарбий марш, дуо музикаси, кейин эса яна ўйноқи садолар янграбди. Бола учираётган совун пуфагидай музикалар ҳам алмашиниб турибди.

Чол деразага нигоҳ ташлабди; осмонни қоплаб ётган булутлар бирдан тарқалибди, у пориллаб ёниб турган юлдузни, унинг ярқироқ думини кўрибди.

У ўзини юлдузни кечагина кўргандай ҳис этибди; аслида эса яна юлдуз кўрингунга қадар орадан хотираларга тўла бир инсон умри ўтиб кетибди. Ўша оқшом у ёш бола эди, совун пуфакларида келажакни кўрган эди, энди бўлса улар ўтмиш хотиралари бўлиб қолибди. Унинг қалби болаларникига хос ишонч туйғуси билан тўлибди, кўзлари чақнабди, қўли эса клавишлар устига тушибди... Тор узилганга ўхшаш овоз эшитилибди.

— Юлдузни томоша қилгани чиқинг! — деб қичқиришибди унга қўшнилари. — Осмон бирам тиниқки! Чиқинг, юлдуз жуда равшан кўриняпти!

Бироқ кекса ўқитувчи жавоб бермабди: у юлдузни яхшироқ томоша қилиш учун булутлардан ҳам юксакка йўл олибди. Унинг руҳи юлдуз учадиган бўшлиқдан ҳам каттароқ ва кенгроқ фазога учишга ҳозирланибди. Юлдузга эса ҳашаматли қалъа ва фақир хонадондаги

¹ Молинаска — қадимий рақс.

одамлар, тўп-тўп оломон, кимсасиз саҳрода кетаётган ёлғиз йўловчи қарабди. Ҳукутовчининг руҳига эса парвардигорнинг ўзи нигоҳ ташлабди, унинг руҳи тириклигида ерда орзиқиб кутган, юрагига яқин, қадрдон самога кўтарилибди!

КАТТА БОБОМ

атта бобом доно ва муруватли одам эди, ҳаммамиз уни севар ва ҳурматлар эдик. Элас-элас эсимда: илгарилари уни бобо дейишарди, тўнғич акам Фредерик деган ўғил кўргандан кейин уни катта бобо деб атайдиган бўлдик. У бундан ҳам юқори мартабага эриша олмасди. Ҳаммамизни жонидан-яхши кўрарди-ю, бироқ замонамиз унинг қадрига етмади.

— Эски замон яхши эди! — дерди бобом. — У замонлар бинойидек эди. Ҳозир ҳамма оёғини қўлтиқлаб югургани югурган, ҳаммаёқ алғов-далғов! Ешлар маҳмаданалик қилишади. Қиролларни тенгқурлардай билиб, кўчадан келган ҳар қандай жаноб латтасини ифлос сувга ботириб, муҳтарам арбобнинг бошида сувини сиқиши мумкин!

Бобом шу гапларни айтар экан, қизариб кетар, бир оздан кейин ўзига келиб, одатдагидай куларди-да, гап бошларди:

— Ҳўш, аҳтимол, гапларим унча тўғримасдир! Лекин мен эски замон кишисимаи, янгиликни унча ёқтирмайман. Замонани оллонинг ўзига ҳавола қилиб қўя қолганимиз маъқул!

Катта бобомнинг эски замонлар ҳақидаги ҳикояларини эшитарканман, ўзимни гўё ўша замонларда яшгандай ҳис этардим, хаёлан гайдуқлар билан олтин қареталарда юрардим, пех вивескасини музика чалиб, байроқлар кўтариб кўчириш тантаналарини томоша қилардим, диний байрам ва ўйинларда иштирок этардим. Тўғри, у замонларда талай даҳшат ва номаъқулчиликлар юз берарди: исқанжага олиш, чархпалакка тортиб ўлдириш, қон тўкиш ҳоллари учрарди, лекин ана шу даҳшатли воқеалар ҳам қандайдир жозибали нарсани яшириб турар эди! Катта бобомнинг ҳикоялари-

дан яхши-ёмон ҳодисаларни: масалан, деҳқонларни озод қилган дания дворянлари, қул сотишга чек қўйган шаҳзода ҳақида ҳам кўп нарсаларни билиб олдим.

Ҳа, катта бобомнинг ёшлик пайтларида кўрган-кечирганларини эшитиш маза эди, лекин бобо замонидан олдинги даврлар ундан ҳам яхши ва қудратли экан!

— Ёвуз, ваҳший замона экан! — дерди акам Фредерик.

— Худога шукр, у замонлар ўтиб кетди!

Акам худди шу гапни тўғридан-тўғри катта бобомга ҳам айтди! Унинг бундай қилиши одобдан эмасди, ҳарҳолда мен Фредерикни ҳурмат қилар эдим. У менинг тўнғич акам, «отам ўрнида ота эди», у қизиқ табиатли одам эди! У студентлик имтиҳонларини қойиллатиб топширди, отамнинг идорасида яхшигина ишлади, бир оздан кейин уни фирма ишларига аралашишга ҳам қўйишди. У катта бобомнинг эркатоий эди, лекин улар ҳамиша бир-бирлари билан баҳслашгани-баҳслашган эди. «Булар ҳеч қачон бир-бирларининг гапига тушунишмайди, бирон тўхтамга ҳам келишолмайди», — дейишарди оила аъзолари, мен эса улар бир-бирларини кўрмаса туролмаслигини билардим!

Фредерик катта бобомнинг ҳузурда замонамиз шуҳратини ошираётган янги илмий кашфиётлар ва ихтиролар ҳақида гапирса ё ўқиса, чолнинг кўзлари ўйнаб кетарди.

— Одамларнинг ақли ортиб борапти, аммо бу билан ўз бошларига бало орттиришапти! — дер эди у, кейин гапида давом этарди. — Улар бир-бирларига қирон келтирадиган қуролларни кашф этишапти.

— Лекин уруш тезроқ тамом бўлади-ку! — деб эътироз билдирарди Фредерик. — Эндиликда етти йил сулҳ кутиб ўтирмаймиз! Олам кўпқонликдан азоб чекапти, ора-сира қон тўкиб туриш зарур!

Бир куни Фредерик бобомга бир шаҳарда бўлиб ўтган ҳодисани айтиб берди. Шаҳар маҳкамаси минорасига ўрнатилган бургомистрнинг катта соати шаҳар вақтини белгилаб турар экан. Соат унчалик тўғри юрмасанда, шаҳар аҳли ўшанга қараб ишга турар экан. Бир вақт темир йўл қуришибди, у бошқа мамлакат темир йўллари билан туташган экан, шу важдан соат аниқ юриши зарур экан, акс ҳолда поездлар бир-бири билан тўқнашиб кетиши мумкин экан! Вокзалга қуёш соати ўрнатилибди; бу соат бургомистр соатига қараганда вақтни тўғри кўрсатибди, натижада шаҳар аҳли

ўз соатларини темир йўл соатига қараб тўғрилай бошлашибди.

Бу воқеа менга қизиқ туюлганидан кулиб юбордим.

Лекин бобом кулмади, аксинча, у янада жиддийлашди.

— Гапингда жон бор! — деди бобом Фредерикка. — Бу ҳикояни нега айтганинга ҳам тушуниб турибман. Сенинг соатинг ҳавас қилса арзийдиган соат. Буни кўриб эсимга эски, ота-онамининг оғир кўрғошин тошли оддий бронхольм соати тушди. Ота-онам ана шу соатга қараб яшашган, ўшанда мен ёш гўдак эдим. Эҳтимол, ўша соат тўғри юрмагандир, ҳарҳолда юриб турарди. Биз эса унинг ичидаги ғилдирагини хаёлга ҳам келтирмай, милига қарардик, холос. Уша пайтларда давлат соатлари ҳам ўшанақа эди: одамлар мил кўрсатган вақтга ишонаверар эди. Эндиликда давлат механизми шишадан ясалган соатга айланиб қолди, унинг тузилиши аниқ кўриниб туради; ғилдирагининг визиллаб айланишини кўряпсанми, ҳар бир тиш, ҳар бир ғилдиракдан кўрқасан, соат тўғри занг уряптими, йўқми, деб шубҳаланасан киши. Замонамизнинг ожизлиги ҳам худди ана шунда!

Катта бобом гапини қизишиб тугатди. Улар Фредерик билан ҳеч бир фикрга келишолмас, лекин ўтмишни ҳозирги замон билан ажратиб бўлмаганидай, уларни ҳам бир-бирларидан ажратиб бўлмас эди. Фредерик фирма иши билан узоқ сафарга — Америкага жўнаганида буни иккови ҳам, бутун оила аъзолари ҳам яхши тушунади. Ахир, Фредерик жуда узоққа — денгиз ортига, дунёнинг бошқа қисмига жўнаб кетган эди-да!

— Ҳар икки ҳафтада мендан хат олиб турасан! — деди Фредерик. — Мен юборадиган хат телеграф сими орқали сенга тез етиб келади. Унда вақт тежалади. Дастлабки хат телеграф орқали Англиядан келди; бу хатни у Америкага жўнайдиган кемага чиқиш вақтида юборган экан. Унинг кетидан яна бир хат келди, Фредерик бу хатни бундан бир неча соат илгари Америкага етиб келибоқ жўнатган экан.

— Замонамизни чинакам илоҳий фикр мунаввар қилиб турибди! — деди ўшанда бобом. — Телеграф жоннинг роҳати!

— Бу нарса биринчи бизнинг мамлакатимизда кашф этилганини Фредерик менга айтган эди, — дедим бобомга.

— Тўғри! — деди катта бобом ва пешанамдан.

ўпди. — Табиатнинг бу янги кучи сирларини кўрган меҳрибон кўзларга тикилганман! Уша кўзларда сеникидай болалар руҳи нур сочиб турар эди! У билан кўришиш шарафига ҳам муяссар бўлганман!

Шундай деб бобом мени яна ўпди.

Орадан бир ой ўтгач, Фредерикдан яна хат олдик. У хатида ҳаммамизга ёқадиغان бир гўзал хонимга уйланганини маълум қилибди. Хатда келиннинг сурати ҳам бор экан, суратни оддий кўз билан ҳам, катта қилиб кўрсатадиган шишада ҳам кўрдик. Сурат катта қилиб кўрсатадиган шишада равшанроқ кўринади. Портретчи рассомлар, ҳатто энг қадимги моҳир усталар ҳам бунга эриша олмадилар.

— Мана шу кашфиётни ўтмишда қилишганда, ҳозир ўша даврнинг машҳур одамларини — инсоният валинеъматларини кўриб турардик! — деди катта бобом. — Манови қиз жуда чиройли-а! — У яна катта қилиб кўрсатадиган шиша остидаги суратга қаради. — Энди остонамизга қадам қўйиши биланоқ уни дарҳол танийман!

Аmmo бу шодиёна бўлмаслиги ҳам мумкин экан! Бошларига кулфат тушишига сал қолибди! Буни хавфхатар ўтиб кетгандан кейин билдик!

Еш куёв-келин эсон-омон Англияга етиб келишибди, у ердан пароходда Копенгагенга йўл олишибди. Улар Дания соҳилларини ва Ютландиянинг ғарбий қумтепаларини кўришибди, бир пайт бўрон кўтарилиб, пароход қоя тошга урилиб тўхтаб қолибди. Тўлқинлар терак бўйи кўтарилиб, пароходни пачақлаб ташламоқчи бўлибди; сувга қутқарувчи қайиқларни туширишнинг ҳам иложи бўлмабди. Қоронғи тушибди, ниҳоят осмонни соҳилдан ҳалок бўлаётган кемага отилган ракета-нинг ёруғ нури ёритибди. Ракета кемага арқон ташлаб, у билан соҳил ўртасида алоқа ўрнатилибди. Кўп ўтмай, мавж ураётган қора тўлқинлар устидаги арқонда гўзал хоним тушган қутқарувчи сават олдинга силжибди. Аёл эсон-омон қирғоққа чиқибди. У ёнида эрини кўриб янада севинибди. Ҳамма йўловчилар ва команда тонг отгунча шу усулда қутқарилибди.

Биз бўлсак ўша ҳалокат юз берган вақтда хавфхатарни хаёлимизга ҳам келтирмай, Копенгагендаги уйимизда ширингина ухлаб ётардик, эрталаб нонуштада қаҳва ичиб ўтирганимизда шаҳар телеграфининг ғарбий соҳилда инглиз кемаси ҳалокатга йўлиққани ҳақидаги хабари бизга ҳам етиб келди. Лекин шу

дақиқада ҳалокатдан қутулганлари ва яқин орада уйда бўлишлари ҳақида азиз одамларимиздан хабар келди.

Ҳаммамиз севинганимиздан йиғлаб юбордик; мен ҳам, катта бобом ҳам йиғладик. Кейин бобом қўлини қовуштирди — у янги замонга шукрона келтирди, бунга ишончим комил.

.Ўша куни у Ганс Христиан Эрстед хотирасига юз риксзалер пул сарфлади.

Фредерик ёш, гўзал хотини билан уйга кириб келганда бобомнинг бу саховатидан хабардор бўлиб:

— Иш деган бунақа бўпти, бобо! Энди сизга бундан бир неча йил муқаддам Эрстеднинг эски ва янги замон ҳақида нималар ёзганини ўқиб бераман! — деди.

— У ҳам сенинг фикрингда бўлса керак? — деб сўради катта бобом.

— Бўлмасам-чи! — деди Фредерик. — Сиз ҳам ҳозир шу фикрдасиз-ку, йўқса, унга ўрнатилган ёдгорликка улушингизни қўшмаган бўлардингиз!

АҚЛГА СИҒМАЙДИГАН ҲУНАР

имки ақлга сиғмайдиган иш ба- жарса, маликага уйланади, шу би- лан бирга сеп ўрнига ярим қирол- ликка ҳам эга бўлади.

Шу гап эълон қилиниши ҳамо- но етти яшардан етмиш яшаргача бўлган одамлар нима қилсак экан, деб роса ўйлай бошлашибди. Иккита одам кўп овқат еб бўкиб қолибди, иккитаси эса эсини йўқотгунча ичибди, улар назарларида ақлга сиғмайдиган иш қиялмиз деб ўйлашибдию лекин бўлмабди! Кўча болалари елкала- рига тупукларини тушириш учун роса уринишибди, улар ақлга сиғмайдиган ҳеч қанақа ҳунар кўрсатиша олмабди.

Ниҳоят ҳар кимнинг қилган ақлга сиғмайдиган ҳунарларини муҳокама қилинадиган кун келибди. Муҳокама қилувчи судьялар орасида уч яшардан тор- тиб тўқсон яшаргача одам бор экан. Судьяларга бир неча ақлга сиғмайдиган ҳунарлар кўрсатилибди, лекин ҳаммалари бир овоздан энг ақлга сиғмайдиган нарса ҳам ташқи, ҳам ички тузилиши ажойиб бўлган ошхона соати деб ҳисоблашибди. У ҳар занг урганда соат неча

бўлганини билдирувчи тирик манзаралар намоён бўлибди. Бунақа суратлар ўн иккитабўлиб, ҳар бирининг ҳаракат қилувчи шакллари, ашула ва ўз гаплари бор экан.

— Бу энг ақлга сиғмайдиган! — дебди ҳамма.

Соат бирга занг урибди — тоғ устида Мусо пайдо бўлибди ва шу заҳоти дастлабки диний буйруқларни ёзибди.

Соат иккига занг урганда одамлар олдида жаннат боғи намоён бўлибди; Одам Ато билан Момо Ҳавонинг гарчи кийим иладиган шкафи бўлмаса ҳам, хузур-халоватга тўла кулбалари кўринибди, бироқ улар шкафга муҳтож эмас экан!

Соат учда шарқдан Исога таъзим қилиб келган учта подшо пайдо бўлибди; уларнинг бири қозондай қоп-қора эмиш, лекин у қилган айбига қарамай, уни қуёш қорайтириб юборган экан, уларнинг учови ҳам қўлида қимматбаҳо совғалар ва хушбўй тутатқичлар ушлаб турган эмиш.

Соат тўртда йилнинг тўрт фасли: баҳор эндигина япрсқ ёзган шохида какку ўтирган қорақайини билан; чигиртка маҳкам тармашиб олган, дони пишган жавдар бошоғи билан; куз ҳамма қушлар учиб кетганини билдирувчи бўм-бўш лайлак уяси билан; қиш печканинг бир бурчагида ўтириб, қадимий афсоналарни айтиб берадиган қари эртақчи қаргаси билан намоён бўлибди.

Соат бешга занг урибди — бешта сезги чиқибди; оптика қиёфасида кўриш, мисгар қиёфасида эшитиш, бинафша ва ёввойи ясминларни сотувчи аёл қиёфасида ҳид билиш, ошпаз қиёфасида маза билиш, бадан сезгиси ёки сезувчанлик бўлиб, эгнига узун қора кийим кийган, дафн маросимини бошқарувчи чиқибди.

Соат олтига занг урибди — осмонга соққа иргитувчи ўйинчи сакраб чиқибди, пастга тушиб, энг юқори очко — олтини кўрсатибди.

Шундан кейин ҳафтанинг етти кунини ёки еттита гуноҳкор банда кўринибди; бу хусусда турли фикрлар бўлибди, чунки уларни бир-биридан ажратиш қийин экан.

Шундан кейин монахлар хори — саккиз киши чиқиб, эрталабки ибодатни ўқишибди.

Соат тўққизга занг урганда тўққиз нафар илҳом париси пайдо бўлибди; уларнинг бири астрономия билан шуғулланибди, иккинчиси эса тарих архивида иш-

лар экан, бошқалари ўз умрларини театрга бағишлаган экан.

Соат ўнга занг урибди — ўнта диний буйруқлар битилган иккита лавҳани ушлаб яна Мусо чиқибди.

Соат ўн бирга занг урганда ўн битта ўғил ва қиз бола чиқиб, «Соат ўн бирга занг урди» музыкасига ўйинга туша бошлабди!

Ниҳоят соат ўн иккига занг урибди — бошида дубулга, қўлида «тонг юлдузи»ни ушлаган тунги қоровул кўринибди ва қоровулларнинг қадимий қўшиғини куйлабди:

Тун яримдан оғди,
Ҳалоскор тугилди!

У қўшиқни айтаётганда атрофда гуллар очилибди, ҳар бир гул осмонда қанот қоқаётган фаришталарга айланибди.

Кўришга ҳам, эшитишга ҳам арзийдиган ажойиб томоша бўлибди! Умуман, соат «ақлга сигмайдиган, ажойиб мўъжизанинг ўзи бўлибди», ҳамма шу фикрни айтибди.

Соатни яратган рассом ҳали ёш, кўнгилчан, гўдаклардай бегараз, маъсум, дўст бўлишга арзийдиган, камбағал ота-онасига жуда меҳрибон бир йигит экан. У маликанинг эри ва ярим қиролликка эга бўлишга муносиб экан.

Мукофотни тақдим этиш куни ҳам етиб келибди; шаҳарни байрамлардагидай безатишибди, маликанинг ўзи эса тахтда ўтирибди; унинг ёстиғига янги юнглари тикишибди, лекин бу билан тахт ўтиришга қулай бўлмабди. Судьялар мукофот олиши керак бўлган йигитга қарашибди. Йигит бўлса хурсанд, бардам, ўз бахтига қаттиқ ишонган ҳолда турган эмиш, ахир, у ақлга сигмайдиган ҳунар кўрсатди-да.

— Мен ҳозир бир иш қиламан! — деб қичқирибди новча, мускуллари бўртиб чиққан бир йигит, — ҳозир энг ақлга сигмайдиган ҳунар кўрсатаман!

Шундай деб у мўъжизали соатни чопаман деб оғир болта кўтарибди.

Тарақ! — соат майда-майда бўлиб кетибди. Соатнинг ғилдирак ва пружиналари ерда ҳар ёққа юмалаб кетибди, соат яксон бўлибди!

— Қанақалигимни кўриб қўйинг! — дебди полвон. — Бир зарба билан унинг ижодини ҳамда ҳамман-

гизни ҳайратга солдим. Мен энг ақлга сиғмайдиган иш қилдим!

— Шундай санъат мўъжизасини пачоқладинг! — дейишибди судьялар. — Ҳа, бу ақлга сиғмайдиган иш!

Бутун шаҳар халқи шу гапни такрорлабди, малика билан ярим қироллик полвонники бўлиши керак экан, унинг қилган иши қанчалик ақлга сиғмайдиган бўлсада, қонун қонунлигини қилиши керак экан.

Шаҳар девори ва минораларида тўй бўлишини маълум қилиб жарчилар жар солишибди. Ишнинг бундай чапласига айланиб кетишидан малика рози эмас экан. У никоҳ кийимида жуда чиройли бўлиб кетибдики! Черков шам ёруғидан мунаввар бўлибди. Никоҳ ўқиш оқшомга белгиланган экан. Шаҳарнинг мўътабар зотларининг қизлари келинни қўшиқ айтиб черковга олиб келишибди; рицарлар ҳам қўшиқ айтиб куёвни қуршашибди, куёв бошини баланд кўтариб мағрур турган эмиш.

Қўшиқ тугабди, орага оғир сукунат чўкибди. Бир вақт черков эшиклари шарақлаб очилиб, гумбур-гумбур овозлар эшитилибди. Эшикдан тантанали суратда мўъжизали соат кириб келибди ва куёв билан келиннинг ўртасида тўхтабди. Марҳумлар гўрида тик туролмайди, бу ҳаммага маълум, лекин санъат асари қайта тикланиши мумкин, у қайта тикланибди: унинг шакли, ташқи кўринишигина чил-чил бўлган эди, холос, лекин асарни руҳлантирган тирик эди.

Санъат асари яксон қилувчининг қўли тегмагандай яна соппа-соғ тураверибди. Соат занг ура бошлабди, аввало бирга занг урибди, кейин иккига, қолаверса ўн иккигача занг урибди, манзара кетидан манзара кўринаверибди. Аввало Мусо кўринибди; унинг пешанасидан ўт чиқиб турган эмиш, у қўлидаги лавҳаларни куёвнинг оёғи тагига ташлаб юборибди, уни турган ерига михлаб қўйибди.

— Оёгимни ердан узолмайман! — дебди Моисей.

— Сен қўлимни чопдинг. Турган жойингда туравер!

Кейин Одам Ато билан Момо Ҳаво, шарқ подшолари ва йилнинг тўрт фасли пайдо бўлибди. Улар полвонга «уят-эй!» деган маънода боқишибди.

Лекин у уялишни хаёлига ҳам келтирмабди.

Қолган бўлак ва шакл навбат билан соат ичидан чиқиб келишиб, даҳшатли улкан қиёфага киришибди. Бир оздан кейин черковда ҳақиқий одамларга жой қолмабди. Охири соат ўн иккига занг урганда бошида

дубулга, кўлига «тонг юлдузи»ни ушдаган тунги қорувул пайдо бўлибди: у тўппа-тўғри куёвнинг олдига борибди, кўлидаги хассаси билан унинг пешанасига туширибди.

— Ётавер! — дебди у. — Қилмиш — қидирмиш дейдилар! Биз ҳам, рассом ҳам сендан қасос олдик! Энди кетайлик!

Санъат асари кўздан ғойиб бўлибди, черков шамлари нур сочаётган катта-катта гулларга айланибди; шипга сочилган олтин юлдузлар порлабди; орган ўз-ўзидан чалиниб кетибди. Булар манови «энг ақлга сиғмайдиган иш» бўлди дейишибди.

— Бу ерга тантананинг ҳақиқий айбдорини чақирсак қандай бўларкин! — дебди малика. — Мўъжиза яратган рассом менинг эрим бўлади!

Шундай қилиб, рассом халойиқ қуршовида черковга кириб келибди. Ҳамма унга бахт кулиб боққанидан хурсанд бўлибди, орада бирорта ҳам ҳасадгўй топилмабди. Ҳа, мана шунинг ўзи «ақлга сиғмайдиган иш» бўлибди!

УЛКАН ДЕНГИЗ ИЛОНИ

ор экан, йўқ экан, бир кичкинагина денгиз балиқчаси бор экан, у яхши оиладан чиққан экан. Унинг қандай аталишини билмайман, агар билгинг келса, олимларга мурожаат қил. Балиқчанинг бир минг саккиз юзта акалари ва сингиллари бор экан. Улар эгизак экан. Балиқчалар на отасини ва на онасини билишар экан, дастлабки кунларданок ўз ғамларини ўзлари еб, қаер тўғри келса, ўша ерда сузиб юришаверибди, бундан ҳам маза иш борми ўзи? Бутун бир океан улар ихтиёрида экан. Овқатни ҳеч ўйлашмас, у тўппа-тўғри оғизларига кириб кетаверар экан. Эгизакларнинг ҳар бири ўз билганича яшар, ҳар бирининг ўз тақдири бўлиб, лекин уларнинг ҳеч бири бу ҳақда ўйламас экан.

Тепадан қуёш нур сочиб, балиқларни, сув ости дунёсини ёритибди. Бу ерда нималарни кўрмайсиз! Сувда ғалати махлуқлар ҳам учрар, уларнинг баъзилари шунақаям улкан, даҳшатли эканки, бирданига минг

саккиз юз ака-сингилни ютиб юборишга қодир экан. Эгизаклар бу ҳақда асло ўйлашмас, уларни ҳали ҳеч ким ютмаган экан-да.

Улар сельд ёки макрель балиқларига ўхшаб бир-бирларига яқин, гала-гала бўлиб юришар экан. Бир куни улар бамайлихотир сузиб юриб, ҳеч нарсани ўйлашмабди, тўсатдан тенадан узун ва залворли бир махлуқ уларни ҳар томонга тирқиратиб туша бошлабди. Унинг охири кўринмас эмиш. У биланглаб илгариллаб борар, балиқчалар озгина тегиб кетса, улар майиб бўлиб, ўзини ўнглолмай қолар экан. Сув тагида ва бетида сузиб юрадиган ҳамма балиқлар даҳшатдан кўрқиб, тирқираб қочишибди. Залворли ва улкан махлуқ эса тобора сув тубига тушаверибди, бор бўйи денгизда чўзилиб кетаверибди.

Балиқлар, чиганоқлар ва сузадиган ҳамма денгиз мавжудотлари бу махлуқнинг пайдо бўлганидан хабардор бўлишибди, ниҳоятда узун, кўз кўрмаган денгиз илон балиғи балойи ногаҳондай уларнинг устида пайдо бўлибди.

Бу қанақа махлуқ ўзи? Бу бизга-ку маълум! Бу энг узун телеграф кабели бўлиб, уни одамлар денгиз тубидан Европа билан Америка оралиғига тортишган экан.

Кабелни денгиз тубига туширишганда тинч-осойишта ҳаёт кечираётган мавжудотлар орасида ваҳима бошланибди. Учар балиқлар денгиз бетида бири иккинчисидан баландроқ учибди, денгиз хўрози осмонга ўқдай отилибди. Бошқа балиқлар ўзларини денгиз тубига уришибди, улар шу қадар шошибдиларки, кабель денгиз тубига етишга улгурмай, улар ўзларини денгиз тубида кўришибди, пастда бамайлихотир сузиб, ўз яқинларини еб юрган қалқонбалиқ ва трескаларнинг ўтакасини ёриб юборишибди.

Бир нечта денгиз бодринглари даҳшат ичида ошқозонларини туфлаб ташлашибди, лекин ўзлари омон қолишибди. Бунақа найранг кўрсатишга яна ким қодир? Денгиз қисқичбақалари косаларидан чиқишибди, улар косалари билан бирга оёқларидан ҳам жудо бўлишибди.

Ана шу ваҳима ва алгов-далговда бир минг саккиз юз эгизаклар ҳам ҳар ёққа тирқираб кетибди, улар бир-бирларининг дийдорини кўришмабди, бордию учратиб қолишса, бир-бирларини танишмабди. Фақат бир гала эгизаклар бирга бўлишибди, улар бир неча муддат яшириниб ётишибди, сўнг дастлабки даҳшат хавфи ўтган-

дан кейин улар дадиллашиб, атрофга қизиқсиниб назар ташлашибди.

Улар тепага ва денгиз, тубига қарашибди, пастда ҳаммага даҳшат солган қўрқинчли махлуқни кўришибди. Махлуқ денгиз тубида ётган эмиш, у узоқ-узоқларга чўзилиб кетган эмиш. У жуда ингичка эмиш, бу шишиб, улкан махлуққа айланиб кетиши мумкин деб ўйлашибди эгизаклар. У тинч ётган эмиш, эҳтимол бу унинг муғамбирона найрангидир?

— Ётган жойида ётаверсин! Бизга бунинг алоқаси йўқ! — дебди энг эҳтиёткор балиқчалардан бири.

Улардан энг кичкинаси бу нарса нима экан, деб роса ўйлабди. Бу махлуқ тепадан тушиб келди, демак тепада у ҳақда бирон нарса билиш мумкин, деб балиқчалар на шамол ва на чайқалиш бўлган сокин денгиз сатҳига кўтарилишибди.

Тепада улар дельфинга дуч келишибди. Бу енгилтак дайди денгиз ҳайвони сувда ўмбалоқ ошиб югуришдан бошқа ишни билмас экан. Лекин унинг кўзи бўлиб, ҳамма нарсани кўрар экан. Балиқчалар ундан денгиз махлуқини сўрашибди. Бироқ дельфин ўзи билан ўзи овора экан. У ҳеч нарсани кўрмаган, ҳеч нарсани билмас экан, шу важдан чурқ этмай, гердайиб тураверибди.

Шундан кейин балиқчалар тюленнинг хузурига боришибди. Гарчи у майда балиқчаларни еб тирикчилик ўтказса-да, ҳозир уларга тегмабди, чунки ҳозир унинг қорни тўқ экан. Тюлень дельфинга нисбатан кўпроқ нарсани билар экан.

— Мен туни билан ҳўл тошда ётиб, йироқ соҳилга тикилиб чиқдим. Соҳилда маккорлар яшайди, улар ўзларини одам деб аташади. Улар кўпинча бизни таъқиб қилиб юришади, лекин кўпинча улардан қутулиб кетамиз. Сизлар сўраётган денгиз илони қутулиб кетди. У азалдан одамларнинг асири бўлиб келган. Уни бир қитъада ушлаб туришарди, кейин кемада бошқа йироқ мамлакатга олиб кетишга жазм этишди. Денгиз илонини олиб кетишаётганда роса қийналишганини ўз кўзим билан кўрдим. Нима қилиб бўлса-да, уни енгилди. Чунки қуруқликда турганда роса ҳоддан тойган эди. Уни ғалтақларга ўрашди, шунда гижирлаб товуш чиқарди. Тўсатдан у одамлар қўлидан чиқиб, ўзини денгизга отди. Одамлар бор кучи билан унга тармашиб, тўхтатиб қолмоқчи бўлишди. У одамлар қўлидан сирганиб чиқиб, денгиз тубига тушиб кетди, ҳозир пастда ётиб, куч-қувват йиғяпти.

— У жуда ингичка! — дейишибди балиқчалар.

— Бўлмасам-чи, уни роса оч қолдиришди-да, — дебди тюлень. — Ҳечқиси йўқ, кўп ўтмай у кучга тўлиб, яна қудратли, дахшатли махлуққа айланади. Менимча, у одамлар ўлгудек қўрқадиган улкан денгиз илони бўлса керак. Одамлар фақат унинг ҳақида гапиршади. Мен улкан денгиз илонини кўрмаганман. Шунинг учун илгарилари ҳам одамларнинг гапига ишонмай, илон йўқ, деб ўйлаганман. Энди бўлса улкан илон борлигига ишонаман! — Тюлень шундай дебди-да, сув остига шўнгиб кириб кетибди.

— У жуда ақлли-а! Гаплари жуда ширали-а! — дейишибди балиқчалар. — Бунақа доно гапларни ҳеч эшитмаганмиз. Унинг гаплари тўғри.

— Келинлар, денгиз остига тушиб, ҳамма нарсдан воқиф бўлайлик! — дебди энг кичкина балиқча. — Йўл-йўлакай бошқаларнинг гапини ҳам эшитамиз.

— Бирор нарсани ўрганишга ҳали ёшлиқ қиламиз! — дейишибди ака ва сингиллар. Сўнг улар ҳар томонга сузиб кетишибди.

— Мен билишни истайман! — дебди жажжи балиқча ва денгиз тубига шўнгибди. Денгиз остида «юқоридан қулаб тушган узун махлуқ» ётган эмиш. Тўлқинлар балиқларни аста тебратади, улар эса гўё ухлаётган эмиш. Балиқча жуда қўрқиб кетибди, у онаболанинг ҳеч қачон уйғонмаслигини билмас экан. Йўсинлар печак гуллардай абадий уйқуга кетган онабола устида осилиб турганмиш. Бу ер жуда холи ва сокин эмиш. Балиқча қуёш нури чарақлаб, балиқлар ўйноқлаб юрган томонга ошиқибди, у бир оз сузиб борган экан, баҳайбат, ёшгина кит билан тўқнашиб қолибди.

— Тагин мени ютиб юборма! — дебди балиқча. — Мен жуда кичкинаман, ҳатто тишинг орасига ҳам юқ бўлмайман! Менинг ўлгим келмайди.

— Бунчалик чуқурликда нима қилиб юрибсан? — деб ажабланибди кит. — Сенинг қариндошларинг бунақа жойларда юришмайди-ку.

Балиқча жасур денгиз мавжудотларини ваҳимага солган балиқ ҳақида гапириб берибди.

— Ҳо-ҳо! — дебди кит, у шундай кўп сув чиқарибдики, агар бу сув денгиз бетиде бўлганда баланд фаввора ҳосил бўларкан. — Ҳо-ҳо! — деб такрорлабди у. — Бурилганимда елкамни қитиқлаб ўтган ўша экан-да! Мен уни кема мачтаси деб ўйлабман, ундан тиш чўтка-

си ўрнида фойдаланмоқчи эдим! Лекин у махлуқ бу ерда йўқ, у анча йироқда. Сен билан бирга ўша томонга сузиб бориб, унинг нималигини билиб оламан. Бар бир, ҳозир ишим йўқ. — Кит олдинда, балиқча эса орқада сузиб кетишибди. Балиқча китдан сал орқароқда юришга интилибди, чунки кит юришини тезлатганда денгиз алғов-далғов бўлиб кетар экан!

Бир вақт уларнинг рўпарасидан аюла ва арра балиқ чиқиб қолибди. Улар ҳам узун денгиз илонбалиғи ҳақида эшитишган экан. Улар илонбалиқни кўришган экану аммо ҳозир уни яна бир кўргилари келибди.

Кейин уларнинг ёнига денгиз мушуги сузиб келибди.

— Мени ҳам бирга олиб кетинглар! — дея ялинибди у, унинг ҳам томоша қилгиси келибди.

— Агар ўша денгиз илони лангар арқонидан йўғон бўлмаса, уни бир зумда ғажиб ташлайман, — дебди денгиз мушуги ва оғзини катта очибди, бу билан ҳаммага олти қатор тиши борлигини кўрсатмоқчи бўлибди. — Кема лангарларида тамға қолдираману бу менинг олдимда нима деган нарса бўпти! Уни ғажиб ташлайман!

— Ана у! — деб хитоб қилибди кит. — Илон кўринди!

Бироқ у денгиз илони бўлмай, балки узунлиги бир неча метр келадиган илонбалиқ экан. У тўппа-тўғри улар томонга сузиб келаверибди.

— Уни танийман. Биз у билан учрашганмиз, — дебди аррабалиқ, — у энди денгизда тўс-тўполон кўтариб, балиқларга тегмайди.

Улар илонбалиққа янги денгиз илони ҳақида гапириб беришибди, сен ҳам уни кўрасанми, деб сўрашибди.

— Наҳотки у мендан узун бўлса? — дебди денгиз илони, — бошимизга бирон кулфатни солмаса гўрга эди.

— Кулфат солиб бўпти, — дейишибди бошқалар. — Биз кўпчиликмиз, адабини бериб қўямиз! — Шундай деб сузиб кетишибди.

Йўлда уларга баҳайбат жонзот учрабди, агар уларнинг ҳаммасини бир қилганда ҳам, у булардан катта эмиш, у сув сатҳида туролмайдиган сузувчи оролга ўшар эмиш.

Бу жуда қари кит экан, унинг бошида йўсинлар ўсиб ётган эмиш, елкаси ҳар хил махлуқларга тўла эмиш, ён томонларига шиллиққурт ва чиганоқлар ёпишиб олганидан, узоқдан худди оқ доғларга тўладек кўринибди.

— Биз билан бирга юр, қария! — дейишибди ба-
иқлар. — Денгизда аллақандай бир махлуқ пайдо
бўлибди, бунга биз чидолмаймиз.

— Яхшиси ётган жойимдан қимирламай қўя
қолай, — дебди қари кит. — Мени ўз ҳолимга қўйинг-
лар. Вой-вой, оғир касалман. Телага кўтарилиб,
орқамни сувдан чиқариш менга фойда беради, холос.
Шундай қилсам саховатли денгиз қушлари учиб келиб,
орқамни лаш-лушлардан тозалаб қўйишади. Улар
орқамга тумшукларини қаттиқроқ ботириб олишмаса
бўлгани, шунда жоним киради. Баъзан қушлар чўқиб
гўштимни чиқариб юборишади. Мана, кўринглар!
Орқамда ҳозир қуш скелети бор. У тумшугини чуқур-
роқ ботирган эди, орқамга ёпишиб қолиб, ўзини
қутқаролмади. Шунда мен денгиз тубига шўнгимдим.
Кейин майда балиқлар унинг гўштини гажишди. Унга
ҳам, менга ҳам бир қаранглар. Оғир бетоблигимни
пайқаяпсизларми?

— Бу ваҳиманинг уяси, — дебди ёш кит. — Мен ҳеч
қачон касал бўлмайман. Умуман, балиқлар ҳеч касал
бўлишмайди.

— Йўқ, мени афв этасиз, — деб эътироз билдириб-
ди кекса кит, — илонбалиқларда тери касали бўлади,
зогорабалиқ чечак билан оғрийди, биз эса гижжадан
азоб чекамиз.

— Бўлмаган гап! — дебди ақула, қари китнинг ва-
лақлаши унинг ҳам, бошқаларнинг ҳам меъдасига те-
гибди, уларнинг бундан ҳам муҳимроқ ишлари бор
экан.

Нихоят улар телеграф кабели ётган жойга етиб
келишибди. Кабель Европадан Америкага сув ости-
даги қум ва балчиқлар устидан, қоятошлар ва йўсин-
лар, маржонлар орасидан ўтган бўлиб, атрофида гир-
доблар айланаётган эмиш. Унинг устидан тўда-тўда
балиқлар ўтаётган эмиш. Денгиз туби қулқуллар, гу-
виллар, шовиллар эмиш. Агар улкан денгиз чиганоғига
қулоғингизни тутсанг, бу шовқинни пайқаш мумкин
экан.

Худди шу ердан улар ахтарганларини топишибди.

— Ўша махлуқ анови ерда ётибди, — дейишибди
катта балиқлар, кичкина балиқча ҳам шундай дебди.
Кабель уларнинг олдида ётган эмиш, унинг боши ҳам,
кети ҳам кўринмас эмиш.

Полип ва медузалар денгиз тубида тебраниб, кабел-
ни гоҳ тўсиб, гоҳ кўрсатиб турган эмиш. Атрофда

денгиз кирнилари, шиллиққуртлар, қурт-чувалчангла бижиллаб ётган эмиш. Кабелдан нарироқда бахайба ўргимчақлар елкаларида сон-саноксиз текинхўр жониворларни кўтариб олиб, виқор билан овқатларини ютишаётган эмиш. Улар янгигина пайдо бўлган кабель — хайвонни хидлашибди. Қалқонбалиқ билан тресқала ким нима деяётганини билиш ниятида уёқ-буёқ аланглашибди. Денгиз қаъридаги балчиққа кўмилиб олиб ташқарига фақат кўзини чиқариб турадиган юлдузча ҳам бу алғов-далғовнинг оқибати нима бўлар экан, деб кўзини тикибди.

Телеграф кабели миқ этмай жойида ётаверибди, лекин унинг ичида ҳаёт жўш урар, фикрлар қайнар, инсон тафаккури уёқ-буёққа бориб келар экан.

— У ўзини беозорликка соляпти, — дебди кит, — тўсатдан у бурилиб, қорнимга бир солса-я, қорним энг нозик жойим-ку, ахир!

— Ҳозир буни текшириб кўрамиз, — дебди полип. Менинг қўлларим узун, панжаларим эса бақувват, уни ушлаб, кўрганман, энди қисиб, эзгилаб ташлайман.

Шундай деб у узун қўлларини пастга чўзиб, кабелни маҳкам қисибди.

— Бунинг тангалари йўқ экан, — дебди полип, — териси ҳам йўқ! Менимча, у тирик болалар туғолмаса керак.

Денгиз илонбалиғи кабель ёнига сузиб келиб, чўзилиб ётиб олибди.

— У мендан ҳам узун экан, — дебди у. — Фақат узунликнинг ўзи кифоя қилмайди, бунга яна тери, қорин ҳамда хушқоматлик ҳам керак.

Еш ва бақувват кит кабелга яқинлашибди, у шу вақтгача бунчалик теранликка тушмаган экан.

— Кимсан ўзи — балиқмисан ё ўсимликмисан? Еки юқорида ясаладиган, биз билан бирга яшай олмайдиган махлуқмисан? — деб сўрабди кит.

Бироқ телеграф кабели индамабди, чунки у гапирмас экан-да. У орқали инсон фикрлари дақиқа ичида бир мамлакатдан бошқа мамлакатга юз миля йўл босиб ўтар экан.

— Жавоб берасанми, йўқми? Бўлмаса сени эзгилаб ташлаймиз, — дебди баднафс ақула. Бошқа катта балиқлар ҳам:

— Гапир, бўлмаса дабдала қилиб ташлаймиз! — деб бақиршибди.

Кабель миқ этмабди, у ўз ўйлари билан банд экан,

ичи гиж-гиж фикрга тўла бўлгандан кейин нима қилсин ахир.

«Мени эзгилашса эзгилайверишсин, — дебди у ўз-ўзига, — ўшанда мени юқорига олиб чиқиб тузатишади. Бундан саёз жойлардаги оғайниларим бошига ҳам шу кун тушган».

Шу ваздан у жавоб бермабди, ўз иши билан машғул бўлаверибди, ҳар томонга телеграммалар юбориб, денгиз тубида давлат хизматини бажараверибди.

Тепада қуёш ётоғига қайта бошлабди, у оловдай қизғиш тусга кирибди, осмондаги булутлар ҳам қуёш нурида ловиллабди.

— Мана, қизил чироқ ҳам ёнди, — дебди полип, — энди манови хумпар дурустроқ кўриняпти.

— Уринглар уни, уринглар! — деб қичқирибди денгиз мушуги, у оғзидаги олти қатор тишларини гижирлатибди.

— Уринглар уни! — деб қичқиршибди қиличбалиқ, кит ва илонбалиқлар.

Денгиз мушуги олдин, сўнг ҳаммалари кабелга ташланишибди. Лекин денгиз мушуги кабелга тишини энди ботирай деган экан, арабалиқ унинг елкасини тилиб ташлабди. Катта англашилмовчилик юз берибди, денгиз мушугининг кабелни тишлашга ҳам дармони етмай қолибди.

Роса тўс-тўполон кўтарилибди! Сув қорайиб кетибди, ҳамманинг боши айланибди, балиқчалар, қисқичбақалар бир-бирларининг устига миниб, муштлаша кетишибди. Бир-бирини гажиб, тириклайин ея бошлашибди. Фақат кабелгина қимирламай, ўз ишини бажараверибди, бу энг тўғри йўл экан.

Тепада сув устини тун пардаси қошлабди, денгиз тубида эса миллионлаб, ҳатто миллиардлаб чироқлар милтиллаб ёнибди. Булар зигирдай-зигирдай келадиган шиллиққурт, қисқичбақалар экан. Бу мўжизанинг худди ўзи, чунки дунё шундай қурилган экан.

Денгизда яшовчилар кабелга қарашибди.

— Бу ўзи нима экан-а?

Ҳа, бунинг нима эканлигини билолмай, роса бошлари қотибди.

Шу пайт уларнинг ёнига кекса денгиз сигири келибди. Одамлар буни ҳар хил ном билан, гоҳ сув париси, гоҳида сув алвастиси деб аташади. Денгиз сигирининг осилиб тушган елини, думи, сузишга ёрдам берадиган иккита қўли бор экан, бошида эса йўсинлар ўсган,

унинг ичида қисқичбақалар бижиллаб ётар, бунда у гурурланиб юрар экан.

— Ақлли бўлишни истайсизларми? — деб сўрабди у. — Ундай бўлса гапимга қулоқ солинглар, бунинг сирини сизларга фақат мен тушунтириб бера оламан. Лекин бунинг эвазига менга ва қариндошларимга денгизнинг ҳамма яйловларида хавфсизликларини таъминлашларингизни талаб қиламан. Мен билан балиқ сизларга ўхшаймиз, лекин шу билан бирга, мен қисқичбақа сингари ўрмалашни ҳам биламан, ҳаёт ҳар нарсага ўргатар экан. Бу ерда, денгизда, ҳаммадан кўра ақлли зотман. Денгиз тубида бижиллаб ётган мавжудотлар ҳақида ҳам, денгиз устидагилар ҳақида ҳам кўп нарсаларни биламан. Сизларнинг бошларингизни қотираётган манови нарса тепадан қулаб тушган. Тепадан қулаб тушганларнинг ҳаммаси ё ўлик бўлади, ё шу ерга тушгандан кейин ўлади, унда ҳеч куч-мадор бўлмайди. Уни қўйинглар, жойида ётаверсин. Булар бари инсонларнинг қилмиши.

— Менимча, ундай эмас, — дебди балиқча.

— Тилингни тий, тирранча, — деб дўқ урибди денгиз сигири.

Балиқча бу гаждан хафа бўлибди.

Кейин денгиз сигири балиқларга ҳозирча чурқ этмаётган бу даҳшатли йиртқични одамлар бу ёққа атайлаб ташлашган, деб уқтирибди. Сўнг у одамларнинг маккорлиги ҳақида кичикроқ нутқ ўқибди.

— Улар ҳаммамизни тутиб олишмоқчи, — дебди у. — Улар фақат шунинг учунгина яшашади. Улар бизни алдаб қўлга тушириш учун тўрлар тўқишади, чувалчангли қармоқлар ташлашади. Қармоқнинг иплари жуда узун! Улар бизни шу қармоққа илинади деб ўйлашапти. Вой тентаклар-ей! Биз ҳам анойи эмасмиз. Фақат бу қармоқ ипига тега кўрманглар, у нам тортиб, балчиққа айланиб кетади. Тепадаги ҳамма нарсада бир ишқаллик бор, улар ҳеч вақога ярамайди.

— Ҳа, ярамайди, — деб денгиз сигири фикрига қўшилибди бошқалар ҳам, ахир бирор фикр билдириш керак экан-да.

Бироқ балиқча ўз фикрида маҳкам туриб олибди:

— Эҳтимол, бу ингичка, узун илон денгизимиздаги ажойиб балиқ бўлса ҳам ажаб эмас. Кўнглим шундай деб турибди.

— Ҳа, жуда ажойиб балиқ, — деб биз, одамлар ҳам

балиқчанинг фикрига қўшиламыз, бу гапларни ўз ишини пухта билган одамлардай ишонч билан айтамыз.

Ахир, бу қадимий қўшиқ ва афсоналарда айтилган ўша улкан денгиз илонининг ўзгинаси.

У инсон тафаккури ва даҳосининг маҳсули ўлароқ туғилди, инсон даҳоси уни денгиз тубига туширди, шарқдан ғарбга қараб тортди, у орқали маълумотларни юбора бошлади, бу маълумотлар қуёш нури ерга тушгандан ҳам тез югуради. Бу илон йил сайин кучга тўлиб, денгиз ва океанлардан чўзилиб бориб, бутун ер юзини айланиб чиқади, у пишқирган тўлқинлар, жимирламай турган, ойнадай тиниқ сув остидан ҳам йўл топади, ана шундай суви тиниқ жойларда капитан ўзини ҳавода сузгандай ҳис қилади, чунки сув тубидаги балиқлар турли рангда товланаётган мушаклардай кўринади-да.

У афсонавий Мидгордсорм¹ илонидай сувнинг энг тубида ётади. У ер юзини айланиб ўтиб, яна думи билан туташади. Балиқлар ва денгиз махлуқлари тепадан тушган бу мўъжизанинг нималигини билишмай ҳайрон. У инсониятнинг фикри билан гувилляпти, дунёнинг барча тилларида гапиряпти. Ҳарҳолда индамай ётган бу доно илон, яхшилик ва ёмонлик хабарчиси, жаҳон океанининг мўъжизаларидан бири — замонамизнинг улкан денгиз илони экан.

ТУТИНГАН ОТА АЛЬБОМИ

утинган отам қисқа ва узундан-узоқ эртақларни боплаб айтарди. У расим қирқиш ва чизишга ҳам уста эди, рождество байрами арафасида у варақлари топ-тоза қалин альбом олиб, унга газета ва китоблардан олинган расмларни ёпиштирарди, бордию ҳикоя қилишга арзийдиган расм топилмай қолса, шартта ўзи расм чизиб ташларди. Болалигимда ундан тухфа тариқасида расм ёпиштирилган

Мидгордсорм — Скандинавия мифологиясида денгизда яшовчи, одамлар истиқомат қиладиган Мидгордни чулғаб олган улкан илон. У шунақаям узунки, ер атрофини белбоғдек ўраб олиб, ўз думини тишлаши ҳам мумкин.

анчагина альбом олганман, лекин ҳаммасидан ҳам муқованинг орқасига: «Копенгаген бурунги ёғ чироқлари ўрнига газ чироқларга эга бўлган ажойиб йил», деб ёзиб қўйилган альбом яхши эди.

— Бу китобни эҳтиёт қил! — дейишган эди дадам билан ойим, — худа-беҳудага уни очаверма.

Тутинган отам эса альбомга манови сатрларни ёзиб қўйган эди:

Фалокатмас гар китоб йиртсанг, азизим,
Болалар гоҳ иш тутишар бундан баттар.

Китобни томоша қилиш кишини жуда севинтирарди. Тутинган отам китобни овоз чиқариб ўқиб берган вақтларида бу китобдаги шеър ва бошқа нарсаларни эшитардик. Яна у кўп нарсаларни ўзидан қўшиб-чатиб гапириб берарди. Хуллас, ўшанда эртак чинакам эртакка айланарди.

Биринчи саҳифасига «Учар почта»дан қирқиб олинган расм ёпиштирилган, суратда думалоқ минорали Копенгаген черковлари тасвирланган эди, чапдаги суратда эса кўчага қўйилган осма чироқлар тасвирланган бўлиб, унинг тагига «варвань»¹ деб ёзиб қўйилган эди. Унг томондаги тикка қилиб солинган чироқлар тагида эса «газ» деган ёзув бор эди.

— Афишани кўряпсанми, — деди тутинган отам. — Бундан кейин сен тинглайдиган воқеалар бошланади. Ундан «Варвань билан газ ёки ҳаёт ва Копенгаген ишлари» деган кулгили томоша чиққан бўларди. Ажойиб номлар! Саҳифанинг энг пастида яна бир сурат бўлиб, унда нима тасвирланганини дарҳол пайқаб олиш қийин, буни ўзим тушунтириб бераман: бу ўлик от² сурати у китобнинг энг сўнгги саҳифасида бўлиши керак эди-ю, аммо ўзида нималар борлиги ҳақида ҳикоя қилиш учун олдинга чошиб ўтиб олибди-да. Лекин бу ҳикоянинг бошланиши ҳам, ўртаси ҳам, охири ҳам ҳеч вақога арзимаёди: қўлидан келса уни дурустроқ ҳикояга айлантириши мумкин эди. Биласанми, ўлик отларни кундуз газета саҳифаларида сақлашади, кечқурун

¹ *Варвань* — денгиз ҳайвонларидан олинадиган мой (тарж.)

² *Ўлик от* — халқ орасидаги хурофий ақидаларга кўра, янги қуриладиган черков пойдевори остига кўмилган от арвоҳи. Бирон хонадон олдида ўлик от пайдо бўлиб қолса, у кимнидир ўлишини билдиради.

эса отлар қочиб кетиб, шоир яшаётган уй олдига бориб, уй эгаси ўлади деб кишнай бошлайди, аммо у чинакам тирик бўлса, ўлмайди. Ўлик от шўрпешанага ўхшаган нарса, ўз аҳволини ҳам тушунолмайди, дурустроқ қорин тўйдиришни ҳам билмайди, шу важдан шата-лоқ отиб, кишнаб юриб, нафас олиб, қорин тўйғизади. «Тутинган ота альбоми»нинг унга ёқмаслигини биламан, лекин бу альбомга кетган қоғозлар ҳайф кетибди, деган гап эмас.

Мана, китобнинг биринчи бетигаги афишаларни ҳам кўриб олинг!

— Бу воқеа кўҳна ёғ фонарлар сўнгги марта ёнган, бутун шаҳарда газ чироқлар ёна бошлаган, улар равшан нур сочиб, эскилари хиралашиб қолган оқшомда юз берган эди.

— Ўша куни кечқурун кўчада юрган эдим, — деди тутинган отам. — Халойиқ бамайлихотир сайр қилиб юрар, янги ва кўҳна чироқларнинг нур сочишига ҳавас билан боқишарди. Одам кўп эди, оёқлар каллаларга қараганда икки марта кўп эди. Чироқ ёқувчилар ўта ғамгин қиёфада туришарди, чунки ўзлари ҳам кўҳна чироқлар билан бирга истеъфога чиқишганини билиб туришарди-да. Кўҳна чироқлар эса узоқ ўтмишни хотирлашар, келажак ҳақида хотирлаш қўлларидан келмасди. Уларнинг хотираларида қанчадан-қанча мана шунақа сокин оқшомлар ва зимистон тунлар сақланиб қолган-ку! Мен эски чироққа суяндим, — деди тутинган отам, — унинг пилиги вишиллаб ёғ сачратарди, шу пайт фонарнинг ҳикоясини эшитиб қолдим, ҳозир сен ҳам уни тинглайсан.

«Қўлимиздан келган ҳамма ишни қилдик, — деди чироқ. — Бир вақтлар яхши эдик, хурсандликка ҳам, ғамга ҳам нур сочдик, умримизда не-не воқеаларнинг гувоҳи бўлмадик... ахир, биз Копенгагеннинг тунги кўзлари эдик-да. Майли, янги чироқлар ўрнимизни олишсин, бизнинг вазифамизни ўташсин, қани, улар қачонгача нур сочишаркин, бошимиз омон бўлса ҳаммасини кўрамыз. Улар биз қарияларга қараганда ёруғроқ нур сочишяпти, аммо азалдан сени газ чироқ қилиб яшашган бўлса, ҳаммаёқдан келаётган қувурлардан мадад олиб турсанг, ана шу қувурлардан фақат шаҳарнинг ўзидан эмас, балки бошқа ёқлардан ҳам куч оқиб келаётган бўлса, газ чироқларнинг хизмати катта-да! Биз ёғ фонарлари эса ўз кучимиз билан нур сочамиз, ҳар биримизнинг ўз запасимиз бор, қариндош-

лардан мадад кутмаймиз. Қадим замонлардан бери боболаримиз ҳам, ўзимиз ҳам Копенгаген шахрига нур сочиб келамиз. Бу оқшом охири марта нур сочаётган эканмиз, сиз, очиққўнгил ўртоқлардан кейинда турарканмиз, на чора, сизга ҳасад ҳам қилмаймиз, қовоғимизни ҳам солмаймиз, аксинча, чин кўнгилдан хурсанд бўламиз. Биздек кекса соқчилар ўрнига янги мундир кийган сиздай янги аскарлар келди. Энди катта бобокалонимиздан тортиб ҳозирги давргача умримизда кўрган-кечирганларимизни, Копенгаген тарихини сизларга айтиб берамиз. Сизга, сизнинг авлод-аждодларингизга, энг охири газ чироғига то истеъфога чиққунларингизгача узоқ ҳикоя қилишга арзигудай биз кўрган воқеаларни кўришингизга ишонамиз. Ахир, вақти келиб сизлар ҳам дам олишга чиқасизлар. Шу кунга олдиндан ҳозирлик кўриб қўйинг. Одамлар албатта сизлардан ҳам ёруғроқ нур сочадиган чироқларни ўйлаб топишади. Мен бир студентдан денгиз сувини ёқиш йўли қидириляпти, деб эшитдим».

Пилик ана шу гапларни айтаётиб сув тиқилгандай бир вишиллаб олибди.

Бу гапларнинг ҳаммасини тутинган отам эътибор билан тинглабди ва ёғ чироқдан газ чироққа ўтар кечаси кўхна чироқларнинг Копенгаген тарихини ҳикоя қилишни ўйлаб топгани антиқа иш бўпти, деган хулосага келибди.

— Ажойиб фикрларга амал қилиш керак, — деди тутинган отам. Ўша куни уйга бориб, чироқнинг гапларига амал қилдим, сенга атаб суратли альбом ясадим, бу суратлар ёғ фонарлар ҳам билмаган қадим замонлар ҳақида ҳикоя қилади.

Мана «Копенгаген ҳаёти ва ишлари» тарих китоби. Бу тарих зулматдан бошланади, манови қурумдай қоп-қора саҳифа — асрлар зулмати.

— Кел, саҳифани варақлайлик! — деди тутинган отам. — Суратни кўряпсанми? Нишқирган денгизу шарқи-шимолдан эсанг шамол, у музларни суряпти, музлар устида эса йироқ Норвег тоғларидан музга ағанаган харсангтошлар сузаяпти. Шарқи-шимолдан эсанган шамол улкан музларни суряпти, чунки у немис тоғларига узоқ шимолда қанақа музлар борлигини кўрсатмоқчи. Мана, муз флотилияси Зундга қадар, ҳозир Копенгаген турган Зеланд ороллари соҳилларигача суриб борди, ўша пайтларда Копенгагендан номнишон ҳам йўқ эди. Бу жойларда узундан-узун сув

ости саёзликлари чўзилган эди, ана шу саёзликлардан бирининг устида улкан ҳарсангтоши бор муз қадалиб қолди. Ҳамма флотилия тўхтади, шамол уни саёзликдан кўчира олмади, шунда шамол дарғазаб бўлиб ана шу саёзликни, «ўғри ерни» лаънатлади, қачонлардир у денгиздан кўтарилса, унга ўғри ва қароқчилар уя қуради, бу ерда қайноқ исканжалар ва дорлар қурилади деб қасамёд қилди.

Лекин у сўкиш ва лаънатлаш билан овора бўлиб турганида булутлар орасида қуёш мўралади, унинг нурида ҳузурбахш даҳо нур болалари рақсга тушди ва тебранди. Уларнинг оёқлари музларга тегиши биланоқ музлар эриб кетди, улкан қоятошлар сув остига чўкди.

«Эҳ, қуёшнинг аблаҳ болалари! — дебди шамол. — Шу ҳам ўртоқлигу шу ҳам қариндошчилик бўптими? Бу ёмонлигингни ҳеч ҳам унутмай, доимо эслатиб юрман. Ҳозиргидақа қарғаб, лаънатлайман!»

«Биз дуо қиламиз, — деб куйлашибди қуёш болалари. — Саёзлик кўтарилади, биз уни асраймиз! Бу ерда ҳақиқат, эзгулик ва гўзаллик тантана қилади».

«Бўлмаган гап!» — дебди шамол.

— Мана шулар ҳақида кўҳна ёғ чироқлар ҳеч нарса билмайди-да, — деди тутинган отам. — Лекин бунинг мен билман, бу Копенгагеннинг ҳаёти ва иши учун жуда муҳим.

— Яна варақлаймиз! — деди тутинган отам. — Орадан кўп йиллар ўтди, саёзлик тепага кўтарилди, сувдан илк бор кўтарилган қоятошга денгиз қуши қўнди. Бунинг суратда ўзинг ҳам кўришинг мумкин. Йиллар кетидан йиллар ўтаверди. Денгиз қумликда ўлган балиқларни улоқтирди, қумликда ўтлоқ пайдо бўлди, кейин улар сўлиб, чириб, тупроқни ўғитлади, бошқа ўт-ўлан ва ўсимликлар бунёдга келди, саёзлик ям-яшил оролчага айланди. Унинг соҳилига викинглар тушишди. Бу яккама-якка курашишга қулай жой бўлиб, бунинг устига оролга яқин, Зеландиядан унчалик олис бўлмаган ерда лангар ташлайдиган қулай жой ҳам бор эди.

Бу ерда биринчи мартаба ёғ чироқ ёнди; менимча, унда балиқ пиширилган бўлса керак, чунки бу ерларда балиқлар жуда кўп эди. Сельд балиқлар шу даражалик зич ётганидан ҳатто кемалар тўхтаб қоларди, шундай пайтларда денгиз остида шуъла чақнагандай ёришиб кетарди, денгиз тубида шимол шафағи жилва қилгандай бўларди. Зунд балиққа сероб жой эди, шу вайдан

Зеландия ороллари соҳилига уйлар, эман дарахтидан деворлар қура бошлашди, ўрмонда пўстлоқ кўп бўлганидан, ундан том ёпишди. Гаванга кемалар кира бошлади. Кеманинг барча асбоб ва жиҳозлари орасида тебраниб ёғ чироқ ёнди, шимол шамоли гувиллаб: «Йўқол!» — деб ўкирди. Оролда ўғринча чироқ ёқиладиган бўлди. Бироқ «ўғрилар ороли» ўғрилар ва контрабандистларнинг севимли жойи бўлиб қолди.

«Мана, қанчадан-қанча ёвузликлар бўлиб ўтди бу ерда; мен хоҳласам шу бўлади. Ҳадемай дарахтлар ҳам ўсади, уни силкитиб, меваларини тўкаман».

— Мана, дарахт ҳам пайдо бўлди, — деди тутинган отам. — Кўряпсанми, бу «ўғрилар ороли»даги дор. Унга занжирбанд қилинган қароқчилар ва қонхўрларни осишади, шундай қилишди ҳам. Шамол шунақаям зўр куч билан қутурдики, дордаги скелетлар бир-бирига шарақ-шуруқ урилиб турди, ой уларга кумуш нурларини сочди, бу нур ўрмонда ўтказилган тунги базм пайтларини ёритиб турган ҳозирги ой нуридай майин, мулоим эди. Қуёш ҳам ёқимли нур сочиб, суякларни қуритди, унинг нурида қуёш болалари қўшиқ айтишди:

«Биз биламиз, биз биламиз! Келгусида бу ерлар гуллаб-яшнаган жойлар бўлади».

«У-у, жўжадай чийилламай ўлинглар!» — деди шамол.

— Энди яна варақлаймиз! — деди тутинган отам.

Роскилле шаҳрида қўнғироқлар жаранглади, у ерда епископ Абсалон¹ яшарди, у Инжил ўқишни ҳам, қиличбозликни ҳам яхши биларди; у паҳлавон одам эди. Абсалон гавань атрофидаги савдо шаҳрига айланган серҳаракат қишлоқ балиқчиларини ҳимоя қилмоқчи бўлибди. Унинг буйруғи билан нопок жойларга муқаддас сувлар сепилибди. «Ўғрилар ороли»га ҳалол тамға берилибди, у ерда ғишт терувчилар билан дуррадгорлар иш бошлаб юборишибди, епископнинг буйруғи билан каттагина бино қад кўтарибди. Қуёш нурлари баландлашиб бораётган бино деворларини ёритибди.

Оролда Аксель уйи бунёдга келибди:

Ажиб минора,
Адл. чиройли.
Тонг саҳаргача

¹ Абсалон ёки Аксель (1128—1201) — архиепископ Лундский ва епископ Роскильский Вальдемар I замонида министр ва бош кўмондон бўлган. Акселнинг уйи мустаҳкам қалъа бўлган.

Енар чирогі:
Ажойиб қаср!
Меъмори асл.
Шамол-жодугар
Зарб-ла ўқирди
Ҳамланг беҳуда
Шамоли тезгир:
Ажойиб қаср,
Меъмори асл!

Уй қаршисида Гавань — савдогар Гавани бор эди.

Серсув, яшил ўтлоқлар аро,
Сув парисига қурилди бино.

Бу ерга узоқ мамлакатлардан балиқ харид қилиш учун одамлар кела бошлади, уй ва дўконлар қурилди, деразаларга ойна ўрнига хўкиз пуфаклари сирилди — у вақтларда ойна жуда қиммат эди; томлари кубба шаклида қурилган, оғир юкларни тепага кўтарадиган баланд чиғириқ ўрнатилган уйлар қад кўтарди.

Дўконларда ўтирган гумашталарни кўряпсанми? Уларнинг уйланиши мумкин эмас, улар занжабил билан қалампир сотишади, шу важдан уларни қалампир бўйдоқлар деб аташади.

Катта ва тор кўчаларда қуюн айланиб қолса борми, похол томларни учуриб кетади! Ариқларнинг бўйида сигирлар, чўчқалар ризқ-рўзини териб, еб юришади.

«Учираман, яксон қиламан! — деб қичқиради шамол. Аксель уйига хужум қиламан, гапим тўғри чиқди, унинг уйини «ўғрилар ороли»даги қамоқ деб аташмоқда!»

Тутинган отам дарҳол ўзи чизган ўша жойнинг суратини кўрсатди. Ҳамма деворларда зич қоқилган қозиклар диккайиб турар, уларнинг учига қўлга тушган қароқчиларнинг калласи қоқилган, каллалар ишшайиб турарди.

— У шундай бўлган эди, — деди тутинган отам, — буни билиш, маъносига тушуниш фойдадан холи эмас.

Епископ Абсалон меҳмонхонасида ўтирар эди. Қароқчилар кемаси пайдо бўлганини пайқаши биланоқ ташқарига отилади, у ўз кемаси томон югуради, бурғу командасини чақиради, қароқчилар елкасига ўқ ёй санчила бошлайди, улар жон борида қочиб қолишга ҳаракат қилишади, ўқлар уларнинг қўлларига ҳам санчила бошлайди, уни олишга сабрлари чидамай, жон-жаҳдлари билан эшкак эшишади. Епископ тирик

қолганларнинг ҳаммасини асир олади, уларнинг қалалари кесилиб, қалъа деворларидаги қозықларга қоқилади. Шамол лунжини шишириб пуфлайди — денгизчилар айтгандай, бўронни янада авж олдиради.

«Мана шу ерга ётиб, бир оз ором оламан, бунда нималар бўлаётганини кўраман».

Бўрон бирор соат тинади. Яна кўтарилиб, кун бўйи қутуради. Орадан йиллар ўтди.

Қузатувчи минора устига чиқди, аввал ғарбга, шарққа, сўнг эса шимолга, жанубга назар ташлади.

— Манави манзарани қара! — деди тутинган отам ва ўша манзарани менга кўрсатди. — Қузатувчини кўряпсанми? У нимани кўрган бўлса. ҳаммасини сенга айтиб бераман.

Қамоқ-қалъа деворидан то Кёг кўрфазигача ястаниб денгиз ётади. Зеланд соҳилларигача кенг денгиз йўли чўзилиб кетган Серрийслев ва Сольберг далалари рўпарасидаги катта қишлоқда ёғоч тўсинли, томлари қубба шаклида тошдан қурилган уйлар борган сари кенгайди. Шаҳарда кавушдўзлар, кўнчилар, ширинлик ва ёғ савдо қилувчи савдогарлар кўчалари, савдо майдони ва гильдия савдогарлари уйи бор эди. Соҳилда, илгари орол бўлган жойда авлиё Николайнинг ҳашаматли черкови қад кўтариб турибди. Унинг минораларида ҳаддан ташқари узун найзалари бўлиб, унинг бутун гўзаллигию ҳашамати тиниқ сувда акс этиб туради. Ундан сал нарироқда Биби Марям черкови бўлиб, унда қавмлар мум шамлар ёқиб, исирик тутатиб, хониш қилишади. Савдогарлар Гавани — Копенгаген шаҳри епископлар шаҳри бўлиб қолди. Шаҳарни епископ Роскильский идора қилади.

Аксель уйига епископ Эрландсен жойлашди. Унинг ошхонасида гўшт қайнайди ва қовурилади, пиво ва бошқа ичимликлар дарё бўлиб оқади, ноғора гумбурлайди, ғижжак нола қилади. Шамлар ва ёғ чироқлар ёнади. Шу вақтларда қалъа шундай ёришиб кетадики, чироқлари бутун мамлакат ва қиролликни ёритиб юборгандек бўлади. Шимол шамоли девор ва минораларга урилади, лекин улар қимирлай демасди, сўнг у шаҳарнинг ғарб томонидаги истеҳкомларни қўзғатмоқчи бўлади, у ерларда ёғоч деворлар бўлиб, улар ҳам миқ этмайди. Деворнинг нарёғида эса Дания қироли Христофор I бўлиб, у Сквельскер ёнидаги жангда исёнчилардан енгилиб, епископдан бошпана излаб келган эди.

Шамол епископ номидан: «Киритмайман, киритмайман! Дарвозани очмайман!» — деб увиллайди.

— Алғов-далғов, огир замонлар келди, ҳамма ўзи билан ўзи овора. Гольштин байроғи қалъа минорасида ҳилпираб турарди.

Ҳаммаёқда йиғи-сиғи, даҳшат ва дилсиёҳлик, бутун мамлакатда низо, ажал ҳукмрон, тунлар ҳузур-ҳаловатсиз ўтар, шу пайтда Вальдемар Аттердаг пайдо бўлибди.

Епископ шахри эндиликда қиролликка ўтибди. Шаҳарда томи қубба шаклида қурилган уйлар, тўсинли тош уйлар, тор кўчалар, қоровул ва шаҳар маҳкамаси бор эди. Шаҳарнинг ғарбий дарвозаси олдида дор бўлиб, дорга осилиш шарафига ҳар ким ҳам муяссар бўлавермасди. Осиладиган одам шу ерлик бўлиши керак. Дор тепасидан савдогарларнинг катта-кичик кемалари яққол кўриниб туради.

«Дор хўб яхши нарса-да! — дейди шамол. — Гўзалликка гўзаллик қўшиляпти!» — у ҳуштак чалиб, гувиллайди.

У Германиядан офат келтирди.

— Росток, Любек, Бремендан ганзейчилар, бой савдогар, дўкандорлар келишди, — деди тутинган отам, — улар Вальдемар минорасидаги олтин ўрдакдан ҳам қимматроқ мол-дунёга эга бўлишга интилишди. Улар Дания қиролидан ҳам қудратлироқ бўлиб олиб, унинг пойтахтида ҳукмронлик қила бошлашди, улар жанговар кемаларда келишган эди, уларни кутиб олишга шай турган куч йўқ эди. Қирол Эрикнинг эса немис қариндошлари билан жанг қилгиси келмади, улар билан жуда кўп одамлар бирга келган, кучлари ҳам жуда катта эди. Қирол Эрик ўз аркони давлати билан шошапиша ғарбий дарвозадан чиқиб, зудлик билан кўл бўйидаги ям-яшил Сорё шахри ўрмонига яширинди; бунда улар кечаю кундуз ичкиликбозлик қилиб, севги ҳақидаги қўшиқларни айтишади.

Фақат битта одам қирол руҳи ва қалби бўлиб Копенгаген шаҳрида қолибди. Мана, суратда сен ёш, хушбичим, латиф, кўзлари денгиздай мовий, сочлари олтиндай товланган аёлни кўриб турибсан. Бу Дания қироличаси, инглиз маликаси Филиппа бўлади. У одамлар кўча ва тор кўчаларда, айланма, тик зинапойларда, саройлар ва тор дўконларда уймалашиб, нима қилишини билмай, қўрқувдан талвасага тушган шаҳарда қол-

ди. Қиролича жасур, мард аёл эди, у шаҳарликлар ва деҳқонларга мурожаат қилиб, уларни руҳлантирди, душман билан курашишга даъват этди. Мана, кемалар елканларини кўтаради, жангчилар мудофаа истехкомларини эгаллашади, замбараклар гумбурлайди, ҳаммаёқ ўт ва тутун ичида қолади, қалбларда жасорат жўш уради — олло таоло Данияни ўз марҳаматидан бебахра қилмайди. Қуёш ҳамманинг кўнглини мунаввар қилади, одамларнинг кўзи ғалабадан чакнаб кетади. Омон бўл, Филиппа! У бадавлат хонадонлардаги, қашшоқ кулбалардаги ярадорга малҳам бўлади.

— Мен гулчамбар суратини қирқиб олиб, уни мана шу расм атрофига ёпиштирдим,— деди тутинган отам.— «Умринг узоқ бўлсин, қиролича Филиппа!»

— Энди бир неча йил кейинги воқеаларга ўтамиз! — деди тутинган отам.— Копенгаген ҳам бир неча йил орқага ҳатлаб ўтди. Қирол Кристиан I Римга бориб, пападан оқ фотиҳа олади, уйига қайтаётганда йўлда одамлар уни иззат-ҳурмат билан кутиб олишади, унинг шуҳрати ортиб кетади. У юртида пишиқ ғиштдан катта бино қурдиради, унда олимлар яшаб, одамларга лотин тилини ўргатадиган бўлади. Бу ерга қўлида болта, омоч орқасидан юрган камбағалларни ҳам қўйишди. Агар улар илтимос қилишса, эгниларига узун, қора шойидан тикилган мантия кийгизиб қўйишарди, улар шаҳарликлар дарвозаси олдида ваъзлар айтишарди.

Фақат лотин тилидан бошқа тилни эътироф этмайдиган билим саройи ёнида кичкинагина уй бўлиб, бу уйда данияликлар тили, урф-одатлари ўргатиларди. Бу ерда эрталабки нонуштага нон билан пиво бериларди, ўн яримларга бориб эса тушлик овқат ейиларди. Панжарали деразалардан мўралаётган қуёш нури овқат ва китоб турган шкафларга тушарди. Китоб шкафида эса нодир қўлёзмалар турарди: у ерда «Росенкрантс»ни ва Миккельснинг «Илоҳий комедия»сини, Хенрик Харпенстрангнинг табиб китоби, сорёлик Нильс оғанинг «Дания қофияли хроникаси»ни учратиш мумкин эди; уй эгасининг айтишича, бу китобларни ҳар бир даниялик билиши керак эмиш. Бу одам Данияда биринчи китоб босувчи голланд Готтфред ван Гемен эди. У китоб нашр этиш санъатини яратди.

Мана, китоблар қирол қасрига ҳам, шаҳарликлар уйига ҳам кириб борапти. Мақол ва маталлар абадийлаштирилади. Бу ҳақда киши хурсанд бўлганда ёки

бошига қайғу тушган вақтда гапиролмайди, бу ҳақда халқ қўшиқларининг эркин куйчиси қушчагина куйлайди, холос. У сирли, шундай эса-да ҳаммага тушунарли тилда куйлайди, унинг товуши эркин қанот қоқади, шаҳарликлар хонадонларига, рицарлар қалъасига киради, олижаноб хонимнинг қўлига қўниб, куйлай бошлайди, ҳатто крепостной деҳқоннинг кулбасига кичкинагина сичқондай бир амаллаб кириб олиб, сайрайди.

«Энди об-ҳавонинг ҳам товуши чиқиб қолди-я!» дейди шиддатли шимол шамоли.

«Баҳор келяпти, — дейди қуёш нурлари, — кўрмайсайми, бир неча ўт-ўланлар ердан бош кўтариб қолди!»

— Альбомдан яна бир варақ очайлик! — деди тутинган отам. — Копенгагенда тантана! Мусобақалар, ўйинлар, дабдабали маросимлар, совут кийган беҳисоб олижаноб рицарлар, шойи-атлас, олтин безакларга кўмилган таниқли хонимлар! Қирол Ганс қизи Елизаветани Бранденбург курфюрсига эрга боряпти. Қиз жуда ёш, бирам бахтиёрки, у барқут поёндозлар устидан юриб боряпти, хаёллари келажак, бахтиёр оилада. Келиннинг ёнида қизикқон, қарашлари ғамгин акаси шаҳзода Кристьян¹ боряпти. Шаҳарликлар уни яхши кўришади, чунки у камбағалларнинг бошига тушган кулфатни билади, нияти — уларга ёрдам бериш эди!

Аммо тақдир худонинг қўлида!

— Китобдан яна бир варақ очамиз! — деди тутинган отам. — Шамол кучи борича гувилляпти, у пўлат қилич, беҳаловат, жангу жадалларга тўла йиллар ҳақида куйламоқда.

Ҳаммаёқни муз қоплаган апрель кунларидан бири. Нега халойиқ қадимги божхона олдидаги байроқлар билан безатилган кема рўпарасида турган қалъага қочиб кирди? Деразаларда, томларда — ҳаммаёқда халойиқ уймалашади. Бутун шаҳарда саросималик, ғам-койиш ва даҳшат ҳукмрон. Ҳамма илгари ўйинкулги бўлиб турадиган, залларида тилла суви югуртирилган чироқлар шуъласида рақсга тушишган, ҳозир эса ҳувиллаб, кимсасиз бўлиб қолган қалъага тикилади. Ҳамманинг нигоҳи қирол Кристиан II тез-тез мўра-лаб турган деразага қадалган. Қирол қаср кўпригининг нариёғида, қасрнинг тор кўчасига жойлашган, Берген-

¹ *Шаҳзода Кристьян* — кейинроқ Дания қироли бўлган. Кристиан II (1513—1523).

дан ўзи олиб келган гўзал севгилисининг уйига тикилмоқда эди. Дераза эшиклари берк. Оломон қасрга тижилади, бир вақт дарвоза очилиб, кўтарма кўприк туширилади. Қирол садоқатли умр йўлдоши билан бирга ташқарига чиқади.

Қиролнинг томирларида ҳам, фикрларида ҳам қон жўш уради, ўтмиш билан алоқани узиб, зулмга барҳам бермоқчи, эзилган деҳқон ва шаҳарликларга яхшилик қилмоқчи, кўпайиб кетгани учун очкўз калхатларнинг қанотини қирқмоқчи бўлди, бу ишда ёлғиз ўзининг қўлидан бирон нарса келиши қийин эди. У мамлакатни тарқ этяпти, ўша ўзга юртларда дўстлар ва қариндошларнинг кўмагига суяниш ниятида Даниядан чиқиб кетяпти. Унинг ёнида хотини, садоқатли хизматкорлари бор, видолашиш онларида ҳамманинг кўзидан қайноқ томчилар думалади.

Асрлар кўшигида турли оҳанглар янгради, бировлар қиролни ёқласа, бошқалари эса унга қарши эдилар, уч овозда хор айтилди. Дворянлар гапида қуйидаги сўзлар очиқ-ойдин айтилган.

«Шўринг қурсин, Ёвуз Кристиьерн! Стокгольм майдонида тўкилган қонлар сенга қарши дод-фарёд кўтаряпти, шўринг қуриди, лаънат сенга!»

Монахларнинг гапи ҳам уларникидан қолишмайди:

«Худо ҳам сендан биз сингари юз ўгиради! Сен мамлакатни Лютер таълимотини ўрганишга даъват этдинг, унга ваъз айтиш учун черков билан минбар бердинг, шайтон гапларининг тарқалишига йўл қўйдинг, шўринг қурсин, Ёвуз Кристиьерн!»

Лекин деҳқонлар билан шаҳарликлар аччиқ-аччиқ йиғлашди:

«Кристиьерн, сен халқнинг пушти-паноҳисан! Деҳқонни ҳайвон сингари сотиш, овчи итга алмаштириш мумкин эмас! Ана шу қонунинг учун сени қоралашяпти!» Аммо камбағалларнинг овози шамолда тўпондай учиб кетди.

Нема қаср олдидан ўтди, шаҳарликлар охириги марта қирол кемасини кўриш ниятида қаср девори томон югурди.

— Йиллар аста-секин ўтди. Шунда у гам-гусса олиб келади, бошга кулфат тушганда қариндош-уруғлар суянчиқ бўлмайди, дўстлар ҳам ҳимоя қилишолмайди.

Қилда қиролининг тоғаси ўзи қора қирол бўлишни орзу қилибди.

Копенгаген остонасида қирол Фредерик қўшинлари турибди. «Копенгаген садоқатли шаҳар» суратини кўрясанми? Атрофни қора булутлар қоплаб олган зулмат ичидан сурат кўриняпти, ҳар бирига синчиклаб қара! Бу овоз чиқарадиган расм, унинг ҳақидаги хотиралар ҳозиргача қўшиқ ва афсоналарда яшаб келмоқда; замон оғир, ғам-кулфатга тўла йилларни олиб келди.

Эркин қуш қирол Кристьяерига нима бўлди? Бу ҳақда-қушлар куйлади — улар узоқ-узоқларга, денгиз ортидаги ёт мамлакатларга учиб боришади. Лайлак эрта баҳорда жанубдан, герман юртидан учиб келади, у бундан кейин айтиладиган воқеаларнинг шоҳиди бўлибди.

«Мен ёт ўлкаларда арчагул ўсган чўлларда қочоқ қирол Кристьяернинг ўтганини кўрдим, унинг рўпарасидан битта от қўшилган кўримсизгина арава чиқиб қолди, аравада қирол Кристьяернинг опаси Бранденбург маркграфини ўтирарди. Лютер таълимотига садоқати зўр бўлгани учун уни эри уйдан ҳайдаб юборган эди. Қоронғилиқ қоплаган чўлда сургундаги одамлар — қирол болалари учрашиб қолишибди. Аранг ўтаётган йиллар ғам-ғусса келтирарди, бошга кулфат тушган вақтда қариндош-уруғлар суянчиқ бўлмайди, дўстликни ҳимоя қилишмайди».

Сендерборг қалъасидан учиб келган қалдирғоч ҳам мунгли сайради:

— Қирол Кристьяерни тутиб беришди. У қудуқдай чуқур ва қоронғи минорада ўтирибди, унинг оғир қадам ташлашларидан тош устида йўл пайдо бўлди, қаттиқ мрамарда эса қўл излари қолди.

Тош айтган ҳикоя даҳшат, шубҳасиз,
Уни баён этмоққа тиллар ҳам ожиз.

Мовий денгиздан денгиз лочини учиб келди, денгиз эркин, унда гов-тўсиқлар йўқ, денгизда кема шитоб билан сузмоқда, кемада Фюн оролининг марду майдони Сёрен Нордбю бор. Унга омад ёр бўляпти, лекин бу омад шамол сингари беқарор.

Ютландия ва Фюнда қарғалар ва зағчалар осмонни бошларига кўтариб: «Йўлга чиқиш вақти бўлди! Нознеъматлар мўл-кўл! Инсон ва от мурдалари тоғ-тоғ бўлиб уюлиб кетган! Замон нотинч, граф уруш қилди».

ти. Дехқонлар қўлига таёқ, шаҳарликлар пичоқ олиб: «Бўриларни ўлдирамиз! Бўри зотини йўқотамиз!»—деб қичқиришмоқда. Ёндирилган шаҳарнинг бурқсаган тутуни осмонни қоплаб олган эди.

Қирол Кристьян Сёнденборг қалъасида тутқунликда, у эркинликка чиқолмайди, кулфатзада Копенгагенни кўролмайди. Шимолдаги яйловда Кристьян III бир вақтлари отаси турган жойда турибди. Пойтахт даҳшат ичида, Копенгагенда ўлат авжига минган.

Черков деворига кийимлари жулдур, озиб-тўзиган бир аёл суяниб ўтирибди. У жонсиз, тиззасида эса икки тирик гўдак ўша ўлик онани эммоқда.

О, вафоли Копенгаген, ортиқ орзу-умид ҳам, жасорат ҳам қолмади.

— Карнайлар чалинди. Чорлов садолари, ноғора овозини эшитяпсанми?

Шойи ва барқут кийимларга ўралган, бошларига жига таққан отлиқ дворянлар ўтишади, отларининг эгар-жабдуқлари олтиндан, улар эски бозор томон кетишяпти. У ерда мусобақами ёки одатдаги от ўйини бўляптимми? Ўша ёққа энг яхши кийимларини кийиб олган дехқонлар, шаҳарликлар ҳам кетишяпти. У ерданимани томоша қилишади? Папа китобларини гулхан қилинадими ёки Слагхук¹ ўзи ёндирган гулханда тик тургандай ўша ёқда жаллод турибдими? Мамлакат ҳукмдори, лютерчи қирол ҳақидаги овоза ҳаммаёққа тарқалсин.

Очиқ деразалар олдида баланд ёқали пальтолар, гавҳар қадалган шапкалар кийиб олган таниқли хонимлар, олижаноб ойимқизлар дабдабани ҳавас билан томоша қилишяпти. Бахмал соябон остидаги қирол ўтирган тахт ёнига тўшалган гиламда эски кийимлар кийиб олган кенгаш аъзолари ўтиришарди. Халққа қирол ва кенгашнинг амри эълон қилинади. Шаҳарликлар олижаноб дворянликка қарши кўтарилган исённи қораловчи хунук сўзларни эътибор билан тинглайди. Шаҳарликлар камситилади, дехқонлар эса яна қулга айлантирилади. Мана, Дания епископлари шаънига хунук гаплар айтиляпти. Черков ва монастырларнинг ҳамма мол-мулки қирол ва дворянлар қўлига ўтади.

¹ Слагхук Дидрих — врач, Кристьян II нинг яқинларидан; 522 йилда қатл этилган.

Қаҳр ва ҳаловатлик, шуҳратпарастлик ва аблахлик
янада зўрайди.

Фақир қушча ювош ва қўрқек
Оёғини судрайди аранг.
Бойқуш эса мағрур, хирароқ,
Ҳовлиқшишдан боши ҳам гаранг.

Алғов-далғовларда у ўтган замон бетини қора булут
қоплади, лекин баъзан ярқ этиб қуёш нури ҳам қўри-
ниб қолди; олимлар ва студентлар уйи тепасида қуёш
чарақлади, бу уйларда ханузгача унутилмаган одамлар-
нинг номлари яна тилга олинади. Ганс Таусен Фюн-
оролидаги камбағал темирчининг ўғли:

Биркен шаҳри билан Гансни болалигидан,
Энди бўлса Таусен номи таратмоқда шан:
Дания Лютер номин олди азамат,
Олов сўз-ла юракларни эта олди забт.

Петрус Палладиус номи донг таратяпти — унинг
номи лотинчада ана шундай янграйди. Епископ
Роскильский Педер Пладе бўлиб жаранглайди. У ют-
ландиялик камбағал темирчининг ўғли эди. Дворянлар
орасида давлат канцлери Ганс Фриснинг номи машҳур.
У студентларни едириб-ичирди, уларга ғамхўрлик қил-
ди, бу ғамхўрликдан гимназия талабалари ҳам бебаҳра
қолмадилар. Ҳаммадан бурун бошқа одамга шон-шараф
ва мақтовлар бўлсин:

Пойтахтда мактабдор, бармоғи чаққон
Ғайрат-ла варақлар экан китобни.
Кристиан номин шону шуҳрати
Нур сочди хижолат этиб офтобни.

Мана, алғов-далғовларга тўла замонни қоплаб ётган
булутларни ёриб қуёш нури ярақлаб чиқди.

— Яна варақлаймиз!

Самсё соҳилларидаги Катта Бельт устида ёқимли
товушлар, дилрабо қўшиқлар янграяпти! Денгиз қаъ-
ридан ям-яшил сочларини ёйиб сув париси чиқади ва
у бир деҳқонга: «Бир шаҳзода туғилади, у улуғ ва
қудратли қирол бўлади» — деб айтади.

Шаҳзода далада, гулга кўмилган дўлана дарахти
тагида туғилади, ўшандан бери унинг номи қўшиқ ва
афсоналарда айтилиб, рицарь қалъаларида, қасрларда
тилдан тушмайди.

Чўққайган минорали биржа, Росенборг шахри қалин девор ортидан қад кўтарди. Студентлар уйли бўлишди, унинг ёнида Юмалоқ минора — Урания устунлари юксакликка бўй чўзди, у ҳали ҳам савлат тўкиб турибди. Минора илгари чиройи билан кўзларни мафтун этган Ураниеборг томонга қараган. Унинг олтинранг гумбазлари ой нурида ярқирайди. Сув парилари шу ерда яшаган, одамлар таъзим бажо келтириш учун келган қироллар ва машҳур кишилар ҳақида, таниқли зотлар орасида энг доноси Тихо Браге ҳақида куйлашади. Бу одам Даниянинг шухратини шунчалик юксакликка кўтардики, юлдузлар чарақлаган осмон ҳақида гап кетганда унинг номини ҳамма маърифатпарвар мамлакат халқлари ҳурмат билан тилга олади-ган бўлди.

Аmmo Дания қувиб юборди. У ўзини юпатиш учун шундай қўшиқ айтди:

Ҳаммаёқда осмон бор экан,
Ортик менга нима ҳам керак?

Бу қўшиқ сув париларининг қирол Кристиан IV ҳақида айтган қўшиқлари сингари халқ орасида яшаб келмоқда.

— Манови саҳифага яхшироқ назар ташла. Бу суратдаги зулмат қасида байтларидан кўпроқ. Қасида хушчақчақ бошланса-да, охири ғамгин тугайди. Ана, хуснда тенги йўк, ёқимтой малика қирол қасрида рақс тушяпти. У қиролнинг тиззасида ўтирибди, у Кристиан IV нинг севиқли қизи Элеонора бўлади. Уни аёлларга хос яхши хулқ-атвор ва саховатли бўлишга ўргатишяпти. Унинг куёви энг аслзода дворянлардан Корьфиц Ульфелд бўлади. Қиз ҳали ёш. Баъзан қаттиққўл энага уни хипчин билан савалаб ҳам туради, қиз бўлса баъзида ноҳақ жазоланганидан шикоят қилиб куёви хузурига бориб туради. Қизча ўта ақлли, доно, билимдон бўлиб, лотин ва грек тилларини билади, итальянча қўшиқ айтади, удни қотириб чалади, папа ҳамда Лютер ҳақида фикр-мулоҳаза юритади.

Қирол Кристиан Роскилл шахридаги қирол мақбасида абадий уйқуда ётибди, Элеоноранинг акаси янги қирол бўлди. Копенгаген қасрида ҳашамат ва дабдаба ҳукмрон, бу ердаги доно ва гўзал хонимларнинг ҳисоби йўк, лекин улар орасида энг гўзали малика София Амалия Люнбургская ҳисобланади. Чавандозликда, ши-

ринсуханликда Дания маликаси олдига ким туша оларди?

— Элеонора Кристиан Ульфельд!— деди Франция элчиси.— Ақл ва ҳуснда ҳаммани йўлда қолдириб кетди.

Мана, қирол қасрининг ойнадан тиниқ паркет поли устида тўнғизтаёқ ўсимлигига ўхшаш қора ҳасад бўй чўзиб қариқиздай чирмашиб, хафалик ҳамда заҳарханда уругини соча бошлади. Элеоноранинг каретаси сарой кўпригига етмасдан тўхтасин, деб амр қилинди, чунки малика каретасида кетаётган вақтда унинг атрофида оддий аёллар пиёда юришлари керак эди. Шундан игво, миш-миш, ёлгонлар тўқиб-бичилди.

Қоронғи тунда Ульфельд хотинини даст кўтарди. Шаҳар дарвозасининг калити унинг қўлида эди, у дарвозани очди, улар минган отлар чошиб кетди. Эр-хотин денгиз соҳилига етиб келишиб, кемага тушишди-да, Швецияга жўнашди.

Келгуси саҳифани очамиз — бахт улардан ана шундай юз ўгирди.

Куз келди, кунлар қисқариб, тунлар узайди, ҳавонинг авзойи бузилиб, ёмғир ёғди, изгирин шамол кучайди. Шаҳар ихота кўтармасидаги дарахтлар шохи шамолда гувиллайди, япроқлар Педер Оксен кўрғони томон учади, кўрғон бўм-бўш, унинг эгалари жўнаб кетишган. Шамол Кристиансхавн томон эсади, Кая Люкке уйи атрофида увиллайди. Эндиликда бу ер қамоқхона. Уйнинг эгаси қувғинда тамғаси пачоқлашиб, тасвири энг баланд дорга осилган, ҳазрати олиялари Дания маликасига ҳазил қилгани, ўйламай гапириб қўйгани учун ана шундай жазога ҳукм қилинган эди. Илгари қирол гофместерининг кўрғони бўлиб, ҳозир эса вайронага айланган бу жойда шамол хуштак чалиб чийиллайди. Кўрғон ўрнида фақат битта тош қолган, холос. «Тошни сузувчи муз устида ўзим бу ерга олиб келганман,— деб гувиллайди шамол,— тош сув остига чўкди, кейин «ўғрилар ороли» бўлиб ўсиб чикди, мен уни дуойибад қилдим, кейин тош тарошланиб, граф Ульфельд саройига айланди, саройда графиня қўшиқ айтди, қойиллатиб уд чалди, грек ва лотин тилларида ёзилган китобларни ўқиди, ҳуснидан мағрурланди. Эндиликда шундай ёзувлар битилган фақат битта тошгина савлат тўқиб турар эди.

АБАДИЙ ШАРМАНДАИ ШАРМИСОРЛИК ВА

ҲАҚОРАТГА МАҲКУМ ХОИН ҚОРФИЦ УЛЬ-ФЕЛЪдга:

— Олинасаб бека қаёқда қолди? Ууу-ууу, — қулоқни кар қилгудай ҳуштак чалди шамол. — У мовий минора қалъасининг денгиз сувлари деворига урилиб турган пастқам бир уйда бир неча йилдан бери ўтирибди. Уй ичида иссиқдан кўра тутун кўпроқ, деразалари кичкина, тор шипга тегай дейди. Қирол Кристиан IV нинг эркатой, аслзода қизлар ва хонимлар орасида энг латофатли қизи ана шундай қашшоқ кулбада яшайпти!

Хотиралар ис босган қамоқ деворларига дарпарда ва гулқоғоз бўлиб илинади. Аёл бахтли болалик йилларини, доимо отасининг юзидан аримайдиган ёқимли табассумни, ўзининг ажойиб тўйини, шон-шухрат, дабдабага тўла кунларини, Голландия, Англия ва Борнхольмдаги азоб-уқубатга тўла кунларини хотирлайди.

Эрга агар садоқат зўр бўлса бешак,
Оғир кунда аёлга севгидир тиргак.

Йўқ, йўқ, ўшанда у эри билан бирга эди, ҳозир ёлғиз, умрбод ёлғиз! Унинг қабри қаердалигини ўзи ҳам, бошқалар ҳам билмайди!

Яккаю ягона нуқсони фақат
Эрига вафоли қолди умрбод.

Қўшиқларда куйланганидек:

Қашшоқлик, ғурбатли йилларда тамою
Садоқат ҳамиша ёр бўлди мудом.

— Бу суратни кўряпсанми? — деб сўрайди тутинган отам. — Бунда қиш фасли тасвирланган. Совуқ Лоланддан то Фюнгача атайлаб муздан кўприк қурдирган швед қироли Карл Густав шиддат билан олдинга интилмоқда. Бутун мамлакатларда талончилик, ёнғин, даҳшат ва кулфат зўрайган.

Шведлар Копенгаген деворларига яқинлашишди. Қахратон совуқ, бўрон қорларни тўзгитяпти, шундай бўлса-да, юртини жондан севган, садоқатли эркак ва аёллар жангга шай туришибди. Шаҳар девори устига хунармандлар ва дўкондорлар, студентлар ва магистрлар — ҳамма чиққан. Ҳеч ким ажал олови пурковчи замбаракларнинг оғзидан чўчимеди. Қирол Фре-

дерик киндик қони тўкилган ерда ўлимига рози бўлиб, қасамёд қилди. Ана, қирол малика билан ўрнидан қўзғалди. Қалби жасорат, ватанга муҳаббат туйғуларига тўлиб-тошган одамлар жангга шай. Қани, кафанга ўралган шведлар қор устида ўрмалаб, шаҳар остонасига яқинлашиб кўрсин-чи! Улар сал олдинга силжиши биланоқ девор устидан хода ва тошлар ёғилади, хотинлар қозон олиб келиб, хужумга ўтган душман устига қайноқ қорамой қуйиб юборишди.

Уша тунда қирол билан халқ ягона қудратли куч бўлиб бирлашди. Улар шведлар асоратидан қутилди, галаба қозонишди! Қўнғироқлар жаранглади, халқ тоат-ибодат қилди. Копенгаген халқи, сен ҳозир рицарлик шпорига эга бўлдинг!

— Ундан кейин нима бўлди? Энди манови суратга қара!

Епископнинг хотини Сване ёпиқ каретада кетяпти. Бундай ҳуқуққа таниқли зодагонлар, қудрати зўр дворянларгина эга. Мана, мағрур дворянлар араванинг пачоғини чиқаришди. Энди епископнинг хотини уйига пиёда қайтишга мажбур.

Бу билан тамом деб ўйлайсанми? Яқинда яна ҳам катта нарсалар парчалашиб, хурофот салтанати йиқитилади.

Бургомистр Ганс Нансен епископ Сване билан ҳамкорликда хайрли ишни бошлаб юбордилар. Черковда ҳам, бургомистр уйида ҳам таъсирчан ва чин қалбдан нутқлар сўзлана бошланди. Дарвозалар беркитилиб, бонг урилди, энг оғир дамларда юртини ташлаб кетмаган қирол бутун мамлакатда ҳукмрон бўлиб қолади.

Бу якка ҳукмронлик даври эди.

— Энди саҳифани варақлаб, бошқа замонларни кўрамиз.

«Ол, бос!» Омоч-бўйинтуруқлар улоқтирилди, дала-ларни оупургигуллар босиб кетди. Бу ерлар овбоп ерларга айланибди! «Ол, бос!» Атрофда овчилар бурғуси овозини, овчилар ҳайқириғи, овчи итларнинг вовиллашини эшитяпсанми? Овчиларни ҳам кўряпсанми? Бу қирол Кристиан V бўлади, у ёш, хушчақчақ одам! Қалъада ҳам, шаҳарда ҳам хурсандчилик. Қалъада шамлар, саройда машъалалар ёнмоқда, шаҳар кўчаларида фонарлар ёқилди. Ҳаммаёқ ярақлайди, ҳамма нарса ян-янги. Германиядан чақирилган янги дворян-

лар, граф ва баронлар унвон, мартаба олиб қирол марҳаматидан баҳраманд бўлишибди. Немис тилининг ҳурмати ортибди. Қадимий дания тилида овоз янграб қолибди: у тўқувчининг ўғли эди, эндиликда епископ бўлибди. Бу епископ Қингонинг товуши бўлиб, у дуо ўқиётган экан.

Яна унча машҳур бўлмаган виночининг ўғли бор экан, унинг ақли ҳуқуқшунослик соҳасида қирол номининг олтин ойнаси бўлиб, қонунлари узоқ умр кўрибди. Оддий одам фарзанди, Даниянинг қудратли кишиси дворянлик гербини олиш шарафига муяссар бўлиб, ўзига душманлар ҳам орттириб олибди. Гриффенфельднинг бошида жаллод қиличи ўйнабди. Шу пайт унинг гуноҳи кечирилиб, ўлим жазоси умрбод қамоққа алмаштирилибди. Уни қоятошлари сероб Тронхейм рўпарасидаги Мункхольм оролига жўнатишибди. Мункхольм — Даниянинг Муқаддас Елена ороли экан.

Сарой залларида аслзодалар илгаригидай рақсга тушишяпти, ҳашамат ва дабдаба, ўйин-қулги авжида, хонимлар билан уларнинг хушторлари ўйинга тушишяпти.

— Мана, Фредерик IV замони ҳам етиб келди.

Қара, кема устида зафар байроқлари мағрур ҳилпираяпти! Мавж ураётган тўлқинларга боқ! Улар Даниянинг улувворлиги, унинг шон-шухрати ҳақида қайта ҳикоя қилишга қодир. Биз Сеестедт ва Гюльденлев сингари голибларнинг кўплаб номларини хотирлаймиз. Биз Дания флотини қутқариб қолиш учун ўз кемасини портлатган ва Дания байроғи билан бирга осмонга улоқтирилган Видтфельдтни ҳам хотирлаймиз. Биз ўша замонлардаги урушларни, Норвегия тоғларида тугилиб, Данияни ҳимоя қилган қаҳрамон Торденшельдни ҳам хотирлаймиз! Бепоен ва пишқирган денгизда унинг номи гулдурайди, унинг акси садоси узоқ-узоқ соҳилларгача етиб боради:

Ғазаб-ла чақмоқ уриб қаҳқаҳа,
Пардозим бошлардан тўзитди уна.
Гуё чевар-яшия душман зулматин
Ёритди ташлаб игна-савогин.
Шимолнинг кўпирган сувида ҳамон
Яна викингларнинг руҳи ҳукмрон.

Гренландия соҳилларидан эсган шамол муқаддас ўлканинг хуш бўйини келтиради: У Евангелия Ганс

Эгеде ва унинг хотини ёруғлик олиб келаётганини хабар қилибди.

Шунинг учун саҳифанинг бир томони зарҳал, иккинчи томони мотам белгиси бўлганидан кулранг, қора доғлари бор, учкун куйдирганга, худди ўлат ва касалликлар асорати қолганга ўхшайди.

Копенгагенда вабо тарқалибди. Кўчаларда одам кўринмайди, ҳамма эшиклар берк, ҳамма жойга бўр билан бут сурати чизиб ташланган эмиш, демак, ана шу уйларга вабо теккан, агар бут сурати қора рангда чизилган бўлса, ўша уйдагиларнинг ҳаммаси ўлган бўларди.

Кечалари ўликларни йиғиштиришибди, қўнғироқлар жарангламай қўйибди, уйлардан ўлаётган одамларни олиб чиқишибди, араваларнинг овози эшитилибди, унга ўликларни саржин қилиб қалаштиришибди. Майхоналардан бемаъни қўшиқлар, мастларнинг ҳаёсиз бақириқ-чақириқлари эшитилиб турибди. У ердаги одамлар даҳшатли кулфатни бир оз бўлса-да, унутиш учун қўшиқ айтишяпти! Қачон бўлмасин ҳамма нарсанинг ҳам охири бўлади-да. Копенгаген бошига тушган даҳшатли вабо ҳамда синов дақиқалари ҳам тугади.

Қирол Фредерик IV ҳали ҳаёт, йиллар унинг сочини қордай оқартириб юборган. У ўз қалъаси деразасидан ташқарига қараяпти; кеч куз пайти бўлгани учун ҳавонинг қовоғи солиқ эмиш.

Ғарбий дарвоза ёнидаги кичкинагина уйда бир бола копток ўйнаяпти, унинг контоги чордоққа тушиб қолади. Бола шам олиб, коптогини ахтарибди, бир вақт шамдан ўт чиқиб, уй ёниб кетибди, ёнгин кўчага ўтибди. Аланга осмон бетини қоплаб олганидан ҳатто булутлар ҳам ёришиб кетибди. Аланганинг осмонга ўрлашини қара! Ёнгина ем бўладиган нарсалар кўп, бу ерда сомон ҳам, соҳол ҳам бор эмиш. Ҳамма нарса ёнибди. Атрофда йиғи-сиғи, оҳ-воҳ, саросима кўтарилибди. Ана шу тўс-тўполонда қирол отлиқ келибди, одамларни юпатиб, йўл-йўриқ кўрсатибди. Порох портлаб, уйлар қулабди. Шимолий район ёнгин ичида қолибди, авлиё Петр, Биби Марям черковлари ёнибди! Эшитяпсанми, орган охирги марта: «Эй, парвордигор, ғазабингдан қайт!» — деб жаранглабди.

Фақат Думалоқ минора билан қалъагина омон қолибди. Ҳаммаёқда кул, тутун. Қирол Фредерик IV халқни севади, у очларни юпатиб, қорнини тўйғазади,

уйсизларга ёрдам беради. Ҳамиша омон бўл, Фредерик IV!

— Энди манави вараққа қара!

Заррин каретани кўряпсанми? Ёнларида мулозимлар, орқа ва олдида қуролли чавандозлар боришяпти, карета саройдан чиқиб келяпти, сарой қаршисидаги майдонга халойиқ кирмасин учун темир занжир ўралган. Оддий одамлар майдондан ўтаётганда бош кийимларини олиши керак, лекин одамлар кўп эмас, улар майдонни айланиб ўтишяпти. Ана, бир нуқтага тикилганича бир одам келяпти. У шляпасини қўлига ушлаб олган, ўша замон ҳақида гапирарканмиз, албатта бу одамни шарафлаймиз.

Қалам тили ва қудрати билан
Келажакка бўлди ўтмишдош.
Ёт тиллар жарангин қувди умрбод
Саҳнамизда порлади қуёш.

Бу энг зийрак, энг қувноқ ким ўзи? Людвиг Хольберг! Унинг қўли остидаги Дания театри ва сарой ёвузлик масканидай ёпиб қўйилди. Хурсандчилик барҳам топди, рақс, ашула ва музика тақиқланди. Христианликнинг зулматга тўла замонлари бошланди.

— Онаси уни Дания шаҳзодаси деб эркаларди. Вақти келиб, у қуёш, қуш сайраши, хурсандчилик, Дания тили ва шавқ-завқини олиб келди. Фредерик V қирол бўлди. Сарой майдонидаги занжирлар олиб ташланди, Дания театри яна очилди, ҳаммаёқни хурсандчилик ва қаҳқаҳа эгаллади, одамлар шоду хандон. Дехқонлар ёзда шаҳарга келишади! Рўза тутиш ва хафалик ўрнини хурсандчилик эгаллади. Гўзаллик барқ урди, унинг мевалари музикада, тасвирий санъатда, ҳайкалтарошлиқда акс этди. Гретри музикасини эшитяпсанми? Кўряпсанми, саҳнада Лондемани ўйнашяпти. Қиролича данияча ҳамма нарсаларни севади. Саховатли ва гўзал Луиза Английская, сени худо ярақасин! Қуёш нурлари Дания мамлакати қироличалари Филиппа, Елизавета, Луизаларга шон-шарафлар бўлсин деб куйламоқда.

— Чириган тана аллақачон дафн этилган бўлса-да, лекин уларнинг руҳи ва номи ҳамон тирик. Ёшгина қирол қаллиги Матильда бир ўзи Англиядан қайтиб

келди. Эй, малика, сени шоирлар узоқ вақт куйлашади, ёш қалбинг оғир изтироб чекканини ҳаммага маълум қилишади. Қўшиқ чегара билмайди, унинг қудрати зўр. Кристиан қалъасининг ёнишига қара! Энг қимматбаҳо нарсаларни қутқариб қолиш керак. Одамларнинг у ердан саватда кумуш ва қимматбаҳо тошларни олиб чиқаётганини кўряпсанми? Булар катта бойлик. Одамлар тўсатдан очиқ эшикдан ёнғинда қолган қирол Кристиан IV нинг бюстини кўриб қолишади. Улар қўлларидаги олтин, кумушларни ташлаб, бюст томон югуришади. Қиролнинг бюсти улар учун жуда қадрли, у қанча оғир бўлмасин, бари бир уни қутқариб қолиш керак-да. Ахир, улар бу қиролнинг номини Хартманнинг Эвальда кўшиғидан яхши билишарди.

Сўз ва қўшиқнинг қудрати бениҳоядир. Қўшиқларда қашшоқ қиролича Матильданинг номи ҳам мағрур жаранглайди.

— Кейинги саҳифани очайлик!

Ульфельд майдонида лаънат тоши турар эди: кишиларни шармандаи шармисор қиладиган тош бошқа қаерда бор? Гарбий дарвозадаги колонналар тикланибди; бунақа колонналар жаҳонда кўпмикин?

Ҳозир озодлик ёдгорлиги ўрнатилган тошдан қуёш нурлари бўса олибди. Қўнғироқлар жаранглабди, байроқлар ҳилпирабди, халқ шодиёнаси авжга минибди ва тахт эгаси шаҳзода Фредерикни шарафлабди. Каттаю кичик — ҳамманинг дилида Бернсторф, Ревонтлов, Кольбернсон номлари сақланибди. Ёдгорликка битилган қуйидаги сўзларни ўқиб, одамларнинг кўзи севинчдан чақнаб, қалблари миннатдорчилик ҳис-туйғулар билан тўлиб тошибди.

«Қирол амр қилди; крепостнойлик ҳуқуқ барҳам топди, бугундан бошлаб бошқа қонун кучга қиради, озод бўлган, жасур ва маърифатли, тиришқоқ ва соҳоватли, ҳалол деҳқон гражданин ва бахтиёр киши бўлсин!»

Олам нақадар чароғон! Шаҳар бамисоли яшнаган ёз!

Олам руҳи куйлаб юборибди: «Яхшилик ўсяпти! Гўзаллик ўсяпти! Ҳадемай Ульфельд майдонидаги тоғ ағдарилади, лекин худо, қирол ва халқ эъозлаган «озодлик ёдгорлиги» қуёшда яшнаб туради!»

Бизда кўҳна бир йўл бор нуқул
Дунё четига отказар буткул.

Очиқ денгиз, у дўстга ҳам, душманга ҳам очиқ, бир куни ёв келибди. Душман кемалари — қудратли инглиз флоти сузиб келибди, улуғ давлат кичик мамлакатга ҳужум бошлабди. Тенгсиз кураш бўлиб, бу курашда халқ жасорат кўрсатибди.

Ҳар ботир жанг қилди мардона
Ажалдан қўрқмай, тўлиб паймона.

Ботирлар тенгсиз жанг қилиб, душманини лол этиб, буни кўрган Дания куйчилари илҳомланиб кетибди. Жанг бўлган кунни ҳозиргача байроқлар кўтариб нишонлашади — Дания халқи иккинчи апрель пайшанба куни бўлиб ўтган шонли жангни ҳамон хотирлайди.

Орадан кўп йиллар ўтибди. Зунда флот пайдо бўлибди. У кимга қарши жанг қилмоқчи — Россияга қаршими ё Даниягами? Буни ҳеч ким, ҳатто инглиз матрослари ҳам билишмас эмиш.

Халқ ўртасида шундай гап юрар экан: ўша тонгда бўғозга кирилганда конверт очиб ўқилибди, унда Дания флоти эгаллаб олинсин, дейилган экан. Бир вақт бошлиқ олдида нияти соф, хатти-ҳаракатлари самимий, ҳалол, Британия фарзанди ёш капитан ҳозир бўлиб, шундай дебди: «Мен сўнгги нафасимгача инглиз байроғи остида рўйирост, ҳалол жанг қилишга қасамёд қиламан, аммо ўзимдан ожизлар билан асло жанг қилмайман.

У ана шу сўзларни айтиб, ўзини денгизга ташлабди.

Копенгаген сари келар лаънати флот
Ҳиллирайди байроқлар, денгиз кўпириб.
Сув тубида ухлайди капитан, ҳайҳот
Ўз қаърига олмиш уни қора тўлқинлар.
Шведлар йиғитни топди ногаҳон,
Эъозлаб соҳилга қўйишди аста.
Кун тигида жилоланди ярқирок погон.
Шилдиради ҳошиялари елга пайнаста.

Душман Копенгагенга яқинлашиб, шаҳарга ўт қўйибди. Биз ўз флотимиздан айрилдик, лекин жасоратни, худога эътиқодни йўқотмадик, уни парвардигорнинг ўзи жазолайди, шу билан бирга қутқаради ҳам, у тубсиз ўпқонга ташлайди-да, ундан ўзи чиқариб олади. Яралар ботирларникига ўхшаб тезда битиб кета-

ди. Копенгаген тарихида кўплаб тасалли берувчи дамларни учратиш мумкин.

Олло шафқатию марҳаматига
Элнинг этиқоди эди кўп чексил.
Қайгули дамларнинг гам-кулфатига
Чидолсак ёруғ кун келар шубҳасил.

Кўп ўтмай ақл ва истеъдод сарфлаб қурилган шаҳар, серҳосил экинзорлар устида яна қуёш чарақлабди, ажойиб ва файзли ёз мавсуми бошланибди, поэзия Эленшлегер қўли билан кўз қамаштирувчи самовий қасрини бунёд қилибди.

Фан соҳасида ў. мишининг олтин бурғу сингари топилмаларидан ҳам улуғроқ, зўрроқ кашфиётлар қилинбди: олтин кўприк. «тафаккур кўприги» топилбди.

Кўприкдан тириллаб ўтар фикрлар.
Замон ва элларни қаршилаб мудом.

Ўша ерда Ганс Христиан Эрстед ўз номини ёзиб қўйибди. Қора черков яқинидаги қаср олдига бипо қуриляпти, унга энг камбағал одам ҳам қўлида борини беришга тайёр.

Китобнинг дастлабки варақларидаги суратларни хотирла, унда норвег тоғларидан қулаб тушган қадимий қоятошлар бор эди; музлар уларни бу ёққа олиб келган, улар денгиз тубидан юқорига кўтарилган ҳамда Торвальдсенинг буйруғи билан ажойиб мрамор тошларга айланган, улар жуда чиройли!

Денгизнинг кўтарилгани, гаванни химоя қилгани; унда Аксель уйи, епископ қалъаси, қирол саройи қад кўтарганини айтганим эсингдами? Энди бу ерда гўзаллик қасри савлат тўкиб турибди. Лаънат сўзларини шамол ҳар ёққа тўзгитиб юборди, қуёш болаларининг келажак ҳақида куйлаб, қилган орзулари рўёбга чиқди.

Қанчадан-қанча бўронлар бўлди, яна бўрон кўтарилиб, хужум қилиши мумкин, аммо улар ҳам ўтиб кетади. Лекин ҳақиқат, яхшилик, гўзаллик ўз ўрнида қолаверади.

Шу билан китоб ҳам тугади, бироқ Копенгаген тарихи ҳали тугагани йўқ. Қим билсин, эҳтимол ўзинг ҳам ҳали кўп нарсаларни кўрарсан!

Осмонни бир неча бор қора булутлар қоплабди, бўронлар бўкирибди, лекин улар қуёшни ҳайдаб юбора

олишолмабди, у ўз ўрнида тураверибди. Энг қудратли қуёшдан ҳам қудратли парвардигорнинг ўзи! У ўз қўлида фақат Копенгагенни ушлаб тургани йўқ.

Тутинган отам шу гапларни айтиб, қўлимга альбом-китобни тутқазди. У ўзининг ҳақлигига қаттиқ ишонганидан ҳатто кўзлари ҳам одатдагидан кўра бошқачароқ чарақлаб кетди. Ўзим ҳам беҳад хурсанд бўлиб, гўдак сингилчамни авайлаб кўтариб олгандай, китобни фахрланиб қўлимга олдим.

Тутинган отам шундай деди:

— Бу китобни истаган одамингга кўрсатишинг, гапларимни, альбомга суратлар ёпиштириб безаганимни ҳам айтишинг мумкин. Энг муҳими, ўша одамлар буни қандай ўйлаб топганимни билишсин. Сен билганларингни ҳикоя қилиб бер! Бу фикрларни охирги марта ёқилган кўхна ёғчироқлар айтиб берган, дастлабки чироқдан тортиб то сўнгги марта ёқилганигача, Копенгаген ҳам ёғчироқ, ҳам газ чироқлар билан ёритилган кунгача яшаб ўтган ота-боболарнинг кўрган-кечирганларини самовий расмлар орқали кўрсатиб беришди.

Китобни истаган одамингга кўрсатишинг мумкин, лекин улар соф ниятли, ҳалол, фикри равшан одамлар бўлсин, бордю қачон бўлмасин ўлик от келиб қолгундай бўлса, ўшанда дарҳол «тутинган отанг альбомини» ни ёпиб қўй.

КЕКСА БЎЙДОҚНИНГ ТУНГИ ҚАЛПОҒИ

опенгаген шаҳрида номи гаройиб — Хюсхенстреде кўчаси бўларкан. Кўчани нега шундай деб аташади, бунинг маъноси нима? Номи немисчага ўхшаб кетаркан, бироқ бу шу қадар бузиб айтилган эканки, асти қўясиз. Аслида Häuschen дейиш керагу, аммо Хюсхен дейишаркан: Hauschenstraede дегани кичик уйчалар кўчаси, дегани экан. Чиндан ҳам қадим замонда бу кўчада ярмарка томошахоналарига ўхшаш, улардан сал каттароқ деразали уйлар жойлашган экан. Лекин деразаларнинг ойнаси бўлмаган экан, уларнинг ўрнига чипта ёки хўкиз терисини тутишаркан, ўшанда ойна қиммат бўлганидан деразага ойна қўйдиришга ҳаммининг ҳам қурби ета-

вермас экан. Бунга кўп замонлар бўлибди, ҳатто боболаримизнинг боболари ҳам ўшанда «энг қадимий замон» деб гапиришаркан. Ўшандан бери бир неча юз йил ўтибди.

Ўша вақтларда Копенгагенда Бремен ва Любек шаҳарларининг бой савдогарлари ўз гумашталари орқали савдо ишлари олиб бораркан. Худди ўшалар кичик уйчалар кўчасидаги майда ёғоч кулбаларга жойлашган экан; ҳар бир уйчанинг пастки қисмида дўконлар жойлашган бўлиб, уларда пиво ва зираворлар сотиларкан. Ўша даврларда немис пиволари донг таратган экан, уларнинг хил ва навлари жуда кўп экан. Бремен, прус, эм, брауншвейг навлари бўлар экан. Зираворлардан заъфарон, арпабодиён, занжабил, ҳаммасидан ҳам қалампирнинг бозори чаққон экан; қалампир савдонинг асосий дастмойси экан, шу важдан немис гумашталарини Данияда қалампир шоввозлари деб аташаркан. Хўжайинлари улардан бегона юртдан уйланмаслик ҳақида сўз олишган экан, улар то қаригунларига қадар бўйдоқлигича қолишаркан. Уларнинг кийимини ҳеч ким тикмас, кир-чирини ювмас экан; рўзғор ишларини ўзлари қилишар, ўчоғи борлар ўт ёқиб, ўзлари овқат пиширишаркан. Уларнинг кўплари ҳали айтилгандай, қаригунча яшабди; уларда қари бўйдоқларга хос ўз диди, одатлари юзага келибди, шу алфозда умр ўтказишибди. Ўша даврлардан бошлаб қаригунча уйланмаган кишиларни «қалампир шоввозлар» дейиш одат тусига кириб қолибди.

Эртагимизни тушуниш учун шуларни билиш керак.

Кекса бўйдоқлардан ҳамма куларкан, чунки улар тунги қалпоқларини бостириб кийганича ёнбошлаб ётишдан бошқа нарсани билишмас экан-да. Ҳатто бўйдоқлар ҳақида кўшиқ ҳам тўқишибди:

Аррала ўтин,
Хой, кекса бўйдоқ!
Соғинг оқ, бутун
Дамроҳинг тунги қалпоқ.

Ҳа, улар ҳақида ана шунақа кўшиқ тўқишибди! Бўйдоқдан ҳам, унинг бошидаги қалпоқдан ҳам кулишса-да, улар ҳақида ким нима билади? Эвоҳ, ҳеч ким ана шу «тунги қалпоқ» нинг эгаси бўлмасин! Нега дейсизми? Мана, эшитинг!

Қадим замонларда кичик уйчалар кўчасида тош йўл йўқ экан, одамлар гўё ковлаб ташланган қатнов йўлдан

юргандай юришаркан. Бунинг устига кўчанинг торлигини айтмайсизми? Уйлар бир-бирига қапишиб кетганидан иккита бир-бирига қараб турган уйлар оралигида жудаям тор йўл қоларкан, натижада ҳар иккала уй оралиғига ёзда елкан ёпиб қўйишаркан, бутун кўча бўйлаб тим ҳосил бўларкан, тим тагида қалампир, заъфарон ва занжабил ҳиди гупиллаб кетаркан. Пештахта орқасида ёш гумашталар оз бўлиб, аксарияти чоллар бўларкан. Бироқ уларнинг ҳаммаси ясама соч ёки тунги қалпоқ, тиззасига аранг етадиган чарм шим, ҳамма тугмалари қадалган куртка ёки кафтан кийиб юраркан, деб ўйламанг. Йўқ, уларнинг бобокалонлари ана шундай кийинишган, портретлари ҳам ана шундай кийимда чизилган. Қалампир шоввозлар ўз портретларини чиздирай деса, ҳамёнлари кўтармас экан, бироқ улардан энг қариясининг пештахта орқасида турган ёки байрам куни черковга ибодатга бораётган пайтини портретга туширса арзир экан! Уларнинг кийими соябони кенг, чўққайма шляпадан (гумашталарнинг ёшроқлари кўпинча шляпаларини пат билан безашаркан), қайтарма бўз ёқали жун кўйлақдан, тугмалари қадалган курткалардан, плаш ва шимдан, тумшуги ялпоқ кавушлардан иборат экан, улар пайпоқ кийишмас экан. Белларига пичоқ-қошиқ ва пичоқ тақиб юришаркан, ўша замонларда катта пичоқ тақишга эҳтиёж зўр экан. Байрам кунлари Кичик уйчалар кўчасида азалдан истиқомат қилувчи кекса Антон ҳам ана шундай кийинаркан, у шляпа ўрнига қулоқчин, унинг тагидан чинакам тунги қалпоқ кийиб юраркан. Чол қалпоққа шунчалик ўрганиб кетган эканки, кечаси ҳам, кундузи ҳам қалпоқсиз юрмас, кундузига ҳам махсус қалпоқлари бор экан. Қалампир шоввозлар портретини худди мана шу Антонга қараб чизиш керак: унинг эти суягига ёпишган, оғиз ва кўз атрофларида саноксиз майда ажинлар, қоқсуяк бармоқлари узун, кўзи устида қалин оппоқ қош, чап қошининг ёнида Антонга хусн бағиниламаса-да, ҳарҳолда, уни ташиқлик қилиб турадиган бир тутам узун соч. Одамлар Антонни бременлик дейишаркан, аслида эса унинг хўжайини Бременда яшаркан. У эса Тюрингиянинг Эйзенх шахридан бўлиб, Вортбург яқинидан экан. Бироқ Антон ўз юрти ҳақида тўлиб-тошиб гапиришни ёқтирмас экан, лекин у ҳақда кўпроқ ўйларкан.

Кекса гумашталар бир-бирлари билан камдан-кам кўришар, кўпинча ҳар бири ўз бурчагида ўтирар экан.

Дўконлар анча эрта ёпилар ва уйчаларга дарҳол қоронгилик чўқаркан; фақат чордоқдаги ҳужрачанинг туйнукдай деразасидан, том тагидан милтиллаган ёруглик тушиб тураркан; шу ҳужрада яшовчи қария бундай пайтларда ётадиган ўрнига ўтириб, қўлига немисча дуо китобини оларкан-да, кечки дуони ўқиркан ёки тун оққунга қадар ором билмай ўз юмушлари билан машғул бўларкан. Ҳаёти унча гаштли эмас экан: ҳаммага бегона бўлиб, мусофирликда яшаш қандай таскин берсин! Ҳеч кимнинг у билан иши йўқ, унинг ҳам ҳеч ким билан иши йўқ.

Бу кўча кимсасиз, қоп-қоронғи, ёгингарчилик авжига минган тунларда янада ҳувиллаб, файзсиз бўлиб кўринаркан; бутун бошли кўчада биттагина чироқ, у ҳам бўлса кўчанинг энг охирида, деворнинг Биби Марям сурати туширилган жойига қўйилган экан. Кўчанинг бошқа бир учи каналга тақалганидан, соҳилнинг ёғоч қопламасига сув чапиллаб урилгани эшитилиб тураркан. Бунақа оқшомлар бирор нарса билан машғул бўлмасангиз жуда узоқ туюларкан. Кекса бўйдоқ нима билан машғул бўларди? Молларни ёяр ва яна ўраб қўяркан, қаламшир солиш учун қоғозларни карнайча қилиб қўяркан, тарозиларни ҳар куни тозаламаса ҳам бўлаверар экан; бошқа бирор иш билан машғул бўлиш керак-да. Кекса Антон ўзибоп иш топиб олибди — кийим ва этигини ўзи ямаркан. Ниҳоят, ўринга ётгач, одати бўйича қадрдон қалпоғини кўзига ча тушириб кияркан-да, шам яхши ўчирилганини кўриш учун яна сал кўтараркан, стол устидаги шамни пайпаслаб топиб, пиликни икки бармоғи билан эзгиларкан, кейин ўринга чўзилиб, бир ёни билан ёнбошлаб, қалпоғини қошигача бостириб қўяркан. Худди ана шу дақиқаларда унинг миясида дўконда қолган манқалдаги кўмир ёниб битганмиди, йўқми, деган фикр келаркан. Битта учқун сачраса кифоя — фалокат юз берди деяверинг! У яна ўрнидан аста тураркан, нарвон дейиш қийин, аммо кўринишдан нарвонга ўхшаган бир нарсадан секин пастга тушаркан, манқалнинг олдига боргач, унда йилтираган бирорта ҳам чўғ қолмаганига ишончи комил бўларкан. Энди ҳужрасига бемалол қайтса ҳам бўлаверар экану лекин кўпинча ярим йўлда юрагига гулгула тушар экан: эшик ва дарчаларнинг илгаги солинганмикин деб, қилтириқ оёқларини аранг судраб пастга тушаркан. То ўринга бориб ётгунча совуқдан тиши тақиллаб, аъзойи баданини титроқ бо-

саркан; титроқнинг ҳам эси бор-да, киши иссиқ ўридан кўзгалганини кўрса дарҳол хужумга ўтади. Антон бир кунни жойига келиб ётгач, пар кўрпани устига ёпиб, қалпоғини кўзигача туширибди, ўйлари кундузги ғамташвишлардан ҳоли бўлибди, лекин у таскин берувчи ўйлар эмас экан! Ташвиш ва ғам ўрнини ўтмиш хотиралари эгаллабди, унинг кўз олдидаги деворга ўзининг ранго-ранг ғиламини илиб қўйибди. Лекин бу ғиламда игналар кўп бўлиб, найзасини шундай санчар экан-ки, оғриқдан беихтиёр додлаб юбориш ҳеч гап эмас экан. Агар уни нозик жойингизга чуқурроқ ботирилса, ҳатто кўздан ёш чиқариши ҳам мумкин! Антон бунинг азобини кўп марта тортган экан. Унинг кўзидан пар кўрпага ёки полга тушган гавҳардай тиниқ, мусаффо томчилар хаста юрак торлари узилгандай жаранглаб кетар экан. Кўзёшлари кўп ўтмай порларкан, порлаш олдидан хотирадан ўчмас, чуқур из қолдирган ўтмиш манзараларидан бирини ёритишга улгураркан, Антон ана шу кўзёшларини тунги қалпоғи билан артар, кўзёши ва манзара артиларкан-у, бироқ унинг манбаи қоларкан, ана шу манба қариянинг қалби экан. Манзаралар унинг кўз олдида жонли намоён бўлмай, балки энг қайғули, энг ғамгинлари гавдаланаркан, баъзан ёрқин, қувноқ манзаралар ҳам кўриниб қоларкан, худди ана шулар уни чуқур қайғуга солар, бир ғамига ўн ғам кўшар экан.

«Даниянинг қора қайин ўрмонлари хўпам гўзалда!» дейишади биздагилар, бироқ Антон учун Вортбург атрофидаги қора қайин ўрмонлари бундан ҳам гўзал кўринаркан. Гуркираб ётган ўсимликлар қошланган тошлоқ қияликдаги улуғвор рицарь қалъаси атрофида ўсадиган кадрдон немис эманлари унинг назарида Дания дубларидан қудратлироқ ва иззатлироқ экан; бу ерникига қараганда кадрдон, гулга кўмилган олмалар хушбўйроқ ҳид таратаркан! У ҳозир ҳам уларнинг ҳидини ҳидлаётгандай, кўзларидан ёш думалаб тушибди, лоп этиб ёниб, бирга ўйнаётган икки болани — ўғил ва қиз болани рўйирост кўрсатибди. Бола юзлари ширмондай, сочлари қўнғир ва маъсум кўзлари мовиймиш; у бой савдогарнинг ўғли бўлиб, исми Антон эмиш... Ҳа, бу унинг ўзи эмиш! Қизчанинг кўзлари, сочлари ҳам тимқорамиш, қарашлари маъноли ва дадилмиш; бу шаҳар ҳокимининг қизи Молли экан. Улар олма ўйнаб ўтиришганмиш, олмани силкитиб, ичидаги уруғининг шиқиллашига қулоқ солишаётганмиш. Кейин улар ол-

мани ўртасидан кесишибди, икковларига яримтадан олма тегибди. Улар олманинг уругини ҳам тақсимлаб ейнишибди, фақат битта уруғ қолибди, қизча уни экишни таклиф қилибди.

— Ундан нима чиқишини кейин кўрасан! Бутун бошли катта олма чиқади, фақат бирданига эмас!

Шундай қилиб, болалар ишга тушиб кетишибди: тупроқ солинган гултувак топишибди. Бола тупроққа бармогини тикиб, чуқурча ҳосил қилибди, қизча унга уруғни ташлабди, икковлари уруғ устини ҳафсала билан беркитишибди.

— Тагин эртага уруғ ундимикин деб бу ёққа олиб юрмагин! — дебди Молли Антонга. — Бундай қилиб бўлмайди! Бир марта ўсаяптими, йўқми, кўрмоқчи бўлганман, бундай қилмаслик кераклигини тушунмаман, кейин гуллари сўлиб қолган!

Гултувак Антонда қолаверибди, бола ҳар куни олма кўкармадимикин деб хабар олиб турибди. Лекин тувакда қоп-қора тупроқдан бошқа ҳеч нарсани кўрмабди. Ниҳоят баҳор келибди, қуёш дурустроқ исита бошлабди, тупроқдан иккита нозик, миттигина яшил япроқ бўй чўзиб чиқибди.

— Бу мен билан Молли! — дебди Антон. — Хўп ажойиб иш бўлди-да!

Кўп ўтмай учинчи япроқ ҳам кўринибди. Буниси ким бўлди экан? Кейин яна ва яна! Кунлар кетидан ҳафталар, ҳафталар кетидан ойлар ўтибди, уруғдан бир бутун дарахт ҳосил бўлибди. Буларнинг ҳаммасини бир томчи кўзёши ёритибди. Мана, уни артишгандан кейин ҳаммаси кўздан гойиб бўлибди. Бироқ кўзёшлари манбаи туганмас экан, бу манба эса рекса Антоннинг қалби экан.

Эйзенах яқинидан баландгина тош тизмалари ўтаркан; ана шу тизмалардан бири айлана яйдоқ чўққи бўлиб, унда на дарахт, на бута, на ўт-ўлан — ҳеч нарса ўсмас экан: — уни Зухра тоғи деб аташаркан: ривоятларга кўра, бу ерда қадимий маъжусийлар маъбудаси Зухра яшаган экан; бироқ немислар унга ўзларича Голле хоним деб ном қўйиб олишган экан. Бу жойни Эйзенахдаги етти яшардан етмиш яшаргача ҳамма биларкан. Бу жой ҳатто вартбурглик миннезэнгер олижаноб рицарь Тангейзерни ҳам мафтун қилган экан.

Молли билан Антон тоққа кўп келишар экан, бир куни қизча:

— Қани, эшикни тақиллатиб: «Голле хоним, Голле

хоним! Тангейзерга эшикни оч!» — деб қичқиргинчи, — дебди.

Антон бунга журъат этолмабди, лекин Молли даядил ва аниқ қилиб фақат: «Голле хоним, Голле хоним» дебди-ю, аммо қолганини гўлдираб қўя қолибди. Антоннинг фикрича, у ҳеч нарса демаганмиш. Молли жудаям жасур қиз экан! Жасурлиги шу даражада эканки, ўз тенгдошларининг ичида фақат у Антонни ўпиб олишга журъат қилган экан, бошқа қизлар ҳам шундай қилишга қилишар эканлар-у, аммо Антон ҳам қўли, ҳам оёғини ишга солиб, ўзини ўптиргани қўймас экан.

— Мен эса ўпа оламан! — дебди Молли гурур билан, сўнг Антоннинг бўйнидан қучоқлаб олибди.

Бу қизнинг тантанаси бўлибди, Антон нима қилаётганини ўйлаб ўтирмай, унга бўйсунибди. Эҳ, у нақадар шаддод, жасур қиз эди-я!

Айтишларича, тоғда истиқомат қилувчи Голли хоним ҳам гўзал экан-у, аммо унинг гўзаллиги ёвузликнинг васвасага солувчи, оздирувчи ҳусни экан. Авлиё Елизавета дунёдаги энг баркамол ҳусну жамолга эга аёл деб ҳисобланаркан. Мамлакат ҳукмрони, покдомон, тюренглик бу малика-герцогнинг эзгу ишлари шу ерларда гоят оммавий ва машҳур бўлиб кетган афсона ҳамда ривоятларда яшар экан. Кичик бутхонага унинг сурати, сурат рўпарасига кумуш исчиноқ қўйилган экан. Бироқ авлиё Елизавета Моллига ҳеч ўхшамас экан.

Болалар ўтқазган олма ўсаверибди, охири боққа ўтқозишга тўғри келибди, олма кўчати очиқ ҳавода шудринг эмибди, қуёш нурида исинибди, анча бақувватлашиб, қишга ҳам бардошли бўлибди. Баҳор фаслида эса, қаҳратон қишдан омон-эсон чиқиб олганидан севингандай гуллабди, кузда иккита нишона қилибди: бири Моллига, иккинчиси Антонга экан — бундан оз олма қилиши мумкин эмас экан-да.

Олма дарахти шошиб ўсаверибди. Молли ҳам ундан ортда қолмабди: у ўзининг латофати билан худди олма гулига ўхшармиш. Бироқ Антон бу гулдан охиригача баҳра ололмабди. Ҳамма нарса ўтиб кетади, ҳамма нарса ўзгаради-да! Моллининг отаси жонажон юртини тарк этиб, Молли билан узоқ-узоқларга жўнаб кетибди. Бизнинг замонамизда қиз билан йигитнинг қовушиши учун бир неча соат кифоя қилади, лекин улар жўнаб кетган шаҳарга етиб бориш учун бир суткадан ортиқ вақт керак бўлар экан. У жой Эйсенахнинг шарқ томо-

нида, мамлакатнинг бошқа бурчагида бўлиб, шаҳарни Веймар деб аташаркан.

Айрилиқдан Молли ҳам, Антон ҳам йиғлабди: уларнинг кўз ёшлари қўшилиб, киши кўнглига зиёбахш этадиган рангда товланибди. Молли Антонга уни Веймардаги барча ҳаёт лаззатларидан ҳам ортиқ бўладиган келажagini айтган экан!

Орадан бир, икки, уч йил ўтибди. Шу муддат ичида Моллидан иккита хат келибди: биттасини бир даллол, иккинчисини қандайдир йўловчи келтириб берибди. Веймар йўли йироқ, уқубатли бўлиб, турли шаҳар ва жойлардан иланг-биланг бўлиб ўтаркан.

Антон билан Молли ҳар гал Пристан билан Изольда ҳақидаги афсонани эшитишганда, гарчи Пристан номи «ғурбат учун туғилган» деган маънони билдирса-да, унинг назарида афсона ўзи билан Молли ҳақида айтилганга ўхшаб кетавераркан, ваҳоланки Антоннинг номи Пристанникига мутлақо мос тушмас экан. Ахир у Пристан сингари «у мени унутди!» деб оҳ-воҳ чекмайди-да. Айтмоқчи, Изольда севгилисини унутмаган, икковлари қазо қилгач, ҳар икковларининг жасадларини черковнинг икки томонига дафн қилишганда, уларнинг қабридан биттадан аргувон дарахти ўсиб чиққан, черков томи устида шохлари бир-бирига чирмашиб кетган экан. Бу афсона Антон учун шунчалик нафис ва қайгули туюлган эканки, асти қўяверинг... Бироқ унинг Молли билан бўлган муносабатларида қайгудан асар ҳам йўқ экан. У доимо миннезингер Вальтер фон дер Фогельвейдининг қўшиқларини мингиллаб айтиб юраркан:

Оҳ, аргувоннинг тагида, жазирама саҳрода!..
Айниқса, қуйидаги мисралар жуда бошқача жанрларкан:

Муаттар ўрмондан янграр баралла,
Булбулнинг хониши, жангдор ялла!

Бу қўшиқ унинг тилидан ҳеч тушмас экан; у Моллини кўриб келиш учун отлиқ Веймарга жўнаб кетаётган ойдинли тунда ҳам шу қўшиқни айтибди. У кутилмаган меҳмон бўлиб бормоқчи бўлибди, шундай бўлиб чиқибди ҳам.

Уни хушнудлик билан кутиб олишибди, қадахларда винолар кўпирибди; у бу ерда қувноқ зодагонлар билан учрашиб, шинам хонада, билқиллган юмшоқ кўрпалар-

да ётибди, ҳарҳолда у буларни кутмаган, буларни орзу қилмаган экан! У ўзини ҳам, бошқаларни ҳам тушунмабди, лекин гап нимадалигини биз тушунамиз! Киши уйда, оилада хурсандчилик билан қабул қилиниши мумкин, ҳарҳолда у ўзини бегонадай ҳис қилади; почта аравасидагидай суҳбатлашасан, танишасан, тортинасан. ўзинг чиқиб кетгинг келади, ёки яхши қўшнингни бир илож қилиб қузатиб қўясан! Антон ҳам худди шундай аҳволга тушиб қолибди.

— Мен ҳалол қизман! — дебди унга Молли. — Бор гапни сенга ўзим айтмоқчиман. Болалигимиздан буён кўп нарса ўзгариб кетди. Бу ички ҳамда ташқи ўзгаришлар. Кўникиш ва хоҳиш халқ олдида ожиз! Сен узоқларга кетяпсан, сен билан ёт одам сифатида ажралишга ҳеч кўнглим йўқ! Менга ишон, сени яхши кўраман, лекин сени ҳозир билганимдай севгандан кўра, бошқа одамга кўнгил қўйган маъқул. Мен сени ҳеч қачон севмаганман! Бунга тан бер. Кўник... Хайр, Антон!

Антон ҳам «Хайр!» дебди. Унинг кўзларида ёш йилтирамабди, лекин ортиқ Моллининг севгилиси бўлмаслигини англабди. Лаққа чўғ бўлган ёки қиров боғлаган темирни ўпсангиз лабингизнинг бир қават этини шилиб олади, Антон эса қизнинг лабидан ҳам меҳр ҳам қаҳр-ла қаттиқ бўса олибди!

Орадан бир кеча-кундуз ўтар-ўтмас у уйига етиб келибди. Отини ҳам аёвсиз чоштирибди.

— Майли! — дебди у. — Ўзим ҳайдалганман, мен ҳам ҳамма нарсани ҳайдашни хоҳлайман, Голле хоним, лаънати маъжусий Зухра хонимни эслатувчи ҳамма нарсаларни ер билан яксон қилгим келади! Оламни ҳам таг-томири билан кўчириб ташлайман. Майли, у гулламасин, мева ҳам қилмай қўя қолсин.

Бироқ дарахт эмас, балки Антоннинг ўзи синибди: беомон безгак уни ётқизиб қўйибди. Уни қандай қилиб оёққа турғизиш мумкин! Мажруҳ тана ва азият чекаётган жонни ларзага солувчи барча аччиқ дорилардан ҳам аччиқ бўлган — тақдир зарбаси келиб улгурибди. Антоннинг отаси қашшоқлашибди. Жудаям оғир, мусибатли кунлар эшик қоқибди. бахтсизлик эшикни пачақлаб ичкарига кирибди, қачонлардир бадавлат бўлган хонадонга ўрнашиб олибди. Антоннинг отаси камбағаллашибди. Қайғу ва ташвишлар унинг саломатлигини издан чиқариб, ҳолдан тойдирибди, Антоннинг ҳам севги дарди ва Моллига бўлган кекидан бошқа ташвишлари пайдо бўлибди. Энди у уйда ҳам

хўжайин, ҳам бека бўлиб қолибди, рўзгордаги ҳамма ишлар билан шуғулланибди, ҳаммаёқни тартибга келтирибди, кейин ўз юртини тарк этиб, бир бурда нон топиш илинжида бегона юртларга жўнабди. У Бременга борибди, у ерда йўқчилик ва гам-ғусса аламини тортибди, бу азоблар жонни ё чиниқтирар ёки бутунлай бўшаштириб юборар экан — баъзида бу ҳол ҳаддан ташқари зўрайиб кетаркан. Болалигида олам ва одамлар ҳақидаги тасаввури бир-бирига мос тушмагандай бўлиб кетибди. «Миннезгерларнинг қўшиғи-чи, улар нима? — деб ўз-ўзича ўйлабди у. — Маъносиз товуш!» Лекин баъзида унинг қалбида яна жозибали куй жаранглаб келаркан, ўшанда унинг кўнгли юмшаб кетаркан.

«Парвардигор ҳаммасини яхши томонга буряпти! — дебди у ўз-ўзига. — Моллини бутун вужуди билан менга боғлаб қўймай, жуда яхши иш қилди. Бахт мендан юз ўгирган ҳозирги пайтда бу нималарга олиб келмасди? Менинг хонавайрон бўлганимни билиши ёки гумон қилишидан олдин мени ундан узоқлаштирди. Худо мендан марҳаматини аямади! Ҳаммаси яхшилик аломати! Худо оқилона йўл тутяпти! Қизнинг ҳеч қандай айби йўқ! Мен эса ундан нафратландим!»

Йиллар ўтаверибди. Антоннинг отаси оламдан ўтибди; уларнинг қадрдон уйларига бегона одамлар жойлашибди. Ҳарҳолда Антон уйларини яна бир карра кўришга муяссар бўлибди. Хўжайини уни савдо ишлари билан бошқа ёққа жўнатибди, у йўл-йўлакай жонажон шаҳри Эйзенах орқали ўтибди. Қараса, қадимий Вартбург қасри қоя устида боягидай турганмиш; унинг атрофини ҳамон тош «монахлар» ва «монах аёллар» ҳамда баҳайбат дублар қуршаб ётганмиш, ҳаммаси болалик даврида кўргандаймиш. Зухра тоғининг кумуш чўққилари ҳамон қуёш нурида чарақлаётганмиш. Қаср эшигини тақиллатиб: «Голле хоним, Голле хоним! Эшикни оч, мени она-ер бағрига яширгил!» деб айтгиси келибди.

Бу қабиҳ ўй бўлгани учун у чўқиниб олибди, шу пайт қуш сайрабди. Антоннинг эсига болалигидаги қўшиқ тушибди.

Муаттар ўрмондан янграб баралла,
Вулбулнинг хониши, жарангдор ялла!

Болалиги ўтган шаҳарни кўриши билан унинг қал-

бида қанчадан-қанча хотиралар тугён урибди, кўзларидан ёш шашқатор бўлиб оқибди. Ота уйи ҳамон эски жойида турганмиш, лекин богнинг бир қисмига қатнов йўл қурилибди, у суғуриб ташламаган олма дарахти богда эмас, балки йўлнинг нариги томонида қолибди. Лекин қуёш уни ҳамон ўз нурида чўмилтираётганмиш, олма шабнам шимаётганмиш, мўл-кўл мева тукканидан шохлари ерга эгилиб кетибди.

— Ўз холича ўсяпти! — дебди Антон. — Ахволи қалай экан?

Лекин унинг бир шохини қандайдир бемаъни қўл синдирибди; ахир у қатнов йўл четида турибди-да!

«Хатто раҳмат ҳам айтмай унинг гуллаган новдасини қайириб кетишади, меваларини ўғирлаб, шохларини синдиришади. Ҳа, дарахт ҳақида ҳам одамлар тўғрисида айтилганидек: «Унинг бешиги устида, қачонлардир худди мана шундай қаққайиб туради, деб алла айтилмаган!» дейиш мумкин. Унинг умр тонги шунчалик порлоқ, гўзал, лекин тақдир унга нима инъом қилдикин? Бог дарахтига ариқ бўйида, очик далада, қатнов йўл четида ўсиш насиб этибди! У бу ерда якка-ёлғиз, унутилган, ҳимоясиз қолда турибди! Ҳамма уни юлқийди! Шохини синдиради! Аммо у бу билан сўлиб қолмайди, бироқ йиллар ўтиши билан унинг гуллари камайиб боради, мева тугмай қўяди, кейин умри ҳам тугайди».

Антон дарахт тагида ўтириб ана шуларни ўйлабди; ҳеч қачон уйланмаслик ҳақида бременлик бой савдогар ундан ваъда олгандан кейин ўзи юборган бегона юрт Копенгагенда, Кичик уйчалар кўчасига жойлашган, хилватгина ҳужрасида уйқусиз узун тунларни ўтказганда худди шу фикрлар бир неча бор оромини бузган. Ўшанда у: «Уйланиш? Ҳе-ҳе!» — деб галати кулиб қўя қолган экан.

Шу йили қиш эрта келибди, совуқ авжга минибди, ташқарида қаттиқ бўрон бўлибди, одамлар иложи борича иссиққина хонасидан чиқмай ўтиришаверибди. Шунинг учун ҳам Антоннинг қўшнилари чолнинг дўкони икки кундан буён очилмаётганини пайқашмабди — уйда қолишнинг имкони бўлганда, шундай совуқда ким ҳам ташқарига чиқарди?

Қиш кунлари файзсиз, ғамгин ўтибди. Антоннинг кичик, хира деразаларида узун тун маъюс зимистон билан алмашаверибди. Кекса Антон икки кунгача ўрнидан туролмабди — мадорсизланиб қолибди. Қиш ҳаво-

си аъзойи баданини зирқиратиб оғритибди. Ҳар томонлама унутилган, ёлғиз, ожиз кекса бўйдоқ каравотда ётаверибди, ҳатто бош томонига қўйилган кружкани ҳам зўрға қўл узатиб олибди. Бироқ кружкада бир томчи ҳам сув қолмаган экан. Антонни безгак ҳам, касаллик ҳам эмас, қарилик йиқитиб қўйибди. Антон учун узундан-узун тун етиб келибди. Антоннинг хира кўзлари қўра олмаган кичкинагина бир ўргимчак чол абадий уйқуга кетгунга қадар янғича мотам либоси тўқишга шошилаётгандай унинг устида ўз тўрини хушнуд, астойдил тўқий бошлабди.

Антонни оғир уйқу босибди. Кўзидан ёш ҳам оқмабди, оғриқни ҳам сезмабди. Моллини ҳам хотирламабди. Олам ўзининг шовқин-сурони ва ҳаёти билан оворадек, у билан ҳеч кимнинг иши йўқ эмиш. Тўсатдан унинг қорни очиб, чанқагандай бўлибди. Ҳа, у чиндан ҳам очликни, ташналикни ҳис этибди. Бироқ ҳеч ким унга сув бергани келмабди. У ўз юрти ва бодалигининг ҳомийси, камбағалларнинг қулбасига ўзи ташриф буюрган ва ҳаммага умид, енгиллик бахш этган Тюрингеннинг олижаноб герцог хотини авлиё Елизаветани ўйлабди. Антоннинг хаёлида унинг савоб ишлари аниқ жонланибди; у авлиёнинг уқубат чекувчилар ёнига келиб юпатишларини, яраларини ювишларини, гарчи қаҳри қаттиқ эри қазаб қилса-да, очларга нон беришларини хотирлабди. Бир куни одати бўйича авлиё Елизавета саватни овқатларга тўлдириб бораётган экан, тўсатдан рўпарасидан унинг ҳар бир қадамини таъқиб қилиб юрган эри чиқиб қолибди, йўлини тўсиб, саватингдаги нима, деб сўрабди. Бечора авлиё кўрқиб кетганидан: «Богдан гул уздим» дебди. Эри сават бетига дастурхонни юлқиб тортибди. Шу пайт мурувватли аёлнинг бахтига мўъжиза юз берибди: саватдаги вино ва нонлар гулга айланиб қолибди!

Авлиё Елизавета Антоннинг хаёлидан ҳеч нари кетмабди, у Антоннинг каравоти олдида, кўримсиз ҳужрасида, бегона юртда худди тирикдай тураверибди! У бошидан қалпоғини олиб, унинг маъсум кўзларига боқибди — атроф мунаввар бўлиб, ҳужра ичи гулга тўлибди... Гуллар шунақаям муаттар ҳид таратаётганмишки! Унинг ҳидига олма гули ҳиди аралашиб кетибди... Антон ўзини соя ташлаб турган олма тагида кўрибди. Бу олма дарахти бир вақтлар Антон билан Молли эккан уругдан кўкариб, шунчалик бўлганмиш.

Олма дарахти хушбўй япроқларини Антоннинг ло-

виллаб турган пешанасига, қуруқшаган лабларига тўкибди, бундан у анча дадилланибди, у ўзини нон еб, вино ичаётгандай ҳис қилибди, унинг юраги ҳам, ўзи ҳам енгиллашибди, ширин уйқуга кетгиси келибди.

— Энди ухлайман! — деб шивирлабди у. — Уйқу одамга куч-қувват бағишлайди. Эртага яна соғайиб, ўрнимдан туриб кетаман! Оҳ, қандай яхши, қандай яхши! Муҳаббат уруғидан ўсиб чиққан олманинг гулга бурканганини кўряпман.

Шундай қилиб, у уйқуга кетибди.

Эртаси куни, бу учинчи кўн экан, Антоннинг дўқони очилмабди — бўрон тинибди, кўшнилар чолнинг ҳолидан хабар олишибди. Уни ўрнида ўлиб ётган ҳолда кўришибди; у тунги қалпоғини қўлига маҳкам ушлаб олган экан. Лекин қалпоқни Антон билан бирга тобутга солишмабди, чунки ундан тозароги, кийилмагани бор экан-да.

Антоннинг кўзёшлари қаёққа кетдийкин? Ўша дурдоналар қаёққа йўқолдийкин? Дурдоналар унинг тунги қалпоғида қолибди, чунки уларни ҳеч қандай совун билан ювиб бўлмайти-да, кўзёшлар қалпоқда яширинган ва унутилган ҳолда қолаверибди. Унинг барча орзулари, ўй-фикрлари ҳам кекса бўйдоқнинг қалпоғида қолибди. Ўша қалпоқни кийиб кўришни хаёлингизга ҳам келтирманг! Чунки пешанангиз мисдай қизийди, қон томирларингиз тез-тез ура бошлайди, ўнгингизда кўрганингиз сингари тушлар кўрасиз. Буни биринчи бўлиб қалпоқни кийган киши ўз бошидан кечирган, бу ҳодиса орадан роппа-роса эллик йил ўтгандан кейин юз берибди! Қалпоқни роҳат-фароғатда яшаётган хотин, ўн бир боланинг отаси бўлган шаҳар судьяси кийибди, ўша заҳоти тушига бахтсиз севги, хонавайрон бўлиш, бир бурда нон учун азоб-уқубатлар чекиш кирибди.

— Вуй, бу қалпоқнинг қизитишини қаранг-а! — дебди у қалпоқни бошидан юлқиб оларкан, шу пайт қалпоқдан бир неча дурдона думалаб тушибди; улар шунақаям жаранглаб, порлабдики! Бу — бод! — ҳаёл қилибди бош. — Қулогим ҳам шанғиллаяпти, кўзларимдан ҳам ўт чақнаб кетяпти!

Булар дурдона эмас, балки бундан эллик йил муқаддам эйзенахлик Антон чолнинг тўккан кўзёшлари экан.

Қалпоқни ким бошига кийса, юқоридагидек қайғули тушларни кўраверибди; туш кўрган одам Антоннинг изтиробларини ўзи тортгандай бўлармиш. Бу ҳақда бир эмас, икки эмас, кўнгина эртақ тўкилибди.

Ўша эртақларни бошқалар айтаверсин, биз улардан биттасини айтдик. Эртақни: «Ҳеч ким кекса бўйдоқнинг қалпоғига эга бўлмасин!» деган сўзлар билан тугатайлик.

ҒАРҚ БЎЛГАН МОНАСТИРЬ

ейенкирхдан унчалик узоқ бўлмаган қалин ўрмонзор орасида битта кўл билан яланглик яширинган экан; бу томонларга одамлар жуда кам келишар экан, чунки бу ернинг борлигини камдан-кам киши билар экан-да. Кўл ва унга оқиб келадиган ирмоқлар четидаги қора арчаларда киши қалбини нотинч қиладиган аллақандай бир мунг, қайғу-ҳасрат аломатлари бўлиб, улар бу жойларни сирли парда билан қоплаб олгандай кўринар экан, бу ерларда қушлар сайрамас, қуёш нурлари ҳам тушмас, кўл эса тубсиз, шу важдан одамлар уни четлаб ўтиб кетишар экан.

Қадим замонларда бу ерда миноралари баланд-баланд, қизил ғиштдан қурилган деворлари орасида тош ҳайкаллар қатор кетган қизлар монастири бўлар экан.

Изғиринли қиш кунларининг бирида монастирға бир бемор тиланчи чол келибди; тинка-мадори қуриган чол эшик тақиллатиб, тунашга ижозат сўрабди. Бироқ дарвозабон ҳамшира дангаса ва бағритош аёл бўлганидан, совуқ кунда настга тушиб, қулфларни очиб, тамбаларни тушириб, эшикни очгиси келмабди. Шунинг учун у чолни йўлингдан қолма, бошқа жойда тунашга жой ахтар, деб жеркиб берибди. Лекин мусофир чол шу қадар чарчаган ва совқотганидан ўрнидан туриб юришга мадори йўқ экан; у яна ёлвориб илтимос қилибди, кўзига ёш олибди, бироқ илтижолари зое кетибди. Ҳамшира ҳам, бошқа монах қизлар ҳам унинг оҳ-воҳига парво қилишмабди, фақат ҳали монахликни бўйнига олмаган ҳамширалардан бири чолнинг кўзёшларига раҳми келиб, унинг ёнини олибди, лекин монах қизлар уни жеркиб, соддалигидан кулишибди, бечора чол бўлса ташқарида қолиб кетибди.

Шу пайт ҳаво баттар совубди, чол ҳассасини ушлаб туриб деворға суянган экан, ўша заҳоти ҳеч ким ки-

ролмайдиган монастырь ер қаърига кириб кетибди. Монастирь чўкиб кетган ўпқонликдан олов ва тутун кўтарилибди, сўнг ўпқонлик бир зумда сувга тўлибди. Эрталаб бўрон тингандан қуёш нурлари баланд кўнгироқхона кўнгироқларида жилоланган кечаги жойда катта кўл ҳосил бўлибди.

Чолга ачинган кўнгилчан ва раҳмдил ҳамшира ўша ўлкадаги энг бадавлат бир рицарни дил-дилдан яхши кўрар экан, шунинг учун ҳам монастырь қизга зиндондай туюлар экан. Рицарь бир неча марта ўрмон орқали яширин ҳолда монастырга келибди. Ҳамма уйкуга кетганда монастырь хужраси деразасининг панжараси олдида қиз билан бир неча марта гаплашишиб, тонг оқараётгандагина аранг ажралишар экан.

Бўрон қутурган ўша куни ҳам рицарь монастырга келибди, бироқ монастырь ўрнида, қуюқ тутун орасида билқиллаб ўкираётган сув товушларини эшитиб, юракбагри эзилиб кетибди. Рицарь ўзини уриб, ўкириб йиғлабди, севгилисини бор овози билан чақирибди, унинг товуши атрофда янграбди.

— Ҳеч бўлмаса бир марта сени бағримда кўрсам армоним йўқ эди! — деб хўрсинибди у.

Шу пайт ўпқонлик ўрнида кўпираётган нотинч кўл устида:

— Эртага кечаси соат ўн бирларда худди шу ерга кел! Тўлқинлар устида қип-қизил ипак ипни кўрасан, уни ушлаб, торт! — деган овоз янграбди.

Овоз тинибди. Рицарь юрак-бағри эзилиб уйига қайтибди, тақдир уни нималарга дучор қилишини хаёлига ҳам келтирмабди. У эртасига белгиланган муддатда ўша жойга келиб, аввалги куни нима эшитган бўлса, ҳаммасини бажо келтирибди.

У ҳаяжондан титраб-қақшаб қондек қип-қизил ипни ушлаб, тортибди — қаршисида севгилиси пайдо бўлибди.

— Тақдир тавба қилмас мендай бегуноҳ қизни бошқа гуноҳкорлар қатори ер қаърига тортиб кетди. — дебди қиз, — лекин менга тунда соат ўн бирдан ўн иккигача сен билан кўришиб туришга рухсат берилган; олдинда шу муддатдан ортиқ туролмайман; агар шартни бир марта бузсам, мени умрбод кўролмайсан. Бундан ташқари мени сендан бошқа ҳеч ким кўрмаслиги керак, акс ҳолда кўзга кўринмас кўл менинг умр ипимни узиб қўяди.

Кўл соҳилидаги учрашувлар бир неча марта такрор-

ланибди, ҳар сафар рицарь қондек қип-қизил ипни тортганда мовий сув остидан севгилиси чиқар экан. Ана шу яширин учрашувлардан улар хурсанд экан, ҳаммага даҳшат соладиган, кимсасиз, авлоқ бу жойда биров бехосдан кўриб қолишини улар хаёлларига ҳам келтиришмас экан. Бироқ ҳасад ва ёвузлик рицарни таъқиб этибди, кунларнинг бирида севишганлар кўл соҳилида кўл ушлашиб сайр қилиб юришганини бегона бир одам кўриб қолибди. Рицарь эртасига жонажон кўл соҳилига келса, кўлдаги сув ой нурида қондай қип-қизил кўри-нибди. У титраб-қақшаб кўлини ипга чўзган экан, у оқариб кетибди, қараса, ип узилган эмиш.

Рицарь ўзини ҳар томонга уриб, йиғлаб-сиқтабди, севгилисини чақириб кўл бўйида зир югурибди. Лекин ҳаммаёқ сокин эмиш. Бунга чидолмаган йигит ўзини кўлга отибди, тўлқинлар уни бағрига олибди.

ТУМОР

ир шаҳзода билан малика ёшлик гаптини суриб яшашар экан. Улар бахтиёрликларидан мамнун эканлар. Бахтиёрлигимиз умр бўйи давом этармикин, деган фикр уларга тинчлик бермас экан. Улар ўзларини ҳар қандай бало-қазодан ас-

райдиган тумор орзу қилишибди. Эр-хотинг бир одам ҳақидаги овозани эшитиб қолишибди; бу одам ўрмонда яшар, донишмандлиги учун уни жуда ҳурмат қилишар экан. У ҳар қандай кулфат юз бериб, бошга мушкул иш тушганда оқилона маслаҳат бера олар экан. Шаҳзода билан малика ана шу донишманд ҳузурига боришибди ва кўнгилларидаги гапни унга айтишибди. Донишманд уларнинг гапини эшитиб бўлиб, шундай дебди:

— Дунё кезинглар, энг бахтиёр, ҳаётдан мамнун эр-хотинни учратсангиз, уларнинг кўйлагидан бир парча сўраб олиб, уни бўйиниңгизга тумор қилиб тақиб юринглар. Бу ҳаётда синалган усул.

Шаҳзода билан малика отга миниб, йўлга равона бўлишибди, бир вақт улар одамлардан бошқалардан кўра ўта бахтиёр ҳаёт кечираётган бир подшо ҳақида эшитиб қолишибди. Улар подшо қасрига боришибди.

Подшо билан маликадан ростдан ҳам ана шу овозалар тўғрими, деб сўрашибди.

— Тўғри! — дейишибди улар, — фақат битта гамимиз бор: фарзандимиз йўқ.

Демак, бу ерда тумор ахтаришдан наф йўқ, деб шаҳзода билан малика бахтиёр ва мамнун эр-хотинларни ахтариб, яна йўлга тушишибди.

Улар одамларнинг миш-мишига ишониб, хотини билан аҳил-иноқ яшаётган ҳалол бир шаҳарлик одам истиқомат қилаётган шаҳарга келишибди. Улар ана шу одам ҳузурига бориб, чиндан ҳам бахтли ҳаёт кечиряписизларми, деб сўрашибди.

— Ҳа, бахтиёрмиз! — дебди эри. — Эр-хотин жуда иноқмиз, аммо болаларимиз кўп, уларнинг ташвиш-гами бизни адо қиляпти!

Демак, бу ерда ҳам тумор ахтаришнинг ҳожати йўқ, шаҳзода билан малика яна йўлга равона бўлишибди, юрган йўлларида бахтиёр эр-хотинларни суриштиришибди. Аммо бунақа эр-хотин ҳеч ердан топилмабди.

Бир куни улар дала ва ўтлоқлардан ўтиб боришаётган экан, бир вақт най чалиб ўтирган бир подачини учратиб қолишибди. Бундоқ қарашса, подачи олдига эмизикли боласини кўтариб, бошқа бир боласини эса етаклаб бир аёл келаётган эмиш. Подачи аёлни кўриши биланоқ унинг қаршисига пешвоз чиқибди, саломлашибди, болакайни унинг қўлидан олиб, ўпиб, эркалай бошлабди. Подачининг ити эса хурсандлигидан вовиллаб, ирғишлаб боланинг ёнига чошиб келибди, унинг қўлчаларини ялай бошлабди. Бу орада аёл ўртага ўзи олиб келган кўзачани қўйибди.

— Дадаси, овқатланиб олинг, — дебди у.

Эри ўтириб овқатлана бошлабди, биринчи бўлакни эмизикли боласига, иккинчи бўлакни эса ўгли билан итига бўлиб берибди. Бу ҳодисаларни шаҳзода билан малика кўриб туришган экан. Улар эр-хотин олдига келиб, савол беришибди:

— Сизлар дунёдаги энг бахтиёр, мамнун одамлар бўлсангиз керак, тўғрими?

— Ҳақ гапни айтдингиз! — дебди эри. — Худога шукур, бахтиёрмиз. Дунёда биздан бахтли биронта шаҳзода ва малика йўқ.

— Бизга ёрдам беринглар, — дебди шаҳзода, — яхшилигингиз сизларга ҳам қайтади! Эгнингиздаги кўйлагингиздан бир парча йиртиб берсаларингиз!

Бу гапларни эшитиб подачи хотини билан галати кўз уриштириб олибди. Кейин шундай дебди:

— Худо шоҳид, агар эгнимизда кўйлагимиз бўлганида бир парча эмас, уни сизларга ечиб берардик. Хонадонимизда бир парча латта ҳам йўқ.

Шаҳзода билан малика қуруқдан-қуруқ йўлга равона бўлишибди. Ниҳоят узоқ ва бефойда жаҳонгашталиқ жонларига тегиб, улар уйларига қайтишибди. Шаҳзода билан малика донишманд кулбаси ёнидан ўтишаётганда, дурустроқ маслаҳат бермагани учун ундан гина қилишибди, сўнг саёҳатлари қандай ўтганини айтиб беришибди.

Донишманд жилмайиб шундай дебди:

— Наҳотки беҳудага айланиб келган бўлсаларинг? Уйларингга кўпни кўриб, тажриба орттириб қайтмадиларингми?

— Мен ўз бахтинг ҳамда тақдирингдан мамнун бўлиш катта бахт эканлигини англадим. Бу кишига камдан-кам насиб этадиган инъом экан! — дебди шаҳзода.

— Мен эса бахтли бўлиш учун киши ўз тақдиридан мамнун бўлиши кераклигини уқдим! — дебди малика.

Шаҳзода маликага қўлини узатибди, улар бир-бирларига меҳр билан боқишибди. Донишманд улар ҳақиқа дуо қилиб, шундай дебди:

— Сизлар ўз қалбингиздан чинакам туморни излаб топдингиз! Уни авайлаб сақланг, ўшанда ҳеч нарсадан қаноат қилмасликдек ёвуз руҳ сизларга яқинлашолмайди.

КАРТОШКА

ҳши нарса қачон бўлмасин қадр топади, — дейди момом. — Картошкани олайлик, гапиришни дундирса, у бу хусусда талай гапларни айтарди!

Чиндан ҳам картошка узоқ йиллар қадр топмади. Ҳатто рақиблар ҳам ваъз айтаётганларида картошка бизга наф келтириш ва шодлик бахш этиш учун ато этилганини айтишди: бироқ бу гаплар беҳудага кетди: халқ бу

гапларга ишонмади. Ҳатто қироллар одамлар эксин деб картошка тарқатди. Лекин уни ким экди?

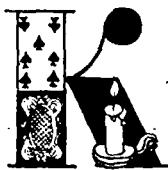
Мана, Пруссияни олайлик, у ерда Кекса Фриц номли улуг қирол бор эди; у жуда ажойиб одам бўлиб, у ҳам картошка эка бошлади. У бир шаҳардан қиролликка бир арава картошка келтирди, ноғоралар чалдириб, шаҳар аҳолисини катта майдонга тўплади. Шаҳар катталари халойиққа картошка доналарини кўрсатишди, уни қандай экиш, парвариш қилиш, ундан қандай қилиб овқат тайёрлаш йўлларини бақириб-чақириб уқтиришди. Лекин бу гаплар у қулоқдан кириб бу қулоқдан чиқиб кетди. Одамлар нималар гапирилганини уқишмай, хом картошкани татиб кўришибди.

— Туф, ўлгудек қўлансалигини қаранг! — дейишибди ва картошкани оқова оқадиган ариққа улоқтиришибди, улардан ҳатто итлар ҳам ҳазар қилганини кўришибди. Картошка экадиганлар ҳам топилибди: улар картошкаларни бир-биридан анча йироққа экиб, ундан дарахт униб чиқиб, мева тугишини кутишибди. Бировлар эса картошкаларни чуқурга ташлашибди, натижада, улар бир-бирига ёпишиб, палак чиқарибди. Келгуси йил қирол ишни яна бошқатдан бошлашга мажбур бўлибди, одамлар картошка экишни билиб олгунга қадар орадан кўп йиллар ўтибди.

— Ҳамма ерда шундай бўлган! Олло таоло биз бандаларга ато қилган меваларнинг энг зўри бўлмиш картошкани ҳеч ким у вақтларда қадрламади, — деди мо-мо. — Ҳозир унинг баҳоси йўқ! Ҳозир уни қадрлашяпти. Яхши нарса қачондир ўз қадрини топади!

Одамларнинг аҳволи танг бўлиб қолганда, хотирамга картошка ва момонинг гаплари келади.

ШОҲЛАР, МОТКАЛАР ВА САЛЛОТЛАР

огоздан кесиб, елимлаб ажойиб ўйинчоқлар ясаш мумкин! Қунларнинг бирида қоғозни кесиб, елимлаб, жудаям катта ўйинчоқ қалъа ясашибди, у стол устини буткул эгаллабди, уни бошлаб бўйишган экан, худди қизил гиштдан қурилган қалъага ўхшаб қолибди. Қалъанинг чиройли миё томи, миноралари, кўтарма кўприклари

бўлиб, хандақларидаги сув ойнадай тиниқ экан, чунки хандақ ўрнига кўзгу қўйишибди-да. Қоровуллар турадиган энг баланд минорада ёғочдан ясалган дозор карнайи ҳам бўлиб, у чалинмас экан.

Ана шу ўйинчоқ қалъанинг эгаси Вильям деган бола экан, унинг ўзи кўприкни кўтарар ва туширар, қалай солдатларни кўприк устидан саф тортиб ўтишга мажбур қилар, кейин қалъа эшикларини очиб, катта-кон рицарь залига мўралар экан, зал ҳақиқий рицарь залларига ўхшаган бўлиб, деворларига рамкаларга солинган суратлар осилган экан. Булар сурат — карталар бўлиб, улар карта дастасидан сугуриб олинган экан. Улар ичида қўлларига салтанат ҳассаси ушлаган, бошларига тож кийган таппон, ғиштин, чиллик, қора машоқ шоҳлар, қўлларига гул ёки елпигич ушлаган, рўмоллари елкасидан пастга тушиб турган, бошига жиға тақилган қалпоқ кийган, қўлига болта ушлаган саллотлар ҳам бор экан.

Кунларнинг бирида у столга ёнбошлаб, ланг очик қалъа эшикларидан рицарлар залига мўралабди, назарида шоҳлар салтанат ҳассасини тик қилиб салом бераётганга, қора машоқ мотка қўлидаги лола қимирлаб кетганга, таппон мотка эса елпигичини кўтарганга ўхшаб кетибди. Тўрттала малика Вильямга сизни пайқаб турибмиз, дегандай ишора қилишибди. Бола уларни дурустроқ кўриш учун янада яқинлашибди, лекин боши қасрга тегиб, қаср тебраниб кетибди. Шунда чиллик, қора машоқ, ғиштин, таппон — тўрттала саллот болталарини бирлаштириб, зал эшигини тўсишибди, унинг ичкарига киришга йўл қўйишмабди.

Бола уларнинг ниятини фаҳмлабди ва дўстона бош ирғаб, хавотирланманг, дебди. Ҳавоб қутмасдан яна бош ирғабди, сўнг:

— Бирон оғиз гапиринглар! — деб илтимос қилибди у.

Лекин карталар лом-мим дейишмабди; шунда бола таппон саллотга бош ирғабди, у ўз картасидан ирғиб чиқибди, зал ўртасига келибди.

— Исминг нима? — деб сўрабди у боладан, — кўзларинг равшан, тишларинг дурдай, фақат қўл ювишни ҳуш кўрмайдиганга ўхшайсан.

Болага бу танбеҳлар унча ёқмабди:

— Исмин Вильям! — дебди бола, — бу менинг қасрим, сен эса чиллик саллотим бўласан!

— Мен сенинг эмас, балки таппон шоҳ билан таппон

мотканинг саллотиман, — дебди саллот. — Мен карта дастасидан ҳам, ромка ичидан ҳам чиқа оламан, зодагон жаноблар ҳақида гапирмай қўя қолай. Биз жаҳонгаш-талиқ қилишимиз ҳам мумкину лекин бу тезда жонга тегади; карта дастасида ўтирганимиз маъқул.

— Демак, илгари одам бўлганларинг ростми? — деб сўрабди бола.

— Биз ҳам одам бўлганмиз, — деб жавоб қайтарибди таппон саллот, — лекин нияти қора одам бўлганмиз. Яхшиси сен қизил шамларни ёқ, чунки бу ўзимнинг, хўжаларимнинг ранги, ана шундан кейингина қаср эгасига тарихимизни ҳикоя қилиб бераман. Фақат гапимни бўлма: модомики гапирар эканман, гапларим худди китобда ёзилгандай силлиқ бўлсин.

Хов анови таппон шоҳни кўряпсанми? У менинг шоҳим бўлади: у дунёга энг олдин келгани учун тўртта-ла шоҳ ичида энг кексаси ҳисобланади, у бошида олтин тож, қўлида эса салтанат ҳассаси билан туғилиб, шу дақиқадан бошлаб ҳукмдорлик қилаверган. Унинг хотини эса онадан олтин елпигич билан туғилган; елпигични ҳозир ҳам кўришинг мумкин. Улар ёшликларидан маъмурчиликда яшашган, мактабга борицмаган, кунбўйи ўйинчоқ қасрлар қуриб, уни бузишган, қалай солдатларни синдиришган, кўғирчоқ ўйнашган; икки томонига ёг суртилиб, устига шакар сепилган бутербродларни ўйнашаётган жойларига келтириб беришган. Олтин аср номини олган кўп ажойиб замонлар бўлган, аммо шунақа замон ҳам уларнинг меъдасига теккан. Менинг ҳам меъдамга тегди. Ана ўшанда унинг ўрнига гиштин шоҳ келди.

Саллот бошқа ҳеч нарса демабди; бола ҳикоянинг давомини эшитгиси келибди, лекин саллот чурқ этмабди; шунда бола савол берибди:

— Кейин нима бўлди?

Таппон саллот индамабди, у гўдайганича қизил шамга тикилиб қолибди. Бола унга ҳадеб бош иргайверибди, лекин жавоб ололмабди; шунда у гиштин саллотга юзланибди, унга уч марта бош ирғагандан кейин, у ўз картасидан чиқибди, гўдайганича тураверибди, фақат:

— Шам! — дебди холос.

Бола ўша заҳоти қизил шамни ёқиб, унинг рўпарасига қўйибди: гиштин саллот болтасини тик қилиб салом берибди ва ҳикоя бошлабди:

— Шундай қилиб, кўксиди ромб шаклидаги шиша

деразали гиштин шоҳ пайдо бўлди, маликанинг кўксида ҳам ана шунақа ромб бор. Ана шу деразадан мундоқ қарасанг, эр-хотин бошқа одамлардай бир хил ҳамирдан қорилганига ишонч ҳосил қиласан. Уларга ҳайкал ўрнатилгани ҳаммага маъқул бўлди, у етти йил турди, у асрларга татийдиган қилиб тикланган эди-да.

Гиштин саллот яна бир еалом берибди-да, қизил шамга тикилганича жим қолибди.

Кичкина Вильямнинг таклифини кутмасдан ботқоқда одимлаган лайлақдай қадам ташлаб, ўртага чиллик саллот чиқибди. Картадан қуш сингари қора себарга учиб тушибди. У чиллик саллот боши устидан учиб ўтиб, картанинг бурчагидаги ўз жойига бориб қўнибди. Чиллик саллот олдингиларига ўхшаб шам ёқишни илтимос қилмасданоқ гап бошлабди:

— Иккала томонига ёғ суртилган нон ҳаммага ҳам насиб қилавермайди. Бунақа бутербродни шоҳим ҳам, маликам ҳам кўрмади; улар мактабга қатнаб, ўтмиш шоҳлар ва маликалар ўрганмаган билимларни ўрганишди. Уларнинг кўксида шиша дераза бор эди, лекин ҳеч ким унга қарамаган. Қарашган бўлса ҳам соат механизми бузилмадимикин, бордию бузилган бўлса, уни ҳақорат қилайлик деб қарашган. Уни мен билмасам ким билади, чунки кўп йиллар улар хизматида бўлдим, эгаларим ихтиёридан ташқари иш қилмадим. Хўжаларим кечки пайт ортиқча гапиришимни исташмаса, индамай қўя қоламан, ғоз туравераман.

Вильям унга оппоқ нур таратадиган шам ёқиб берибди.

«Ажабо!» Вильям шам ёқишга улгурмасдан рицарлар зали ўртасида қора машоқ саллот турган эмиш, гарчи у оёғи оқсаса ҳам, бир зумда ҳозир бўлибди; у салом бермай, парчаланиб кетаётган бўлақдай гижирлабди, чамаси бошидан кўп савдолар ўтган бўлса керак-да. У ҳам гапга тушибди:

— Ҳар биримизга биттадан шам тегяпти, — дебди у, — менга ҳам тегса керак, буни биламан. Лекин биз саллотларга биттадан шам ёқилар экан, хўжайинларимизга эса уч баравар ортиқ ёқиш керак. Қора машоқ шоҳим билан унинг хотинига камида тўрттадан шам ёқиш ярашади! Уларнинг азоб ва қийноқларга тўла қиссалари қайғули! Улар беҳудага қора кийим кийиб юришмайди, уларнинг ҳам, менинг ҳам гербимда қабр қовлайдиган белкурак бор! Шу вайдан мени масхара-лаб Қора Пари ҳам дейишади. Ундан ҳам хунук но-

ним бор, уни айтишга тилим бормаиди! — у яна шивирлади: — Мени ахлат тозаловчи дейишади. Бир вақтлар саройда қора машоқ шоҳнинг эътиборли аскарларидан эдим, энди бўлса карталар дастасининг энг охиридаман. Хўжайинларим тарихини айтиб ўтирмайман. Қўлингдан келса ўзинг билиб ол. Ғалати, ёмон замонлар келди, бу замондан яхшилик умид қилиб бўлмайди. вақти келиб, ҳаммамиз қизил отларда булутлардан ҳам юксакликка кўтариламиз.

Кичкина Вильям ҳар бир шоҳ ва ҳар бир мотка учун учтадан шам ёқибди, қора машоқ шоҳ билан моткага тўрттадан шам қолибди. Катта рицарлар зали энг қудратли императорнинг саройидай ёп-ёруғ бўлиб кетибди, зодагон жаноблар болага подшоларга хос, виқор билан салом беришибди! Таппон мотка олтин елпигичи билан ўзини елпибди. Қора машоқ мотка қўлида олтин лола жилва қилибди, у ўзидан олов чиқараётганга ўхшаб кетибди. Шоҳ ва маликалар ўз карталаридан ирғиб чиқишиб, залда рақсга тушиб кетишибди, саллотлар ҳам улардан қолишмабди. Улар ҳам шам ёруғида рақсга тушишибди. Бутун зал ёнаётгандай бўлибди; олов чирсиллаб, деразалардан тилини чиқарибди, олов тили деворларни ялабди, қаср ўт ичида қолибди.

Вильям кўрққанидан ўзини орқага ташлабди ва бақириб юборибди:

— Дада! Ойи! Қаср ёняпти!

Ҳаммаёққа учқунлар сачрабди, қаср ёнаверибди, ёнаверибди, тўсатдан олов ичидан куй таралибди:

— Энди қизил отларга миниб, рицарзодалар ва уларнинг хотинларидай булутлардан ҳам юксакликка кўтариламиз. Саллотлар ҳам биз билан бирга бўлади.

Вильямнинг ўйинчоқ қасри ва улар ичидаги карта қасри, карта дастасидан сугуриб олинган шоҳ, мотка ва саллотлар ана шундай йўқ бўлиб кетибди. Вильям ҳозир ҳам бор, у тез-тез қўлини ҳам ювиб турибди.

Қасрнинг куйиб кетганига у айбдор эмас.

МУНДАРИЖА

- Ботқоқлик шохининг қизи 5
Қўнгироқли гирдоб 42
Шамол Вальдемар До ва унинг қизлари ҳақида ҳикоя қилади 45
Нонни босган киз 57
Қўнгироқхона қоровули Оле 65
Анне Лисбет 71
Пат қалам ва сиёҳдон 82
Шақадар чиройли 84
Барханларда 92
Шухратнинг машаққатли йўли 126
Ҳн икки йўловчи 131
Қор одам 135
Ҳрдик ҳовлисида 140
Янги асрнинг илҳом париси 145
Психея 151
Олтин бола 164
Дарбоннинг ўгли 173
Бойчечак 191
Холам 195
Бақа 201
Евуз подшо 208
Ака-укалар 211
Қўхна черков қўнгироғи 213
Дриада 217
Паррандабоқар Гретанинг аждодлари 241
Нима ўйлаб топниш мумкин 255
Бурга билан профессор 258
Пайраҳада ҳам бахт яшириниши мумкин 263
Қўйруқли юлдуз 265
Катта бобом 270
Ақлга сигмайдиган хунар 274
Улкан денгиз илони 278
Тутинган ота альбому 287
Кекса бўйдоқнинг тунги қилноғи 312
Гарқ бўлган монастырь 325
Тумор 327
Картошка 329
Шоҳлар, моткалар ва саллотлар 330

Литературно-художественное издание
Для детей среднего школьного возраста

На узбекском языке

ГАНС ХРИСТИАН АНДЕРСЕН
СНЕГОВИК

Сказки

Адабий-бадвий нашр.

Ўрта мактаб ёшидаги болалар учун

ГАНС ХРИСТИАН АНДЕРСЕН

ҚОР ОДАМ

Эртақлар

ГАНС ХРИСТИАН АНДЕРСЕН

СНЕГОВИК

Теришга берилди 14.12.90. Босишга рухсат этилди 5.10.91. Формати 84×108¹/₃₂. 1-босма қозға. Обикновено новая гарнитура сида юқори босма усулида босилди. Босма листи 10,5. Шартли босма листи 17,66. Шартли кр.-отт. 18,08. Нашр листи 18,17. Тиражи 125.000. Буюртма 5540. Баҳоси 2 с. 50 т. Шартнома 125—90.

Ўзбекистон ЕИ Марказий Қўмитаси «Камалак» нашриёт-матбаа бирлашмаси. Тошкент. 700113.
Чилонзор, Қатортол, кўчаси, 60.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ ордени босмаҳонаси. Ташкент, «Правда» газетаси кўчаси, 41.

Андерсен Ганс Христиан.

А 65 Қор одам: Эртақлар: Ўрта мактаб ёшидаги болалар учун (Эртақлар, русчадан С. Йўлдошев таржимаси: — Т.: Камалак. 1991. — 336 б.

Андерсен Ганс Христиан. Снеговик. Сказки.

И (Дат)